



# FİLOLOJİ ALANINDA ARAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRMELER

MAYIS, 2021



## EDİTÖRLER

DOÇ. DR. GÜLNAZ KURT  
DR. ÖĞRETİM GÖREVLİSİ RIFAT IŞIK

## YAZARLAR

RIFAT IŞIK

MEHMET BÖLÜKBAŞI

AİDAİ KUBANYCHBEKOVA

GÜLSİNE UZUN

ÇETİN KASKA

MUHAMMET ATASEVER

SEMİH ZEKA

**İmtiyaz Sahibi / Publisher • Yaşar Hız**  
**Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel**  
**Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Gece Kitaplığı**  
**Editörler / Editors • Doç. Dr. Gülnaz Kurt**  
Dr. Öğretim Görevlisi Rıfat Işık  
**Birinci Basım / First Edition • © Mayıs 2021**  
**ISBN • 978-625-7411-65-3**

**© copyright**

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.  
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla  
çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı.  
Citation can not be shown without the source, reproduced in any way  
without permission.

**Gece Kitaplığı / Gece Publishing**  
**Türkiye Adres / Turkey Address:** Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak Ümit Apt.  
No: 22/A Çankaya / Ankara / TR  
**Telefon / Phone:** +90 312 384 80 40  
**web:** www.gecekitapligi.com  
**e-mail:** gecekitapligi@gmail.com



**Baskı & Cilt / Printing & Volume**  
**Sertifika / Certificate No: 47083**

# **Filoloji Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler**

**EDİTÖRLER**

**DOÇ. DR. GÜLNAZ KURT**

**DR. ÖĞRETİM GÖREVLİSİ RIFAT IŞIK**

**gece**  
kitaplığı



# İÇİNDEKİLER

## Bölüm 1

ARAP DİLİ, EDEBİYATI VE BELAĞATI ALANLARINDA  
HAZIRLANAN LİTERATÜR KİTAPLARININ NİTEL VE NİCEL  
YÖNDEN ANALİZİ

Rıfat IŞIK..... 1

## Bölüm 2

BEYTU'L-HİKME'NİN KURULUŞU, ÖNEMLİ MÜTERCİMLERİ  
VE ÇEVİRİ FAALİYETLERİNE KATKISI..... 15

Mehmet BÖLÜKBAŞI ..... 15

## Bölüm 3

KIRGIZ TÜRKÇESİNDE SÖZ ETİĞİ KURAMIVE İŞLEVLERİNE  
GÖRE KALIP SÖZLER

Aidai KUBANYCHBEKOVA & Gülsine UZUN ..... 31

## Bölüm 4

II. BAYEZİD DÖNEMİ ŞAİRLERİNDENMÂYİLÎ'NİN FARŞÇA  
DİVANI

Çetin KASKA ..... 67

## Bölüm 5

DEDE KORKUT'TAKİ “ORNAÇ-ORTAÇ” KELİMESİNİN  
ETİMOLOJİSİ VE TOPLUMSAL CİNSİYET

Muhammet ATASEVER ..... 91

## Bölüm 6

TÜRK HÜMANİZMİ VE HURİYE ÖNİZ'İN “BİR ÖĞRETMENİN  
ROMANI” ADLI ESERİNDE İDEAL CUMHURİYET İNSANI

Semih ZEKA..... 113



# Bölüm 1

ARAP DİLİ, EDEBİYATI VE BELAĞATI  
ALANLARINDA HAZIRLANAN LİTERATÜR  
KİTAPLARININ NİTEL VE NİCEL  
YÖNDEN ANALİZİ

*Rıfat IŞIK<sup>1\*</sup>*

---

<sup>1</sup> \* Dr. Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, isk.rifat@gmail.com, Orcid id: <https://orcid.org/0000-0001-7596-8874>.





## Giriş

Sosyal bilimler bir tarafa hem Fen bilimleri hem de Sağlık bilimleri gibi tüm disiplinlerde mevzu bahis alanla ilgili hazırlanan literatür, fihrist, dizin vb. çalışmaların her daim başat bir öneme haizdir. Nitekim bir araştırmaya başlandığı zaman ilim erbabının yapması gereken iş, ilk olarak konuyla çalışmaları etüt etmek, tekrar bir çalışma yapmamak ve söz konusu alana bu minvalde özgün bir eser katmak olacaktır. İşbu sebeple literatür türündeki çalışmaların her araştırmacı adına önemi büyüktür. Bununla birlikte bu tip çalışmalar hangi alan için söz konusu olursa olsun o alanın kuruluş sürecinde karşımıza çıkan ilk çalışma türü eserleridir.

Ülkemizde de şarkiyat alanında hazırlanan akademik eserlere baktığımızda da alan taraması ihtiva eden yetkin örnekler ile karşılaşırız.<sup>1</sup> Türkiye’de Üniversite reformunun ardından batılı ülkelerden modern akademik kürsüler kurmak üzere ülkemize davet edilip ülkemize gelen ilim/bilim adamlarından biri de dünyaca ünlü Şarkiyatçı Helmut Ritter olmuştur. Hem edisyon kritik / tahkik ilminin hem de literatür türündeki çalışmalar için modern kataloglama sisteminin gelişiminde önemli bir yer işgal etmiştir. Ortaya çok kıymetli çalışmalarla birlikte Şarkiyat alanındaki öğretim üyesi sayısı yakın zaman kadar oldukça az olması sebebiyle alanla ilgili çalışmaların sayısının kısıtlı olduğu hepimizin malumudur. Son yıllarda Arap Dili adına çok sayıda araştırma yayımlanmakla birlikte teknolojinin henüz gelişmediği zaman dilimlerinde hazırlanan eserler göz ardı edilme tehlikesi ile karşı karşıya bulunmaktadır.<sup>2</sup> Bu araştırmada Arap Dili, Edebiyatı, Belagatı gibi başlıklarda hazırlanan çalışmaların genel bir incelemesi vasıtası ile söz konusu eserlerin öne çıkması amacını taşımaktayız. Bu çalışmada zikredeceğimiz eserler sadece Arap Dili ve Edebiyatı bölümü ile ilgili olmayıp Türkiye’de bulunan Arapça öğretmenliği, Arap dili eğitimi, Arapça mütercim-tercümanlık ve ilahiyat gibi sosyal bilimler alanlarında çalışan araştırmacılarla doğrudan alakalıdır.

Dünyanın önde gelen birkaç medeniyetinden birini kurmuş olan Araplar için en önemli imkanlarından birisi de şüphesiz Arapçadır. Arapça’nın oldukça kalabalık bir mensubiyete sahip olan Müslüman coğrafyayı doğrudan ilgilendirmesi de büyük bir önem arz eder. Dolayısıyla Sosyal Bilimlerin içinde küçük bir alan olan Arap Diline dair hazırlanan tarih, coğrafya, siyaset, kültür, din ve medeniyet gibi disiplinler için de çok büyük bir önem arz eder.

1 Temeli atılan disiplinlerde hazırlanan ilk dönem literatür çalışmaları örnekleri ülkemizde Arap Dili ve Edebiyatı alanında hazırlandığı görülmektedir: Daha geniş bilgi için bkz. (Carl Brockelmann, 1959; Fuad Sezgin, 2009; Helmut Ritter, 1945)

2 Cumhuriyet döneminin hemen ilk yıllarından günümüze kadar Arap Dili Edebiyatı ve Belagatı alanında yapılan akademik çalışmalar hakkında yayımlanmış kapsamlı bir literatür çalışması için bkz. (Hasan Harmancı, 2020)

Arap edebiyatına ışık tutan bu eserlerden bazıları Arapça başta olmak üzere farklı dillerden Türkçe 'ye çeviri ya da sadeleştirme, bazıları ise özgün eserlerden oluşmaktadır. Bu eserler hakkında en dikkat çekici durum ise ilgili eserlerin eski zamanlara kıyasla gelecek nesillerin çalışmalarında daha fazla başvuru kaynağı haline gelmeye başlamasıdır. Bunun en temel sebebi ise bu eserlerin matbaa öncesi yazılan ya da baskısı olmayan eserler ile günümüz eserleri arasında bir köprü vazifesi görmesidir. Bu çalışmada, son dönemde yazılmış bütün eserleri ele almak elbette mümkün olmayacaktır. Bu yüzden çalışmamız Türkiye'de Arap dili alanında hazırlanan literatür kitapları ile sınırlandırılmış olup, bunlar arasından alana dikkat çekmek amacıyla bazılarına değinilmeye çalışılmıştır.

*Arap Edebiyatında Kaynaklar*, **Kenan Demirayak - M. Sadi Çöğenli**: Prof. Dr. Kenan Demirayak ve Prof. Dr. M. Sadi Çöğenli hocalarımızın kaleminden çıkan bu eser, içerisinde Arap Edebiyatına dair belli başlı alanlarda ön plana çıkan eserler hakkında bilgiler vermektedir. İlgili eserler, edebiyat, dil, biyografya, ansiklopedi, bibliyografya, tarih ve coğrafya olmak üzere yedi ana bölümde incelenmiştir. Türkiye'de başta Arap dili ve ilahiyat gibi alanlar olmak üzere çeşitli alanlarda çalışma yapan pek çok kişinin temel başvuru kaynağı olarak kullanılmıştır. (Kenan Demirayak & Sadi Çöğenli, 1995)

*Arap Gramerine Dair Eser Yazan Osmanlı-Türk Âlimleri (XVI. Asra Kadar)*, **Mehmet Yavuz**: Prof. Dr. Mehmet Yavuz'un yüksek lisans çalışması olan bu eser, adından da anlaşılacağı üzere 16. Asra kadar olan ve Arapça gramere dair eser telif etmiş olan Osmanlı âlimlerini kapsamaktadır. Yapmış olduğu yüksek lisans ve doktora tezleri ile alana dair büyük bir boşluğu kapatmıştır. Çalışmada ele alınan âlimler ve eserleri oldukça anlaşılır ve net bir üslupla ele alınmıştır. (Mehmet Yavuz, 2001)

*Arap Gramerine Dair Eser Yazan Osmanlı-Türk Âlimleri (XVI. XX. Asırlar)*, **Mehmet Yavuz**: Prof. Dr. Mehmet Yavuz'un aynı zamanda doktora tezi olan bu güzide çalışma, 2008 yılında tamamlanmıştır. Söz konusu tarihler arasında yaşamış olan Osmanlı âlimlerine ve eserlerine dair ayrıntılı bilgiler sunulmaktadır. Bu çalışma ayrıca birçok araştırmacı ve öğrenciye tezlerini ve araştırma konularını bulma konusunda başvuru kaynağı olmuştur. (Mehmet Yavuz, 2008)

*Arap İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, **Kenan Demirayak**: Yazmış olduğu eserlerle Arap dili ve edebiyatı alanında iz bırakmış olan Prof. Dr. Kenan Demirayak'ın kaleminden çıkmış olan bu eser, bu alanda çalışma yapacaklar için başvuru kaynağı niteliği taşımaktadır. Bu çalışma, temel edebiyat kitaplarından bibliyografya kitaplarına, tarih kitaplarından coğrafya ve seyahatname kitaplarına kadar geniş bir yelpazeyi içine detaylı

bir literatür kitabıdır. Eserin önsözünde yer alan şu ifadeler, eserin ne boyutta ele alındığını göstermesi açısından oldukça önemlidir. “*Tanıtıma çalıştığımız eserlerin hemen hemen tamamı tarafımızdan bizzat görülüp incelenmiş, göremediğimiz çok az sayıdaki eserin tanıtımında ise yazar adlarına göre tertip ettiğimiz, bibliyografyamızda zikredilen kitaplardan ve TDV İslâm ansiklopedisinden istifade edilmiştir.*” (Kenan Demirayak, 2016, s. 11) Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere yazarın birçok kitabı görerek müşahede etmiş olması, esere ayrı bir önem atfetmektedir. İçerisinde ele almış olduğu eserler hakkında son derece önemli bilgilere yer vermesi ve bir araştırmacının ihtiyacı olan gerekli öz bilgiyi sunması açısından önemli olan bu eser, 2016 yılında Cantaş yayınları tarafından basılmıştır. Yedi ana bölümden oluşan eser, birinci bölümde temel edebiyat kitapları, ikinci bölümde, dil kitapları, üçüncü bölümde biyografya kitapları dördüncü bölümde, bibliyografya ve indeks kitapları, beşinci bölümde tarih kitapları, altıncı bölümde coğrafya ve seyahatname kitapları ve son olarak yedi bölümde ise ansiklopedik eserler hakkında öz bilgiler sunulmuştur. (Kenan Demirayak, 2016, ss. 1-720)

*Arapça Elyazmaları için Rehber*, **Adam Gecek**: El yazma eserlerin ilimler bazında değeri, yadsınamaz bir gerçektir. Birçok ilim günümüze ulaşmasını sağlayan ve bir anlamda köprü görevi gören mahtut eserler, geçmişe ışık tutmaktadır. Bu bağlamda bu gibi eserleri, günümüz dünyasına aktarmakta bu minvalde önemlidir. Söz konu eserleri, günümüz dünyasına aktarma konusunda ihtiyaç duyulan literatür bilgilerini bize sunması açısından son derece önemlidir. Adem Gecek’in kaleminden çıkan ve Ali Benli ile M. Cüneyt Kaya tarafından tercümesi yapılan *Arapça Elyazmaları için Rehber* kitabı, el yazma eserlere dair pek çok detayı okuyucu ve araştırmacılarla buluşturmuştur. Hat çeşitleri, kağıt çeşitleri, elyazmaların tarihçesi, ez yazma eser kayıtları, istinsah ve sahtecilik gibi hususlar, eserde yer alan başlıca konular arasında yer almaktadır. Eser içerisinde yer alan konuların renkli fotoğraflarla örneklendirilmesi, araştırmacılar için oldukça olumlu bir diğer yöndür. (Adem Gecek, 2017)

*Doğu’da Matbu Yayınların Tarihi*, **Almaz Yazberdiyev**: Bu çalışma, Orta Asya ve İran’da eski ve erken Orta Çağda kitabın ortaya çıkışı ve gelişimi üzerine çalışma yapan araştırmacılar arasında ilk sıralarda yer alan (Almaz Yazberdiyev, 2005, s. Yazarın önsözü) Prof. Dr. Almaz Yazberdiyev’in 1802-1917 yılları arası Arap alfabeli Türkmen kitapları kataloğudur. Eser, giriş bölümü hariç temelde dört ana bölüme ayrılmaktadır. Giriş bölümde, İran, Hint ve Mısır matbaacılığı hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Ardından birinci bölümde, Rusya’da doğu yayıncılığı, ikinci bölümde Orta Asya ve Doğu matbaacılığı, üçüncü bölümde 1917 yılına kadar Türkmen Matbu Eserleri Tarihi, son olarak dördüncü yani ana bölümde 1802-1917 yılları arası Türkmen eserlerinin

katalogu verilmiştir. Türkmenceden çeviri olan bu eserin çevirmenin notu kısmında şu ifadeler yer almaktadır: “*Eser genel olarak Rusya’da doğu yayıncılığının (Doğu dillerinde yapılan yayıncılığın) tarihini ele alıp incelemekte, özel anlamda ise Osta Asya ve Türkmenlerde kitap basımı ve yayıncılığı üzerinde durmaktadır.*” İfadelerinden de anlaşılacağı üzere eserin içerik bakımından hangi konuları ele aldığı açıklanmıştır. Söz konusu çalışma ile alakalı şu ifadeler de oldukça dikkat çekicidir: “*A. Yazberdiyev, çalışmasında Doğu ülkelerinde matbaanın ortaya çıkışını sadece çağdaşlaşma ve gelişme açısından olumlu yönleri ile ele almamış, aynı zamanda bu sürecin arka planında yer alan Doğu toplumlarının maddi ve kültürel yönden sömürülmesi için oluşturduğu alt yapıyı da ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Özellikle Rusya’da Doğu Yayıncılığının temelinde yer alan en önemli etkenin bu olduğuna dikkat çekilmiştir.*” (Almaz Yazberdiyev, 2005, s. Çevirenin önsözü) Çalışmanın amacı bizzat yazar tarafından bizzat şu ifadelerde aktarılmıştır: “*Bu çalışma, Büyük Saparmurat Türkmenbaşı’nın Türkmen halkının edebî mirasının örneklerini ve uzun asırlık tarihine ilişkin kaynakları toplamak ve incelemek için araştırmacıların üzerinde durmasını istediği önemli meselelerden birini çözmekten hareketle, 1917 yılı öncesi dünyanın çeşitli ülkelerinde Arap alfabesiyle Türkmence yayınlanan kitapları taramayı, katalogunu oluşturmayı ve tarihini yazma gayesi taşımaktadır.*” (Almaz Yazberdiyev, 2005, s. Yazarın önsözü)

*Eski Harflerle Basılmış Arapça Dilbilgisi Kitapları Katalogu*, **M. Sadi Çöğenli**: Arap dili ve edebiyatının duayenlerinden birisi olan Prof. M. Sadi Çöğenli hocanın 1991 yılında kaleminden çıkan bu eser, Türkiye’deki bibliyografya çalışmalarının eksikliğine dikkat çekmektedir. Çalışma, eski harflerle basılmış ve çoğunlukla Türkler için hazırlanmış olan Arapça dilbilgisi kitaplarıyla, Araplar için hazırlanmış Türkçe dilbilgisi kitaplarını içine almaktadır. Eser içerisinde yer alan bibliyografik eserler, araştırmacıların kolay bulabilmesi adına alfabetik sıralama yapılmış ve en son kısma yazar indeksi eklenmiştir. Yazar, çalışmasında yer alan neredeyse tüm eserleri bizatihi görerek tespit ettiğini belirtmiştir. (Sadi Çöğenli, 1991, s. Yazarın önsözü) Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi yayınlarından çıkan ve 38 sayfadan oluşan bu eser, içerisinde 180 farklı eserin künye bilgisini barındırmaktadır. (Sadi Çöğenli, 1991, ss. 1-38)

*İslam Araştırmalarında Usûl*, **Yusuf Ziya Kavakçı**: 1991 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlarından çıkan bu çalışma, İslam araştırmaları sahasında çalışma yapmak isteyenler için muhtasar bir başvuru kaynağı niteliğindedir. Çalışmanın hitap ettiği kitle yazarın ifadesi ile şu şekilde belirtilmiştir: “*Elinizdeki bu eser İslami ilimler sahasında araştırma yapmak isteyen arkadaşlara yol göstermek*

*maksadıyla hazırlanmıştır. İmam-Hatip liseleri mezunları, Yüksek İslam Enstitüleri, ilahiyat ve İslami İlimler Fakülteleri, Arap-Fars Filolojileri talebeleri ve mezunları dikkate alınmıştır.”*(Yusuf Ziya Kavakçı, 1991, s. Yazarın önsözü) Gerek tez gerekse farklı türdeki bir bilimsel çalışmanın aşamaları hakkında öz bilgiler veren eser, kaynaklara ulaşma aşaması, yazma tavsifi, metin tenkidi, transkripsiyon ve alana dair önemli başvuru kaynakları gibi bölümleri ile araştırmacılar için bir nevi ilk basamak noktası olmuştur. Tüm bunlarla birlikte çalışmanın son kısmında karma indeks bulunmaktadır. (Yusuf Ziya Kavakçı, 1991, ss. 1-215.)

*Keşfü’z-Zunûn (5 Cilt), Katip Çelebi:* Doğu Dilleri ve ilahiyat gibi alanların uzun yıllar başvuru kaynağı niteliğinde olan bu kitap, önemli bir bibliyografya niteliğindedir. Yıllardır bilimde sağlam bir dayanak olan bu eser, yaklaşık on beş bin kitap ve dokuz bin civarında yazar adına yer vermiştir. Kitabın sunuş kısmında yer alan şu ifadeler ise oldukça önemlidir: *“Bu kitap, kültür tarihimizin önde gelen simalarından Kâtip Çelebi’nin, Ord. Prof. Mehmed Şerefeddin Yalılıkaya ve Rifat Bilge tarafından yayına hazırlanan ve Milli Eğitim Bakanlığı’nca ilk olarak 1941-1943 yıllarında, ikinci olarak 1971-1972 yıllarında İstanbul’da basılan Keşfü’z-Zunûn adlı eserinin arapçadan türkçeye tercümesidir.”*(Kâtip Çelebi, 2014, s. Sunuş Sayfası) İlgili eser Türkçe’ye çevrilirken iki ciltlik baskı dikkate alınmış ve araştırmacılar için de bir dizin oluşturulmuştur. Beş ciltten oluşan bu güzide eserin beşinci cildi tamamen dizin bölümüne ayrılmıştır. Ayrıca çevirmen tarafından indeks kısmına ekstra bir önem verildiği ve bu kısmın da elden geldiğince titiz hazırlandığı belirtilmiştir. (Kâtip Çelebi, 2014, s. Sunuş sayfası)

*Klasik Arap Literatürü, Ignace Goldziher:* Prof. Dr. Azmi Yüksel ve Prof. Dr. Rahmi Er’in çevirileri ile Türkçe ile buluşan bu eser, Ignace Goldziher tarafından kaleme alınmıştır. Goldziher, Budepeşte Üniversitesi’nde Sami Dilleri ve Edebiyatları profesörlüğü yapmış ve İslâmî ilimleri başlatmıştır. İlgili bu kitap ise kendisinin yazdığı tek ders kitabıdır. Türkiye’de yazılan kitapların aksine içerik bölümü farklı bir tarz ile başlıklandırmıştır. Giriş bölümünde Arabistan, Araplar ve Arap Dili hakkında genel bir giriş yapmıştır. Ardından sırasıyla İslâm öncesi putpereslik dönemi, Kur’ân, Emeviler dönemi, Abbasiler dönemi, Batı-İslâm dünyası ve son olarak çöküş dönemi konuları, yazarın ayrıntılı bilgisi çevirmen hocalarımızın akıcı üslupları ile okuyucu ile buluşturulmuştur. Eserde aynı zamanda son söz ve araştırmacıların hızlı tarama yapmalarına olanak sağlayan indeks bulunmaktadır. (Ignace Goldziher, 2012)

*Osmanlı Bilginleri, Taşköprülüzade Ahmet Efendi:* Orijinal adı, *“eş-Şakâikku’n-Nu’mâniyye fî ‘Ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye”* olan bu eser, Muharrem Tan aracılığıyla Türkçe’ye kazandırılmıştır. Eser içerisinde yer alan âlimler, başlangıcından Kanuni dönemine kadar Osmanlı

padişahlarının yaşadığı dönemlere göre tasnif edilmiş ve on tabaka olarak ele alınmıştır. Taşköprüzade, kitabının giriş kısmında, “sağı soldan, doğruyu eğriden ayırmaya başladığım günden beri ulema menkıbeleri ve onların haberlerini öğrenmeye çok meraklıydım”(Taşköprülüzade Ahmet Efendi, 2007, s. 19) Yazar, diğer kişilerin memleketin âlimlerinin hayatları hakkında bilgi toplayıp neşretmeye tevessül etmediğinden şikâyetçi olmuş ve durumun bu şekilde devam etmesi halinde bu mühim şahsiyetlerin unutulacağını belirtmiştir. Ayrıca bu durumu sezen bir kişinin ise kendisinden bu alana dair bir kitap telif etmesini istediğini ve kendisinin de bu isteği kabul ettiğini belirtmiştir. Bu kitapta her ne kadar pek çok âlimin hayatına yer verilse de, yazarın da belirttiği üzere bahsedilmeyen kişilerin sayısı oldukça fazladır. Bu olay, Osmanlı döneminin ilmi bakımdan geldiği noktayı göstermesi açısından oldukça önemlidir. Yazar eserinde makam sahibi âlimlerin yanısıra hak ettiği halde buralara gelememiş kişilerin hayatlarına da yer vermiştir. Kitabın sonunda eser içerisinde yer alan minyatürler hakkında bir açıklama ve araştırmacıların işlerini kolaylaştırması açısından bir indeks bulunmaktadır. (Taşköprülüzade Ahmet Efendi, 2007, ss. 1-408)

*Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzi Akyürek Miftahu'l-Kütüb ve Esami'l-Müellifin Fihristi*, **Bursalı Mehmed Tahir**: Bursalı Mehmed Tahir tarafından hazırlanan bu değerli çalışma, Osmanlı dönemi âlimleri üzerine hazırlanmış en kapsamlı çalışmalardan birisidir. Çalışmada, Ahmed Remzi Akyürek tarafından ayrıntılı bir şekilde hazırlanmış Osmanlıca ve Türkçe dillerinde ayrıntılı birer isim indeksi bulunmaktadır. Bunlara ek olarak eserin baş kısmında Bursalı Mehmed Tahir'e ait bir şiir bulunmaktadır. Yazarın 25 yıllık bir çalışmasının ürünü olan bu abidevi eser, Osmanlı döneminde yetişmiş 1691 Türk müellifin biyografisini içermektedir. Bahsedilen eser sayısı ise 9000 den fazladır. Hakkında bilgi verilen biyografilerin doğum ve ölüm tarihleri, meslekleri ve eserleri gibi önemli hususlara yazar tarafından dikkat edilmiştir. Savaş yıllarının imkânsızlıkları içinde yazılmış olan bu eser, yazıldığı günden itibaren bir başvuru kaynağı olma özelliğini hiç kaybetmemiştir. (Bursalı Mehmed Tahir, 2003, s. Giriş sayfası 8)

*Şakâik-i Nümaniye (8 Cilt)*, **Mecdi Mehmed Efendi**: Mecdi Mehmed Efendi tarafından yazılan ve Doç. Dr. Abdulkadir Özcan tarafından Osmanlıca olarak yayına hazırlanan bu kıymetli eser, beş ciltten oluşmaktadır. Her cildin sonunda ilgili ciltte yer alan alimlerin ayrıntılı indeksleri bulunmaktadır. Eserde yer alan şahıslar hakkında oldukça detaylı bilgiler verilmiş olup yazıldığı günden itibaren temel araştırma kaynakları arasında yerini almıştır. Günümüzde ise Osmanlı dönemi ile ilgili yapılan çalışmaların dayanak noktası konumundadır. (Mecdi Mehmed Efendi, 1989)

*Yazma Eserler Terminolojisi*, **Süleyman Mollaibrahimoğlu**: Çalışmanın girişinde yazma bir eserin tavsif boyutunun yanısıra bir yazma eserin fiziksel özelliklerine dair tanımlamalar hakkında bilgi verilmiştir. Ardından birinci bölümde, eser-müellif bağlamında dikkat edilmesi hususlar ve önemli bilgiler üzerinde durulmuştur. Son olarak ikinci bölümde ise yazma eserin içeriği hakkında bilgiler verilmiştir. Verilen bilgilerin okuyucu nezdinde kolay anlaşılabilmesi için çeşitli el yazma eser eserlerden istifade edilmiştir. Çalışmanın amacı yazar tarafından şu ifadelerle okuyucuya sunulmuştur. “*Bizzat elle yazılan kitap*” anlamına gelen yazma eserin, zamanla oluşarak gelişen bir terminolojisi bulunmaktadır. Her hangi bir araştırmacı veya okuyucu, yazma bir eseri tanımak, yeterince ve doğru bir şekilde ondan yararlanabilmek, muhtemel hata ve yanlışlardan emin olabilmek için, ilgili terminolojik bilgi ve birikimi dikkate almak durumundadır. Aksi halde farkında olmadan umulmadık noktalarda hataya düşebilir; ilerde ifade edileceği gibi, yanlış müellif ve eser tespit yanlışlığıyla karşılaşabilir. Ne yazık ki, bu kadar değerli bir hazineye sahip olmamıza rağmen, yapılan bu araştırmada, yazma eserler bağlamında terminolojik bilgi içerikli, doyurucu veya en azından susuzluğu giderici boyutta bir çalışmaya rastlanmamıştır. Elinizdeki bu eser, yaklaşık 20 yıllık bir tecrübenin sonucu olarak yazma eserler için bir rehber ve kılavuz olmak üzere hazırlanmıştır.” (Süleyman Mollaibrahimoğlu, 2007)

*Yazma Eserlerin Bibliyografik Denetimi*, **Fatih Rukancı - Hakan Anameriç - Kemal Tuzcu**: Günümüze ulaşan bilimsel kültürel mirasın büyük bir bölümü yazma ve nadir eserler oluşturmaktadır. Son zamanlar artan önemine binaen yazma eserler üzerindeki bibliyografik denetimler, geçmişe oranlara daha profesyonel bir hale gelmiş ve dijitalleşmiştir. Yazarlar tarafından kitabın amacı şu cümlelerle açıklanmıştır: “*Bu kitap, yazma eserlerin önemi, yazma eser türleri, yazma eserlerin kataloglanması, sanatsal özellikleri, bugüne kadar yapılmış katalog çalışmaları, yerli ve yabancı katalogların karşılaştırılması temel konularını, görsel unsurlar ve örneklerle somutlaştırarak yazma eser uzmanları ile uzman olma yolundaki kişileri bilgilendirmeyi amaçlamaktadır.*” Ayrıca kitapta yazma esere dair hususların açıklanmasında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi yazma eser koleksiyonundan seçilen eserler kullanılmıştır. Çalışma, yazma ve nadir eserlerin önemi üzerine yazılan bir giriş bölümü ile başlamaktadır. Ardından sırasıyla yazma eserlerin iç düzeni, yazma eserlerin nüsha özellikleri, fiziksel ve sanatsal özellikleri, yazma eser türleri, yazma eserlerde bibliyografik nitelendirme ve son olarak yazma eserlerin bibliyografik denetimleri hakkında alana dair oldukça ayrıntılı bilgiler aktarmaktadır. Ayrıca eserde ilgili konuların örneklendirilmesi için kullanılan yazma eser resimlerinin renkli olması

okuyucu ve araştırmacılar için rahat okuyabilme ve inceleyebilme adına avantaj sağlamaktadır. Yazma esere dair ince ayrıntılarla ele alınmış bu eser, 2016 yılında Hiperlink yayınlarından çıkmıştır. (Fatih Rukancı vd., 2016)

*Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü*, **Mine Esiner Özen**: Matbaanın olmadığı dönemlerde müstensihler tarafından çoğaltılan el yazma eserler, geçmişte olduğu gibi günümüzde de oldukça ilgi görmektedir. Mine Esiner Özen tarafından kaleme alınan bu eser de ilgili yazma eserleri tanıma açısından büyük öneme sahiptir. İlgili çalışmada yazı, cild, tezhip, nüsha ve varak gibi bir el yazma esere dair önemli terimler oldukça anlaşılıp bir üslup ile okuyucuya sunulmuştur. Bu müstesna çalışma, günümüze oranla biraz eski bir tarihte kaleme alınmış olmasına rağmen, hala modern çalışmaların başvuru kaynağı durumundadır. Çalışmada terimler, alfabetik düzen içerisinde sunulmuştur. Tüm bunlarla birlikte eserin son kısmında hat ve hatta dair örnekler de bulunmaktadır. (Mine Esiner Özen, 1985)

## SONUÇ

Cumhuriyetin ilk yıllarında Arap Dili ve Edebiyatı bölümlerinin sayıca az olması sebebiyle literatür çalışmaları da buna paralel olarak az sayıda tespit edilmiştir. Devam eden yıllarda özellikle 90'lı yıllar itibari ile her geçen yıl çok daha fazla sayıda literatür, dizin hakkında yazılan kitapların sayısı artmıştır. Bu dönem de karşımıza çıkan kitaplar tür olarak literatür ve dizin olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Diğer taraftan bir diğer ayırım ise Osmanlıcadan yapılan çevirilerle birlikte Türkçe yazılan eser olarak tekrar ikiye ayırmak mümkündür.

Osmanlıca eserler arasında *Osmanlı Bilginleri*, Bursalı Mehmet Tâhir'in *Osmanlı Müellifleri*, Mecdi Mehmed Efendi'nin *Şakâiki'n-Nu'mâniyye* si gibi ön plana çıkan eserler zikredilebilir. Diğer taraftan karşımıza çıkan bir başka tür de tahkik, yazma esere dair çok kıymetli çalışmalardır.

Tahkik, edisyon kritik ve yazma eserlere dair çalışmalara dair; Mine Esiner Özen'in *Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü*, Süleyman Mollaibrahimoğlu'nun *Yazma Eser Terminolojisi* ve Adem Gacek'in *Arapça El Yazmaları için Rehber* gibi eserler karşımıza çıkmaktadır.

Diğer taraftan klasik eser incelemelerinde metodoloji ile ilgili eserler de telif edilmiştir. Buna örnek olarak Yusuf Ziya Kavakçı'nın *İslam Araştırmalarında Usul* kitabı gösterilebilir. Türkiye'de Cumhuriyet döneminde Arap Dili ve Edebiyatı literatür alanında hazırlanan kitap türlerinden birisi de *Yazma Eser Katalogları ve Matbu şarkiyat Eser Katalogları*dır.



Çalışmamızda öne çıkan bir başka tür ise gerek lisans öğrencilerine gerek Arap Dili ve Edebiyatı alanının lisans üstü öğrencilerine gerekse öğretim üyelerine temel kaynakların içerikleri hakkında bilgi veren literatür çalışmalarıdır. Bu tür çalışmalarda karşımıza örnek olarak çıkan eserlerden birisi Kenan Demirayak ve Sadi Çöğenli hocalarımızın birlikte hazırlamış oldukları *Arap Edebiyatında Kaynaklar*'dır. Söz konusu çalışma, Kenan Demirayak tarafından ilerleyen yıllarda *Arap İslâm Edebiyatı Literatür Bilgisi* şeklinde çok daha geniş bir formda okurlara ve araştırmacılara sunulmuştur. Bunun dışında daha spesifik bir alanda bir literatür çalışması olan Arap gramerine dair Mehmet Yavuz hocamızın çalışmaları dikkat çekmektedir. Ayrıca meşhur batılı şarkiyatçılardan olan Ignace Goldziher'in literatür çalışması olan *Klasik Arap Literatürü*, yalnız Arap Dili ve Edebiyatı ile sınırlı kalmayıp içinde tefsir, hadis, tarih ve coğrafya gibi pek çok eseri bizlere tanıtmış öncül ve kıymetli bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Üniversite reformundan bugüne pek çok eserin hazırlandığı Arap Dili ve Edebiyatı alanı gerek telif gerek çeviri eserlerle kıymetli çalışmaları bizlere sunmuştur. Bu çalışmada incelmeye tabi tuttuğumuz eserler çok kıymetli olması ile birlikte hazırlanması gereken bir bu kadar daha eserin olduğunu söylememiz gerekir. Ayrıca her ne kadar dijital çağa geçilmiş olsa da yüksek lisans düzeyinde hazırlanan yazma eser kataloglarının içerisindeki bilgilerin tekrar gözden geçirilmesi ve eksikliklerinin giderilmesi bu yönde atılacak olan önemli bir adım olacağı kanaatindeyiz.

## KAYNAKÇA

- Adem Gacek. (2017). Arapça Elyazmaları için Rehber (Ali Benli & M. Cüneyt Kaya, Çev.; 1. bs). Klasik Yayınları.
- Almaz Yazberdiyev. (2005). Doğuda Matbu Yayınların Tarihi 1802-1917 Arap Alfabeli Türkmen Kitapları Kataloğu (Ahmet R. Annaberdiyev, Çev.). Kaknüs Yayınları.
- Bursalı Mehmed Tahir. (2003). Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzi Akyürek Miftahu'l-Kütüb ve Esami'l-Müellifin Fihristi (C. 1-3). Bizim Büro Yayınevi.
- Carl Brockelmann. (1959). Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî (Abdul Halîm en-Neccâr, Çev.; C. 1-7). Dâru'l-Kutubi'l-İslâmî.
- Fatih Rukancı, Hakan Anameriç, & Kemal Tuzcu. (2016). Yazma Eserlerin Bibliyografik Denetimi (1. bs). Hiperlink Yayınları.
- Fuad Sezgin. (2009). Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî (Abdullah b. Abdullah Hicâzi ve diğerleri, Çev.; C. 1-16). Câmi'atu Melik Su'ûd.
- Hasan Harmancı. (2020). Arap Dili Literatürü, Türkiye'de Arap Dili, Edebiyatı ve Belâğatı Alanında Yayımlanan Türkçe Eserler Dizini (1928-2018). Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Helmutt Ritter. (1945). Ayasofya Kütüphanesinde Tefsir İlmine Ait Arapça Yazmalar. 7, 8, 1-93.
- Ignace Goldziher. (2012). Klasik Arap Literatürü (Er Rahmi & Yüksel Azmi, Çev.; 2. bs). Vadi Yayınları.
- Kâtip Çelebi. (2014). Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kutubi ve'l-Funûn (Rüştü Balcı, Çev.; 2. bs, C. 1-5). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kenan Demirayak. (2016). Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi (Sultan Şimşek & İlknur Emekli, Ed.). Cantaş Yayınları.
- Kenan Demirayak & Sadi Çöğenli. (1995). Arap Edebiyatında Kaynaklar. Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Mecdi Mehmed Efendi. (1989). Şakaik-i Nu'maniyye ve Zeyilleri (C. 1-5). Çağrı Yayınları.
- Mehmet Yavuz. (2001). Arap Gramerine Dair Eser Yazan Osmanlı-Türk Âlimleri (XVI. Asra Kadar). Çantay Kitabevi.
- Mehmet Yavuz. (2008). Arap Gramerine Dair Eser Yazan Osmanlı-Türk Âlimleri (XVI. XX. Asırlar). Çantay Kitabevi.
- Mine Esiner Özen. (1985). Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü. İstanbul Üniversitesi Döner Sermaye İşletmesi Prof. Dr. Nâzım Terzioğlu Basım Atölyesi.
- Sadi Çöğenli. (1991). Eski Harflerle Basılmış Arapça Dilbilgisi Kitapları Kataloğu. Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.

- Süleyman Mollaibrahimoğlu. (2007). Yazma Eserler Terminolojisi. Ensar Neşriyat.
- Taşköprölüzade Ahmet Efendi. (2007). Osmanlı Bilginleri (Muharrem Tan, Çev.). İz Yayıncılık.
- Yusuf Ziya Kavakçı. (1991). İslâm Araştırmalarında Usûl. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.



# Bölüm 2

BEYTU'L-HİKME'NİN KURULUŞU,  
ÖNEMLİ MÜTERCİMLERİ VE ÇEVİRİ  
FAALİYETLERİNE KATKISI

*Mehmet BÖLÜKBAŞI<sup>1</sup>*

---

<sup>1</sup> Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü, Arapça Mütercim Tercümanlık Anabilim Dalı. <https://orcid.org/0000-0002-5923-3920>. [blkbamehmet@gmail.com](mailto:blkbamehmet@gmail.com)



## GİRİŞ

Fetihler sayesinde Araplar kontrol altına aldıkları coğrafyalarda farklı milletlerle karşılaşmış ve etkileşime geçmişlerdir. Bu etkileşim, çeviriler ve mütercimler aracılığıyla gerçekleşmiştir (Suçin, 2012: 28) 9. yüzyılda Abbasilerin başkenti Bağdat farklı milletlere mensup kişilerin yerleştiği bir kültür merkezi haline gelmiştir. Bu gelişmeler neticesinde Abbasiler devrinin önemli halifelerinden biri olan Me'mûn, Beytu'l-Hikme (بَيْتُ الْحِكْمَةِ) (Bilgelik Evi) adı verilen tercüme merkezini kurmuştur. Bu merkezde Yunanca, Hintçe, Farsça ve Süryanice telif edilmiş önemli kaynak eserler Arapçaya tercüme edilmiş ve bu sayede Arap dünyası astronomi, tıp, edebiyat ve felsefe alanlarında gelişme göstermiştir (İbnu'n-Nedîm, 1994: III, 345). Beytu'l- Hikme yöneticisi, mütercimleri ve çalışan memurları olan kurumsal bir kimlik kazanmıştır. Beytu'l- Hikme'de alanında uzman mütercimler görev yapmış ve Arapçaya tercüme ettikleri eserler Arap dünyasının bilim alanında ilerleme kaydetmesine büyük katkı sağlamıştır. Bu mütercimler, tercüme edecekleri eserleri kelimesi kelimesine çevirmek yerine eserlerde gördükleri hatalı veya eksik bilgileri düzelterek Arapçaya aktarmışlardır. Dolayısıyla, çeviri faaliyetleri farklı milletler arasında bir köprü vazifesi görmüş ve yeni bir eser yaratma şeklini almıştır (Üçer, 2018: 82).

Tercüme farklı dilde telif edilen bir kelimenin başka bir dile aktarılmasıdır. Kelimeleri yorumlayıp çeviri yapan kişi 'tercüman' olarak isimlendirilir (İbn Manzûr, 1979, IV: 93). Mütercimler, geçmişte olduğu gibi günümüzde de toplumlar arasında iletişimi sağlayan önemli bir köprü vazifesi görmüşlerdir. Özellikle imparatorluklar, bünyelerinde farklı diller konuşan milletleri barındırdıklarından iletişimi mütercimler aracılığıyla gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca, imparatorluk saraylarında mütercimler istihdam edilmiştir. Sâsânî saraylarında Araplarla ilgili meselelerle ilgilenen ve yaptığı tercümanlık karşılığında maaş ödenen tercümanlar görev yapmıştır (Rothstein, 1899: 130).

Hz. Muhammed döneminde Arap-İslam devletinin komşuları Sâsânî ve Bizans devletlerinin saraylarında Arapçaya hâkim olan tercümanlar istihdam edilmiştir. Hz. Muhammed tarafından Sâsânî İmparatoru Kisrâ'ya gönderilen İslam'a davet mektubunu Kisrâ, saraydaki tercümanına okutmuş ve tercüme ettirmiştir (Hamîdullah, 2019: 389).

Çeviri etkinliği zor ve zaman alan bir faaliyet olmasına rağmen mütercimler diplomatik, siyasi ve günlük alanlarda geçmişte ve günümüzde farklı milletler arasında iletişimi sağlamada önemli bir vazife görmüşlerdir. Ayrıca mütercimlerin felsefe, mantık, edebiyat, tarih, tıp, matematik ve astronomi alanlarında telif edilmiş önemli kaynak eserleri tercüme etmeleri yeni kurulmaya başlayan medeniyetlerin bilim ve kültür temellerinin atılmasına katkı sağlamıştır. Dolayısıyla, M.Ö. 4 ile 6. yüzyıllarda Doğu kültürüne ait önemli eserlerin tercüme edilmesi ile Doğu kültürü Yunan kültürünü etkilemiştir. M.S. 8. yüzyılda Eski Yunan eserlerinin Arapçaya aktarılması sayesinde Araplarda Yunan kültürü ile etkileşim başlamıştır. 11. asırda ise; Arap-İslam eserlerinin batı dillerine tercüme edilmesi neticesinde Batı dünyası ile Arap-İslam kültürü arasında etkileşim ortaya çıkmıştır (Aydın,2016: 18).

Emevîler devrinde, ilk çeviri Emevîleri kuran Muaviye b. Ebi Süfyan (661-680) döneminde başlamıştır. Muaviye, İbn Asal'dan (ö.666) tıp kitabı telif etmesini istemiştir. Bu durum üzerine İbn Asal, tıp alanında telif edilmiş Süryânîce ve Yunanca kitapları Arapçaya tercüme etmiş bu eserlerde geçen tıp ile ilgili bilgilerden faydalanmış ve daha sonra “Müfred ve Mürekkeb İlaçlar ve Kuvvetleri” adlı eserini telif etmiştir (Aycan, 2000:217). Araplarda ilk çeviri faaliyetleri ise; Emevî halifesi Yezîd b. Muâviye'nin (ö.704) çeviriye olan ilgisi sayesinde başlamıştır. Muâviye, astronomi ve kimya alanlarında telif edilmiş Eski Yunanca ve Koptca (Kıptice) eserleri İskenderiyeli rahipler Marianos ve Staphon'a tercüme ettirmiştir (İbnu'n-Nedîm, 1994: III, 340). Emevîler döneminde yapılan tercüme, daha çok Emevî idarecilerinin çeviriye ve ilme karşı olan kişisel ilgilerinden kaynaklanmıştır. Bu ilgi Araplarda çevirinin temellerinin atılmaya başlandığı bir dönem olmuştur.

Abbasîler devrinde ise; Halife Mansûr (ö.775) astronomi, tıp, felsefe, edebiyat ve mantık alanlarında telif edilmiş eserlere meraklı birisiydi. Mansûr döneminde; İranlı İbnu'l-Mukaffa' (ö.759), Aristo tarafından telif edilen ve mantık hakkında bilgiler içeren Organon isimli eserin ilk üç kitabı ile Kelile ve Dimne adlı eseri Farsçadan Arapçaya aktarmıştır. Cundişâpûr akademisinin ünlü tabiplerinden Curcîs b. Buhtîşû, Halife Mansûr tarafından Bağdat'a davet edilmiş ve bu daveti kabul eden Buhtîşû saraya yerleşmiş Eski Yunanca ve Farsça telif edilmiş tıp kitaplarını Arapçaya tercüme etmiştir. Halife Mansûr, farklı dillerden Arapçaya tercüme edilen eserleri muhafaza etmek için sarayın içinde bir



yer tahsis etmiş ve buraya Bilgelik Deposu (خِزَانَةُ الْحِكْمَةِ) Hizanat'ul-Hikme ismi verilmiştir. Beytu'l-Hikme'nin (بَيْتُ الْحِكْمَةِ) (Bilgelik Evi) ilk temelleri Hizanat'ul-Hikme olarak kurulan kütüphanede atılmıştır (Demirci, 1996: 45).

Bir diğer Abbasî halifesi Hârûnurreşîd devrinde (ö.809) çeviri faaliyetleri ivme kazanmıştır. Ankara ve Emirdağ yakınlarındaki eski bir şehir olan Ammûriye kontrol altına alındıktan sonra bu iki yerde bulunan eserler Bağdat'a götürülmüş ve Yuhannâ b. Mâseveyh tarafından oluşturulan bir tercüme heyeti elde edilen bu eserleri Arapçaya çevirmiştir. Ayrıca Hârûnurreşîd tarafından tercüme işlerinde görevlendirilen İrân asıllı astronomi bilgini ve mütercim olan Ebû Sehl b. Nevbaht Farsça telif edilmiş eserleri Arapçaya tercüme etmiştir (Bozkurt, 2002:120).

Beytu'l-Hikme, kuruluş aşamasını Halife Me'mûn (ö. 833) döneminde tamamlamıştır. Daha önceki halifelerin kontrol altına aldıkları coğrafyalarda ele geçirilen önemli eserleri toplayıp muhafaza etmeleri sayesinde çok sayıda esere sahip olan Me'mûn, bu kitapları Arapçaya tercüme ettirmiş ve bu eserler Arap dünyasının bilim alanında yeni bilgilere sahip olmasında önemli rol oynamışlardır. Halife Me'mûn'un, bilime karşı ilgisi ve ileri görüşlü birisi olması Beytu'l-Hikme'nin gelişmesine ve döneminin önemli bir çeviri merkezi olmasında büyük katkısı olmuştur (Zehebî 1985: 10, 273).

Halife Me'mûn, Beytu'l-Hikme'de çalışan mütercimlere büyük değer vermiş ve onlara yaptıkları tercüme için dolgun ücretler ödemiştir. Grekçe telif edilmiş bir eseri Arapçaya tercüme eden bir mütercime 300000 (üç yüz bin) dinar ödemiştir. Bazen de tercüme edilen eser terazide tartılıp eserin ağırlığına göre mütercime ücret ödenmiştir. Bu durum mütercimleri çeviri yapmaları için teşvik etmiş ve bu sayede birçok eser Arapçaya tercüme edilmiştir (İbn Hâllikân,1967: V, 162). Abbâsî halifesi Hârûnurreşîd'in (ö. 809) kütüphane olarak inşa ettiği Beytu'l-Hikme, Halife Me'mûn tarafından tercüme merkezi haline getirilmiştir. Abbâsiler devrinin önemli bir kültür akademisi olan Beytu'l-Hikme, 1258 yılında Moğol istilasına maruz kalmış ve Hülâgû tarafından yakılarak ortadan kaldırılmıştır (Hasan, 1985: 3,176).

## **Araştırmanın Amacı ve Önemi**

İlk önce farklı dillerden Arapçaya tercüme edilen eserlerin muhafaza edildiği bir kütüphane olan Beytu'l-Hikme'nin gelişimi ve yapısı ele alınmıştır. Daha sonra Halife Me'mûn sayesinde bir ilim akademisine dönüşme süreci ile Beytu'l-Hikme'de görev yapan önemli mütercimler, çeviri anlayışları ve çeviri faaliyetlerine katkıları hakkında bilgi verilmiştir.

## **Yöntem**

Nitel araştırmada veriler; gözlem yaparak, görüşme gerçekleştirerek ve doküman edinmek suretiyle üç yolla elde edilir (Kıral, 2020: 170). Beytu'l-Hikme'nin kuruluşu, gelişmesi ve tercüme faaliyetlerine katkısı ile Beytu'l-Hikme'de çeviri yapan mütercimler ve çeviri anlayışları ile ilgili kaynak eserler doküman analizi tekniğiyle incelenmiştir. Beytu'l-Hikme'nin, tarihsel gelişimi hakkındaki bilgiler derlenmiştir. Bu veriler neticesinde Beytu'l-Hikme'nin temelleri, kuruluşu, gelişimi, tercüme faaliyetlerine katkısı ile orada çalışan mütercimlerin çeviri anlayışı ve çeviriye katkıları neden-sonuç bağlamında ele alınmıştır.

## **1.BEYTU'L-HİKME'NİN İDARİ YAPISI VE ÇALIŞANLARI**

Halife Me'mûn devrinde, kurumsal bir yapıya dönüşen Beytu'l-Hikme'de sadece mütercimler çalışmıyordu aynı zamanda sevk ve idaresinden sorumlu memurlarda görev yapıyordu. Beytu'l-Hikme'nin yönetiminden Halife sorumludur, yapılan çalışmaları yönlendirip toplantılara başkanlık etmektedir. Halife'den sonra gelen yetkili 'Sâhibu Beytu'l-Hikme' ünvanı verilen müdür, çalışanlar arasında işleri taksim eder ve kurumu yönetir. Sâhib'e (müdür) bağlı olarak çalışan ve çevirisi yapılan her bir dille ilgili "Hâzin" bulunmaktadır. "Hâzin" kendisine bağlı mütercimlere yapılması gereken çevirileri taksim eden, daha sonra tercüme kontrol eden, yapılan yanlışları düzelden kıdemli bir mütercim ve alanında uzman bir ilim adamıdır (İbnu'n-Nedîm, 1994: III, 133). Her mütercimin yanında, iki dili iyi derecede bilen çıraklar görev yapmaktaydı. Bu sayede yeni mütercimler yetişmiştir. Beytul-Hikme'nin, önemli mütercimlerinden Huneyn İbn İshâk'ın çıraklığını yapanlar arasında Sâbit b. Kurre, oğlu İshâk b. Huneyn ve yeğeni Hubeyş b. Hasan bulunmaktadır. Adı geçen mütercimler önemli kaynak eserleri Arapçaya

tercüme etmişlerdir (Hunke, 1997: 234). Hâzin'e bağlı olarak görev yapan müstensihler bulunmaktaydı. Müstensihler tercüme edilen eserleri çoğaltma işinden sorumluydular. Ayrıca Beytu'l-Hikme'de; eserleri ciltleyen mücellitler, memur vazifesi gören münâviller ile temizlik işini yapan müstahdemler görev yapmaktaydı (Demirci ,1996: 86).

## 2.BEYTU'L- HİKME'NİN ÖNEMLİ MÜTERCİMLERİ

Her millet farklı bir dil konuşmaktadır. Bu yüzden milletler birbirlerini anlamak için tercümanlara ihtiyaç duymuştur. Tercümanlar, kaynak dilde telif edilmiş eseri veya metni hedef dile aktararak milletler arasında iletişimi ve kültür etkileşimini sağlamaktadırlar. Tercümanların istenilen düzeyde iletişimi sağlayabilmeleri için kaynak ve hedef dile hâkim olmaları aynı zamanda kaynak ve hedef dilin kültürel özelliklerini de bilmeleri gerekir (Göktürk, 1994: 60).

Beytu'l-Hikme'de, tercüme yapan mütercimlerin çoğu birkaç konuda uzman oldukları ve farklı kültürlerden geldikleri için başarılı tercüme yapmışlardır. Aynı zamanda hedef ve kaynak dilin inceliklerini bildiklerinden ve bu dillerin kültürüne hâkim olmaları yapmış olduğu çevirilerde kendini göstermiştir. Dolayısıyla, farklı dillerde telif edilmiş kaynak eserleri Arapçaya rahatlıkla tercüme etmişlerdir.

**Huneyn b. İshâk el-İbâdî:** Eczacılık yapan babasından etkilenerek tıp eğitimi almıştır. Hıristiyan olan Huneyn b. İshak, Kûfe şehrinin güneyinde bulunan Hire'de dünyaya gelmiştir. Yunanca ve Arapçaya hâkim olan Huneyn b. İshak (ö.873) Beytu'l-Hikme'de uzun yıllar mütercimlik aynı zamanda yöneticilik yapmıştır (İbn Hâllikân, 1967: I, 257). Huneyn, tıp doktoru olduğu için genellikle tıp alanında telif edilmiş eserleri Arapçaya tercüme etmiştir. Galen'in göz hastalıkları ve tedavileri hakkında bilgiler içeren eserini 'Kitâbu'l-Calinûs fi'l-Emrâdî'l-'Ayn' ismiyle Arapçaya tercüme etmiştir. Efesli filozof Artemidoros'un rüya tabirleri kitabını 'Kitâbu Ta'biri'r-Ru'ya' ve Hipokrat'ın üreme ile ilgili bilgiler içeren eserini 'Kitâbu'l-Kesr' ismiyle Arapçaya aktarmıştır (İbnu'n-Nedîm,1994: III, 315). Huneyn b. İshâk'ın, yapmış olduğu bu tercüme Arap dünyasının tıp ilminde yeni bilgiler öğrenmesine ve ilerleme kaydetmesine büyük katkı sağlamıştır. Daha önceki mütercimler kelime kelime tercüme yapmışlardır. Ancak Huneyn b. İshâk tercüme

ettiği eserlerde gördüğü yanlış ve eksik bilgileri düzelterek Arapçaya aktarmıştır. Tercümede abartılı ve anlaşılması zor kelimeler ve ifadeler kullanmaktan kaçınmıştır. Huneyn b. İshâk'ın tercümede izlediği bu yöntem Arap dünyasında tercümenin belli bir usule göre yapılmasının ilk temellerinin atılmasında önemli rol oynamıştır (Libera, 2005: 95).

**İshâk b. Huneyn:** Huneyn b. İshâk el-İbâdî'nin oğlu, İshâk b. Huneyn (ö.910) hem mütercimlik hem de hekimlik yapmıştır. Felsefe ve mantık alanında Süryânice ve Yunanca telif edilmiş önemli kaynak eserleri Arapçaya tercüme etmiştir (İbnu'l-Kıfî,1908, I: 57). Aristo'nun tartışma ve müzakere ile ilgili bilgiler veren 'Topîkâ' isimli eseri ile hitabet sanatı ve inceliklerini anlatan 'Retoriâ' adlı kitabını Arapçaya aktarmıştır. Aynı zamanda, Aristo'nun bozulma ve oluşum hakkında bilgiler içeren 'Kitâbu'l-Kevn ve'l-Fesâd' ve insan ruh'unu anlattığı 'Kitâbu'n-Nefs' ile karşılaştırma ve ölçme gibi kavramları anlattığı Birinci Analitikler anlamına gelen 'Analytica -Piora' adlı kitabını Arapçaya çevirmiştir (İbnu'n-Nedîm,1994: III, 341). İshâk b. Huneyn'nin Aristo'nun mantık ve felsefe alanında telif ettiği eserleri Arapçaya tercüme etmesi Arap dünyasında mantık ve felsefeye olan ilginin artmasına katkı sağlamıştır.

**Hubeys b. el-Hasan ed-Dımaşkî:** Hekim ve mütercim olan ed-Dımaşkî aynı zamanda Huneyn b. İshâk'ın (ö.873) yeğeni ve öğrencisidir. Matematik, astronomi ve tıp hakkında telif edilmiş Yunanca ve Süryânice eserleri Arapçaya çevirmiştir (Huneyn b. İshak, 1981: 149). Aristo tarafından telif edilen ve otopsi ile ilgili bilgilerin yer aldığı 'Kitâbu 'ilmi Aristotales fi't-Teşrih' ile Hipokrat'ın otopsi hakkında bilgiler içeren 'Kitâbu 'ilmi Bukrât bi't-Teşrih' adlı eserleri Arapçaya tercüme etmiştir (el-Bağdâdî, 1951, I:263). ed-Dımaşkî'nin tıp alanında telif edilmiş eserleri Arapçaya tercüme etmesi Arapların Batı dünyasının tıp alanındaki görüşleri hakkında bilgi sahibi olmalarına önemli katkısı olmuştur.

**Sâbit b. Qurre:** Yunanlı matematikçilerin eserlerini, Arapçaya tercüme eden Sâbit b. Qurre (ö.901) Arap dünyasına matematik alanında önemli katkılar sağlamıştır. Archimedes'in (ö. M.Ö. 212) matematik alanında telif ettiği eserlerin tamamını Arapçaya çevirmiştir. Sâbit b. Qurre'nin yapmış olduğu çeviriler sayesinde Archimedes'in matematik hakkındaki bilgilerinden günümüzde de yararlanmaktayız (Hitti,1980, I:

480). Yunanlı Nikomachos'un Aritmetiğe giriş ile ilgili bilgiler içeren eserini 'Kitâbu'l-Medh'el ilâ'l-İlmi'l- Adedi'l-lezî Vaða'ahu Niķumâhus' ismiyle Arapçaya aktarmıştır (Smith, 1953, II: 685). Yunanca ve Süryaniceye hâkim olan Sâbit b. urre, bu iki dilde telif edilmiş matematik ve geometri alanındaki eserlerde geçen sayısal terimlere Arapça karşılıklar bulmuştur. Bu sayede daha sonraki mütercimler farklı dillerde telif edilmiş matematik kitaplarını Arapçaya tercüme ederken bu terimleri kullanmışlardır. Aynı zamanda Sâbit b. urre'nin bulmuş olduğu bu sayısal terimlerden Arap matematikçileri de istifade etmiştir (Râşid,1989:279). Sâbit b. urre, farklı dillerde telif edilmiş eserleri kelimesi kelimesine Arapçaya aktarmamıştır. Tercüme ettiği eserlerde gördüğü yanlış yazılmış ve eksik olan bilgileri düzelterek Arapçaya aktarmıştır. Sâbit b. urre'nin tercümede kullandığı bu yöntem Arap dünyasının matematik terimlerini tanımalarına önemli katkısı olmuştur.

**İbnu'l-Muaffa:** Gerçek adı Ruzbih olan İbnu'l-Muaffa'ya (ö.759) bu isim, babası sebebiyle kendisine daha sonra verilmiştir. Emevî valisi Haccâc (ö.714) döneminde vergi memuru olarak çalışan İbnu'l-Muaffa'nın babası Dadaveyh, görevini kötüye kullandığı tespit edilince işkenceye maruz kalmış ve elleri çolak kalmıştır. Gördüğü işkence nedeniyle 'elleri büzüşüp çolak kalan' manasına gelen 'el-Muaffa' olarak adlandırılmıştır (Ritter, 2011: 97). İyi derecede Farsça bilen İbnu'l-Muaffa daha çok Farsça telif edilmiş eserleri Arapçaya tercüme etmiştir (İbn Hâllikân, 1967, I: 152).

Aslı Hintçe olan çakal iki kardeşin birbirleriyle olan diyalogları esas alınarak telif edilmiş olan 'Kelile ve Dimne' adlı eseri Beydaba telif etmiştir. Hint edebiyatına ait fablların yer aldığı Pançatantra adı verilen bu kitap Sâsâni hükümdarlarından II. Hüsrev devrinde hekimlik yapan Berzûye tarafından Hindistan'dan getirilmiş ve Pehleviceye çevrilmiştir. Daha sonra İbnu'l-Muaffa bu eseri Farsçadan Arapçaya aktarmıştır. Çakal iki kardeş arasında geçen konuşmalardan yola çıkılarak hayata dair nasihatlerin verildiği fabl türünde telif edilmiş önemli eserlerden biri kabul edilen 'Kelile ve Dimne' Batı dünyasında önemli bir yere sahip olan 'La Fontaine ve Ezop' masallarının da ilham kaynağı olmuştur. İbnu'l-Muaffa 'Kelile ve Dimne' adlı eserde Arap-İslam kültürüne uygun olmayan anlatımları çıkarmış ve Arap-İslam toplumuna adapte ederek Arapçaya çevirmiştir (Sa'deddin, 1973: 49).

Pehlevilere ait tarihi bilgilerin yer aldığı Sâsânilere ait salnamelerden faydalanılarak telif edilmiş Hudaynâme olarak adlandırılan eseri ‘Siyeru’l-Mulûku’l-‘Acem’ ismiyle Arapçaya tercüme etmiştir (Mes‘ûdî, 1938, IV: 107). Ayrıca Sâsâniler döneminde yaşamış olan ve Zerdüş inancını terk eden rahip Mazdek’in hayat hikayesini içeren esere ‘Kitâbu’l-Mazdek’ ismini verip Arapçaya aktarmıştır (Abbûd, 1960: 207). Bununla birlikte, mantık hakkında bilgiler veren Farsça telif edilmiş ‘İsâgocî’ adlı eseri ‘Kitâbu’l-Mantık’ ismiyle Arapçaya çevirmiştir (İbnu’l-Kıfî,1908, I: 149). Sâsânilerin devlet idaresini konu alan Farsça telif edilmiş eserleri Arapçaya tercüme eden İbnu’l-Muğaffa Sâsâni devlet yönetimi anlayışının Araplara aktarılmasında önemli bir role sahip olmuştur. Bu tercüme, Arapların devlet teşkilatının sevk ve idaresinin esaslarının belirlenmesine katkı sağlamıştır.

**Mettâ b. Yûnus:** Nesturî Hıristiyan olan Mettâ b. Yûnus (ö.940) Süryanice telif edilmiş eserleri Arapçaya aktarmıştır. Aristo’nun ‘Organon’ adlı eserinin büyük bölümünü Arapçaya çevirmiştir (Ülken,1995: 164). Ayrıca Aristo tarafından telif edilen ‘İkinci Analitikleri’ ile ‘Poetikâ’ adlı eserlerini ‘Kitâbu’ş-Şi’r’ ismiyle Arapçaya tercüme etmiştir (İbn Hâllikân, 1967, V: 153).

**İbn Zur’a:** Mütercim aynı zamanda hekim olan İbnu Zur’a (ö.1016) Aristo’nun mantık ve felsefe alanında telif ettiği ‘Kitâbu Sofistikâ’l-Faşş’ ile ‘Kitâbu Nîcolaus’ isimli kitapları Arapçaya aktarmıştır (Rescher, 2018: 158).

### 3.BEYTUL-HİKME’NİN ÇEVİRİ FAALİYETLERİNE KATKISI

Huneyn b. İshâk’tan önce, Arap-İslam dünyasında farklı dillerde telif edilmiş eserler birebir ve kelimesi kelimesine Arapçaya tercüme edilmiştir. Huneyn b. İshâk (ö.873) ve heyeti ise, metin tahkikine yakın bir tarzda tercüme yapmışlardır. Bu çeviriler neticesinde Arap-İslam dünyasında tercüme yönteminin temelleri atılmıştır. Aynı zamanda Huneyn, tıp ve felsefe alanında telif edilmiş önemli Antik Yunan eserlerinin Arap-İslam dünyasına tercüme edilmesinde önemli rol oynamıştır. Huneyn’in tercüme yöntemi diğer mütercimler tarafından da

kullanılmıştır (Libera, 2005: 93). Beytul-Hikme’de bilim, felsefe ve edebiyat alanında çeviriler daha çok yapılmıştır çünkü bu alanlarda Arap-İslam dünyası eksikliğini gidermeyi hedeflemiştir. Dolayısıyla, kadim kültürlerle ait bilim alanında telif edilmiş eserler Arapçaya tercüme edilmiş ve bu sayede Arap-İslam toplumu bilim alanında eksik olduğu bilgilere vakıf olmuş ve aynı zamanda tercüme edilen eserlerde görülen yanlış ve eksik bilgileri düzelterek bilime katkı sağlamıştır (Ulukütük, 2010: 249).

Beytul-Hikme’de yapılan tercüme farklı kültürler arasında etkileşimi sağlayan önemli bir araç vazifesi görmüştür (Toynbee, 2000: 45). Çeviriler sadece farklı dilde telif edilmiş eserlerin aktarılması şeklinde olmamış aynı zamanda yeniden yaratma faaliyeti halini almıştır (Meriç, 2003: 117). Felsefe ve mantık alanında telif edilmiş eserlerde geçen terimlere ve kavramlara Arapça karşılıklar bulunmuştur. Bu sayede Batı felsefesi ve mantığı hakkında bilgiler elde edilmiştir. Aynı zamanda bulunan Arapça karşılıklar Arap dünyasında felsefe ve mantık konularıyla ilgili yorumların yapılmasına büyük katkı sağlamıştır (Alper, 2012:37). Beytu’l-Hikme mütercimleri, tercüme ettikleri eserleri gelecek kuşaklara aktarmak amacı gütmüşlerdir. Dolayısıyla çevirdikleri eserleri yeniden tasnif etmiş ve yorumlamışlardır. Mütercimlerin yapmış olduğu çeviriler sayesinde Arap dünyasında ilk önce tercüme edilen eserlere şerhler yazılmış daha sonra ise eserler telif edilmiştir (Kaya, 2015: 12).

Felsefe alanında telif edilmiş Antik Yunan eserlerinde geçen terimlere Arapça karşılıklar bulmuş olan mütercimler sayesinde Arap dünyasında felsefe çalışmaları başlamış ve Arap-İslam felsefesinin temelleri atılmıştır. Ayrıca, felsefe ile ilgilenen kişilere filozof anlamına gelen feylesof (فَيْلَسُوف) kelimesi kullanılmıştır (Arslan, 2013: 2). Beytul-Hikme’de, farklı dillerde telif edilmiş eserleri Arapçaya aktaran önemli mütercimlerin en büyük özelliği daha önce yapılmış olan çevirileri kontrol etmeleri ve daha sonra tercüme yapmaya başlamış olmalarıdır. Ayrıca bu mütercimler kelime kelime çeviri yapmak yerine kaynak dil ve hedef dili göz önünde bulundurarak tercüme yapmışlardır. Tercüme ettikleri eserlerde karşılaştıkları eksik ve yanlış bilgi ve kavramları düzelterek Arapçaya aktarmışlardır (Üçer, 2018: 77). Beytul-Hikme’nin mütercimleri, mantık ve felsefe alanında tercüme ettikleri eserleri sadece tercüme etmekle yetinmemiş aynı zamanda eserlere açıklayıcı notlar,

şerhler ve tefsirler yapmışlardır. Eserleri bir bakıma yeniden yorumlayıp telif etmişlerdir (Gutas,2003: 143).

Beytul-Hikme’de çalışan mütercimlerin bir kısmının Müslüman ve diğer kısmının Hıristiyanlardan oluşması çevirilere olumlu yansımıştır. Farklı kültürlerden gelmeleri ve birden fazla dile hâkim olan bu mütercimler, kaynak dilde telif edilmiş bir eseri hedef dile daha anlaşılır bir şekilde aktarmışlardır. Aynı zamanda farklı mesleklere sahip olan bu mütercimlerin çok kültürlü olmaları çeviriye olumlu yansımıştır. Dolayısıyla, mütercimler arasında tıp ve eczacı olanlar tıp alanında telif edilmiş eserleri Arapçaya anlaşılır şekilde tercüme edebilmişlerdir.

## TARTIŞMA

Beytu’l-Hikme, kurulduğu günden itibaren Arap-İslam dünyasının farklı ilim alanlarında gelişmesine ve ilerlemesine büyük katkı sağlamıştır. Beyt’ul-Hikme’de, tercüme ileriye dönük düşünülerek yapılmış ve gelecek nesillere bilgilerin aktarılması hedeflenmiştir. Dolayısıyla, Beyt’ul-Hikme’de yapılan tercüme işlerinden günümüzde de faydalanılmaktadır. Beytu’l-Hikme’de, yapılan çeviriler bir anlamda yeniden yaratma şeklinde olmuştur. Çünkü Beytu’l-Hikme’de, görevli tercümanlar kaynak dilde telif edilmiş eserleri hedef dile aktarırken eserlerde geçen konulara yorumlar yazmışlardır. Aristo tarafından telif edilen felsefe ve mantık eserlerinin Arapçaya çevrilmesi Arap-İslam kültüründe felsefenin temellerinin atılmasına önemli katkı sağlamıştır. Beytu’l-Hikme’de, görev yapan mütercimler tercüme ettikleri eserleri herkesin anlayacağı kelimeler ve ibareler kullanarak Arapçaya çevirmişlerdir. Beytu’l-Hikme, döneminin önemli bir kültür merkezi olmuş ve bu sayede farklı dinlere ve kültürlere mensup mütercimlerin çalışmasına olanak sağlamıştır. Dolayısıyla, Beytu’l-Hikme’de yapılan çeviriler kendi döneminde kalmamış aynı zamanda günümüze de ulaşabilmiştir.

## SONUÇ

Beytu’l-Hikme’de, tercüme faaliyetleri Abbâsîler devrinde yoğun olarak yapılmış ve özellikle felsefe, mantık, matematik, astronomi ve tıp alanında telif edilmiş eserler Arapçaya aktarılmıştır. Beytu’l-Hikme’de



yapılan eviriler Batı dünyasına ait kaynak eserlerin kaybolmasını engellemiştir. Aynı zamanda Batı dünyası ile Arap-İslam alemi arasında bir köprü vazifesi grmştir. Yapılan eviriler sayesinde Batı felsefesi ve tıbbı Araplar tarafından incelenmiş ve Arap dünyasında felsefeye olan ilgi artmıştır. Tıp alanında yapılan tercümeler, Arap tıbbının gelişmesine katkı sağlamıştır. Beytu'l-Hikme'de, görev yapan mütercimler tercüme ettikleri eserleri günümüze yakın bir anlayışla Arapçaya aktarmışlardır. Çünkü tercümelerini kelime kelime yapmak yerine metinlerde geçen eksik ve yanlış bilgileri düzelterek Arapçaya aktarmışlardır. Mtercimliğin yanı sıra bir kısmı hekim ve bir kısmı farklı mesleklere sahip olan Beytu'l-Hikme mütercimleri, aynı zamanda çok kültürlü kişiler olduğundan farklı dillerde telif edilmiş kaynak eserleri Arapçaya başarılı bir şekilde evirebilmişlerdir. Tercüme ettikleri eserlerde geçen felsefi ve bilimsel terimlere buldukları Arapça karşılıklar günümüzde de kullanılmaktadır. Beytu'l-Hikme mütercimleri, Arapçaya aktardıkları eserleri yeniden yorumlamış eserlerde geçen abartılı ve anlaşılmayan cmleri çıkardıktan sonra Arapçaya aktarmışlardır. Beytu'l-Hikme'de, yapılan tercümeler Arap-İslam dünyasının bilim ve kültür alanında ilerleme kaydetmesine büyük katkı sağlamıştır. Ayrıca kitap telif edilmesine, halkın ilme ve kitaba olan ilgisinin artmasına, kğit üretimine, kitap satan dükkanların çoğalmasına öncülük etmiştir.

## KAYNAKLAR

- Abbüd, M. (1960). *Edebu'l- 'Arab*. Beyrut: Dâru sâdır.
- Alper, Ö.M. (2021). *İslam Felsefesine Giriş. İslam Felsefesi Tarihi*. (Edt). Bayram Ali Çetinkaya, c. 1, Ankara, s. 35-41.
- Arslan, A. (2013). *Bir İslam Felsefesi Var mıdır? İslam Felsefesi Üzerine*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, F. (2016). *Tercüme Bilimine Giriş ve Tercüme Teknikleri*. İstanbul: Maruf Yayınları
- Aycan, İ. (2000). *Emevîler Dönemi Kültür Hayatında Bazı Beşerî İlimlerin Tarihsel Gelişimi*. Dini Araştırmalar 2.
- Bozkurt, N. (2002). *Mu'tezilenin Altın Çağı Me'mûn Dönemi*. Ankara: Ankara Okulu Yay.
- Demirci, M. (1996). *Beytu'l-Hikme Kuruluşu, İşleyişi ve Etkileri*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- el-Bağdâdî, İsmâil Pâşa (1951). *Hediyetu'l- 'Arîfîn, Esmâu'l-Muellifîn ve Âsâru'l-Muşannifîn*. Dâru'l- İhyât-Turâs i'l- 'Arab, I-II.
- Göktürk, A. (1994). *Çeviri: Dillerin Dili*. Yapı Kredi Yayınları.
- Gutas, D. (2003). *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*. (Trc). Lütfü Şimşek, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Hamîdullah, M. (2019). *İslâm Peygamberi*. (Trc). Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Hasan, H. İ. (1985). *İslam Tarihi*. (Trc). İsmail Yiğit – Sadrettin Gümüş, İstanbul: Kayıhan Yay.
- Hitti, P. K. (1980). *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi* (Trc). Salih Tuğ, İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Huneyn b. İshak (1981). *Risâletu Huneyn b. İshâk ilâ 'Alî b. Yahyâ. Dirâsât ve nuşûs fi'l-felsefe ve'l- 'ulûm 'inde'l- 'Arab*. (Thk). Abdurrahman Bedevî, Beyrut: Daru sâdır.
- Hunke, S. (1997). *Le Soleil d'Allah brille sur l'Occident. Notre héritage arabe, traduit de l'allemand par Solange et Georges de Lalène. Avrupa'nın Üzerine Doğan İslâm Güneşi*. (Trc). Servet Sezgin, İstanbul: Bedir Yayınları.

- İbn Hâllikân, Ebû'l-‘Abbâs Şemsu'd-Dîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr (1967). *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ u Ebnâ u'z-Zamân*. (Thk). İhsân ‘Abbâs. Dâru Şâdr, I-VIII.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükrim b. Ali el-Ensârî (1979). *Lisanu'l-Arab*. Kahire: Dâru'l-maârif, I-VI.
- İbnu'n-Nedîm, Muhammed b. İshak (1994). *el-Fihrist*. (Nşr.) İbrâhim Ramazan, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife. I-XIV.
- İbnu'l-Kıftî, Cemâluddîn Ebu'l-Hasan Alî b. el-Kâdî el-Eşref Yusûf (1908). *Ahbâru'l- Ulemâ bi Ahbâri'l-Hukemâ*. Mısır: Dâru'l-Kutubi'l-Hidiviyye I-II.
- Kaya, M. (2015). *Osmanlı İlim Geleneğinde Şerh ve Haşiye Yazıcılığı*. Ahmed el-Karamani'nin Tefsiri/Zemahşeri Şerhi Örneği, Marife Dergisi, c. 15, S. 1 s. 12.
- Libera, A.D. (2005). *Ortaçağ Felsefesi*. (Trc.) Ayşe Meral. İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Kıral, B. (2020). *Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi*. Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,15, 170-189.
- Meriç, C. (2003). *Bu Ülke*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan b. Ali. (1938). *et-Tenbîh ve'l-işrâf*. (Thk). Abdullah İsmâil es-Sâvî. Mektebetu's-şarki'l-İslâmiyye. I- IV.
- Râşid, R. (1989). *Târîhu'r-riyâziyyâti'l-'Arabiyye beyne'l-cebr ve'l-hisâb*. (Trc). Hüseyin Zeynuddin. Beyrut: Dâru mektebeti'l-hayât.
- Ritter, H. (2011). *Doğu Mitolojisinin Edebiyata Etkisi*. (Ed). Mehmet Kanar, İstanbul: Schola-Ayrıntı yayınları.
- Rescher, N. (2018). *İslam Mantık Tarihi*. (Çev). Ahmet Kayacık, İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Rothstein, G. (1899). *Die Dynastie der Lahmidin in al-Hira*.
- Sa'deddin, L. H. (1973). *Kelîle ve Dimne fi'l-edebi'l-'Arabî*. Umman.
- Suçin, M.H. (2012). *Dünden Bugüne Arapçaya Çevirinin Serüveni*. Ankara: Kurgan Edebiyat.
- Smith, D.E. (1953). *History of Mathematics. I-II*. Ginn And Company.
- Toynbee, A. (2000). *Tarih Bilinci*. (Çev). Murat Belge, İstanbul: Bateş Kültür Yayınları.

- Ulukütük, M. (2010). *İslâm Düşüncesinde Tercüme Faaliyetleri, Hermeneutik ve Bibliyografik Bir Katkı*. İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi. c.1.sayı,2. s. 249-298.
- Üçer, İ.B. (2018). *Antik-Helenistik Birikimin İslam Dünyasına İntikali: Aristotelesçi Felsefenin Üç Büyük Dönüşüm Evresi*. İslam Felsefesi Tarih ve Problemler, (Ed). M. Cüneyt Kaya, 6. b., İstanbul: İSAM Yayınları.
- Ülken, H.Z. (1995). *İslam Düşüncesi*. İstanbul: Ülken Yayınları.
- Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (1985) *.Siyeru A'lami'n Nübela*. (Thk). Şuayb el-Arnaut- Hüseyin el-Esed, 3.baskı, I-XXV, Beyrut: Müessesetü'r-Risale.

# Bölüm 3

## KIRGIZ TÜRKÇESİNDE SÖZ ETİĞİ KURAMI VE İŞLEVLERİNE GÖRE KALIP SÖZLER

*Aidai KUBANYCHBEKOVA<sup>1</sup>*

*Gülsine UZUN<sup>2</sup>*

---

\* Bu çalışma “Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki Kalıp Sözlerin Karşılaştırmalı Bir İncelemesi” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

1 Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, aidaimukan@gmail.com, Orcid: 0000-0002-1832-7533.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, gulsine@mu.edu.tr, gulsineuzun@hotmail.com, Orcid: 0000-0003-2653-7650.



## Giriş

Kalıp sözler, 1950’li yıllarda Austin, Grice ve daha sonra Searle gibi dilbilimcilerle başlayan bir dil felsefesi kuramı olan *söz edimi* (actes de langage) kuramının bir parçası ve insanın dille gerçekleştirdiği iletişimin en küçük birimleridir (Ünsal, 2013: 1385).

Türkiye Türkçesindeki çalışmalarda söz konusu ifadeler için ‘kalıp sözler’ (Özdemir 2000, Aksan 2006, Erol 2007, Gökdayı 2008) dışında ‘ilişki sözleri (Aksan 2002, 2006, Cihangir 2010) ‘iletişimsel sözler’ (Toklu 2003: 109) ‘sözylem’ (Doğançay-Kamışlı 1997, Kılıç 2002: 94, Dilek 2007), ‘söz edimi’ (Palmer 2001: 165-171), terimleri kullanılmıştır (Ersoy, 2011: 7). *İlişki sözleri* terimini kullanan Aksan’a (1996) göre bu sözler “Bir toplumun bireyleri arasında kullanılması âdet olan birtakım sözlerdir” (s. 35).

Kalıp söz yerine tercih edilen diğer bir terim olan *kültür birim* ise dilin kültürelliğinin belirginleştiği adlandırmalardan biri olarak açıklanmıştır. Bir başka deyişle, kültür birimler, Türkçenin Türk kültürünü ne derece yansıttığının bir göstergesidir (Gökdayı, 2008: 91). Örneğin; başsağlığı dileme, doğum, ayrılık vb. durumlarda söylenen kalıp sözler, Türkiye Türkçesi ve Kırgız Türkçesi konuşanların birbirleriyle kurdukları ilişkiler hakkında bize bir fikir verir.

Kalıp sözler olarak adlandırılan dil birimleri, tıpkı atasözleri ve deyimler gibi, toplumun inançlarını, kültürünü, insan ilişkilerindeki ayrıntıları, gelenek ve görenekleri yansıtan sözlerdir. “Kalıp sözlerin kullanımında dikkat çeken bir konu, bu sözlerin kullanımı ile toplumun dünya görüşündeki paralelliktir” (Erol, 2007: 14).

Her toplumda, belirli durumlarda söylenegelmiş, zamanla kalıplaşmış birtakım söz öbekleri vardır. Bunlar, bir kişiyle karşılaşıldığında, güldüğünde, ağladığında, ölüm, doğum, selamlaşma, evlenme, kavuşma gibi belli durumlarda hislerini dile getirmek için, yemeğe başlarken ve yemekten sonra, herhangi biri yola çıkarken kullanılan iyi dilek sözleri olabildiği gibi, bir kişi hakkında olumsuz düşünceleri beddua şeklinde dile getiren sözler de olabilir. (Erol, 2007:14). Belli durumlarda söylenmesi gelenek hâlini almış olan bu sözler, Türk ve Kırgız kültürünün ayrılmaz bir parçası olarak algılanmaktadır.

Kırgız halkının sözlü iletişimde yaygın bir biçimde karşılaştığımız kalıp sözler kişiler arasında iletişim kurmak için çok önemlidir. Bu sözlerin belirli durumlarda söylenmesi kalıplaştığı için, böyle durumlarda insanlar kendilerine bu sözlerin söylenmesini beklemektedirler. Örneğin; bir yemekten sonra *Caratkan bereket bersin* “Allah bereket versin”, bir hasta ziyaretinde *Tez sakayıp ket* “Allah acil şifalar versin”, bir ölenin

ardından geride kalanlara *Artı kayrılıuu bolsun* “Başınız sağ olsun” denmesi âdet olmuştur ve insanlar böyle durumlarda kendilerine bu sözlerin söylenmesini beklemektedirler.

## 1. Söz Etiği ve Kalıp Sözler ile İlgili Yapılan Çalışmalar

Kırgız Türkçesinde kalıp sözler üzerine yapılan çalışmaların temeli Sovyet Türkolojisinde ortaya konulan araştırmalara dayandığı için Kırgız Türkçesindeki kalıp sözler üzerine yapılan çalışmaların da Sovyetler Birliği döneminde ve bağımsızlık sonrasında Kırgızistan’da kalıp sözler üzerine yapılan çalışmalar olmak üzere ayrı başlıklar altında verilmesi uygun olacaktır.

### 1.1. Sovyet Türkolojisinde Yapılan Çalışmalar

Sovyetler döneminden bugüne kadar Rus dilbiliminde kalıp sözler birçok araştırmacı tarafından ele alınmıştır. Kalıp sözler, Rus dilbilgisinde “kalıp sözler”, “konuşma etikleri”, “etik dil birimleri” gibi farklı terimlerle adlandırılır. İlk olarak V. G. Kostomarov “konuşma etikleri” teriminin Rus dilindeki yerini belirler. 1967 yılında *Yabancılar için Rusça* adlı dergide V. G. Kostomarov’un “Rus Dilindeki Kalıp Sözler” adlı makalesi yayımlanır. Bu araştırmalar sonrasında dil kültürü, pedagoji alanlarında kalıp sözlere daha fazla önem ve yer vermeye başlanmıştır (Kostomarov, 1967: 13). Ancak Rus dilbilgisinde kalıp sözler ile ilgili en verimli olan ve bu bilim dalında en fazla yer edinen çalışma, N. İ. Formanovskaya’ya aittir. Bunların dışında kalıp sözler ile ilgili olarak A. A. Akişina, G. Y. Goldin, N. İ. Formanovskaya, L. K. Graudina, A. G. Balakay, M. V. Sokovin, L. V. Şerba, V. V. Kolesov<sup>11</sup> vb. gibi dilcilerin de bu konuda çalışmaları bulunmaktadır.

Rus dilbiliminde XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu alanda pek çok bilimsel çalışma yapılmıştır. Örneğin; N. İ. Formanovskaya’nın “*Reçevoy etiket*” (1979), “*Russkiy reçevoy etiket: lingvistiçeskiy i metodiçeskiy aspektı*” (1987), V. G. Kostomarov’un “*Russkiy reçevoy etiket*” (1967), A. A. Akişina’nın “*Russkiy reçevoy etiket*” (1986), V. P. Proniçev’in “*Sintaksis obraşeniya*” (1971), G. Y. Goldin’in “*Reç i etiket*” (1983) ve “*Obraşeniye: Teoretiçeskiye problemlı*” (1987) adlı çalışmalarını bu alandaki en önemli çalışmalardır.

<sup>11</sup> Bk. Alla Akişina, *Russkiy reçevoy etiket*, Şkola, Moskova, 1986; Valentin Goldin, *Reç i etiket*, Vışşaya şkola, Moskova, 1983; Nataliya Formanovskaya, *Reçevoy etiket i kultura obşeniya*, Vışşaya şkola, Moskova, 1989; Lüdmila Graudina, *Kultura russkoy reçi: uçebnik dlya vuzov*, İnfra. Moskova, 1990; Vladimir Sokovin, *O prirode çeloveçeskogo obşeniya. Opıt filosofskogo analiza*, SA, Frunze, 1974; Lev Şerba, *Osnovi kulturnoy reçi. Hrestomatiya*, Navuka, Moskova, 1984; Vladimir Kolesov, *Kultura reçi iy kultura povedeniya*, Tvist, Leningrad, 1988.



Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra ise şu çalışmalar ortaya konmuştur: B. M. Golovin “*Osnovi kulturi reči*” (1980), V. V. Kolesova “*Kultura reči i kultura povedeniya*” (1988), A. N. Vasilyeva “*Osnova kulturi reči*” (1990), N. L. Sokolov “*Kultura reči i kultura obşeniya*” (1995), K. K. Mihal'skaya “*Osnovi ritoriki. Mysl' i slovo*” (1996), M. R. Livova “*Ritorika. Kultura reči*” (2000), L. A. Vedenskaya ve L. G. Pavlova “*Delovaya ritorika*” (2000), V. V. Kobzeva “*Etiket v voprosah i otvetah*” (2002), O. Y. Goyhman “*Russkiy yazık i kultura reči: učebnik*” (2005), A. A. Zubareva “*Formuli russkogo rečevogo etiketa: sotsiolingvističeskoye issledovaniye*” (2007), A. K. Balakay “*Slovar' russkogo rečevogo etiketa*” (2007), A. V. Vlasova “*O protsesse razvitiya u studentov vuzov umeniya inoyazičnogo rečevogo etiketa*” (2008). Söz konusu olan bu çalışmalar kalıp sözlerin teorisini içermektedir. Bu teoriler, Rus devleti egemenliği altında yaşamış diğer milletlerin kalıp sözlerinin incelenmesi için örnek teşkil etmiştir. Kırgız Türkçesi de buna dâhildir.

Dil birimlerinin genel işlevi, insanların düşünce ve duygularını dile getirmek ve toplum arasında ilişki kurmaktır. N. İ. Formanovskaya (1982) “*Upotrebleniye russkogo rečevogo etiketa*” adlı çalışmasında dilin bu işlevini, açıklamalarının en başına yerleştirmiştir. Ardından da kalıp sözlerin dildeki görevini açıklamıştır. Bunlar, *düzenleyici* (regulyativniy), *ilişki kurucu* (fatičeskiy), *etkileyici* (imperativniy), *dikkat çektirici* (apellyativniy) ve hissî bakımdan etkileyici kelimelerdir. Bütün bunlara ek olarak Formanovskaya söz konusu olan kalıp sözlerin dildeki görevlerinden birinin de konuşurların toplumdaki seviyelerini ortaya çıkarmak olduğunu ifade eder (s. 27).

Karaulov (1987), günümüzdeki bilimsel çalışmaların insan ilişkilerini önemser nitelikte olduğunu belirtmektedir. İnsan ilişkileri dile yansır. İnsan ise dilin taşıyıcısıdır. Belli bir dili öğrenmek için o dili taşıyan insana her zaman ihtiyacımız vardır. Yine de bu olguda önemli olan şey insan ilişkileri ve insandır. Kalıp sözler insanlar arasındaki iletişimin bir unsuru olduğundan dolayı pragma-lengüistik, sosyolengüistik açıdan da incelenmelidir (s. 10). Öyleyse kalıp sözler toplumdaki insan ilişkilerinin önemli bir unsurunu teşkil etmektedir.

A. Gardiner *Teoriya reči i yazıka* “Konuşma Etiği ve Dil” (1951), S. İ. Ojegov *Voprosı kul'turı reči* “Konuşma Kültürünün Problemleri” (1955), M. A. Telenkova *Slovar-spravočnik lingvističeskikh terminov* “Dilbilimi Terimleri Sözlüğü” (1976) vb. çalışmalarında konuşma kültürünü; eski ve günümüz çağında yaşayan toplumun konuşma etiğini inceleyen bir bilim olarak adlandırmışlardır. Konuşma kültürü ile ilgili G. O. Vinokur, V. G.

Kostomarov, L. İ. Skvortsov, G. V. Kolşanskiy, N. İ. Formanovskaya<sup>22</sup> gibi bilim insanlarının da çalışmaları bulunmaktadır.

Kalıp sözlerin yer aldığı birimler; konuşmacı ve dinleyicinin etik kurallara uyması, konuşmacının konuşmadaki yeri, konuşma ilişkisindeki ses tonu gibi kavramlardan oluşmaktadır. Konuşmaya normalde iki ya da daha fazla insan katılır. Bunlardan biri düşünceyi söyleyen konuşmacı, diğeri konuşanları dinleyen dinleyicidir. Rus dilbilgisinde kalıp sözlerin temelini oluşturan dilci N. İ. Formanovskaya (1987) konuşmacıyı *adresat* (gönderici), dinleyiciyi *adresant* (alıcı) ve konuşmada kalıp sözleri oluşturan olayları *formulı reşevogo etiketa* (etik formülleri) olarak adlandırır. N. İ. Formanovskaya'ya göre dil iletişimini “*adresat*”, “*adresant*” ve “*formulı reşevogo etiketa*” etik formülleri oluşturmaktadır. İletişim kurma isteği ile birlikte insanın ses tonu oluşmaktadır. Dil iletişimindeki etik formüllerin birimleri önemlidir. Kalıp sözler şablonlardan oluşan klişe birimlerin anlamsal ve fonksiyonel küçük sistemidir. Araştırmacı, iletişimdeki “etik formülleri” ise 1. *selamlaşma*, 2. *vedalaşma*, 3. *dikkat çekme*, 4. *özür dileme*, 5. *rica etme*, 6. *dilek sözleri*, 7. *şükretme*, 8. *acıyı paylaşma sözleri*, 9. *tebrik etme*, 10. *başsağlığı dileme* şeklinde sınıflandırır (s. 33). V. V. Sokolova (1995) ise etik formülleri konuşmanın etik birimleri şeklinde adlandırmakta ve bunu “diyalog iletişimindeki şartlara uygun, ilişki kurmaya hazır, kalıcı formüller” şeklinde açıklamaktadır (s. 19). Buradaki “konuşma etik birimleri” ifadesinden kasıt “kalıp sözler” dir.

Rus bilim adamı M. V. Sokovin'in görüşüne göre (1974), “kalıp sözlerin kalıplaşması onların ne kadar sıklıkla kullanılmasına bağlıdır” (s. 18). Sosyal iletişimde ya da insanlar arasındaki günlük konuşmada her gün tekrarlanan ifadeler zamanla kalıplaşır.

S. Y. Goldin (1983) “*Reş i etiket*” “Konuşma ve etik” adlı çalışmasında kalıp sözleri konuşma dilindeki “kalıcı nezaket formülleri” olarak adlandırır (s. 8). Ancak Y. A. Zenskaya (1994) kalıp sözler ve nezaket kategorilerinin arasına sınır konulması gerektiğini söyler. Çünkü kalıp sözler sadece teşekkür etme, selamlaşma, vedalaşma, rica etme, özür dileme vb. nezaket formüllerinde değil, başka iletişim durumlarında da kullanılır. Zenskaya iletişimde nezaket kurallarının bozulma durumunu iki gruba ayırır:

1. Konuşmacının sert konuşması veya farkına varmadan kaba konuşması;

<sup>22</sup> Bk. Tatyana Vinokur, *Govoryaşiy i sluşayuşiy. Varyantı reşevogo povedeniya*, Nauka, Moskova, 1993; Vitaliy Kostomarov, *Kultura i reş*, Moskova, 1960; Lev Skvortsov, *Ekologiya slova, ili pogovorim o kulture russkoy reşi*, Moskova, 1996; Genadiy Kolşanskiy, *Paralingvistika*, Moskova, 1984; Natalya Formanovskaya, *Russkiy reşevoy etiket: lingvistişeskiy i metodişeskiy aspekti*, Vışşaya şkola, Moskova, 1987.

2. Konuşmacının bilerek birini küçük görmek için ya da onurunu kırmak için, ondan razı olmadığını göstermek amacıyla kaba davranmasıdır (s. 9).

Rus dilbiliminde kalıp sözlerinin sözvarlığı açısından inceleyip son noktayı koyan bilim adamlarından birisi de A. G. Balakay'dır. Balakay'ın 2001 yılında Rus dilinde yayınlanan *Slovar' reşevogo etiketa* "Kalıp Sözler Sözlüğü"; 1. *selamlaşma*, 2. *özür dileme*, 3. *vedalaşma*, 4. *dikkat çekme*, 5. *şükretme*, 6. *dua etme*, 7. *rica etme*, 8. *dilek sözleri*, 9. *acıyı paylaşma sözleri*, 10. *başsağlığı dileme*, 11. *tebrik etme* gibi etik formülleri kapsayan 6000 kalıp sözden oluşmuştur. Sözlük, Rusçanın deyimlerini ve insanlar arasındaki ilişkilerden ortaya çıkan kelimeleri kapsamaktadır ve yapı bakımından iki bölüme ayrılır: *anlam sözlüğü* ve *tematik indeks* (s. 4).

XX. yüzyılın son yıllarından itibaren batılı bilim adamları da kalıp sözleri derinlemesine ele almışlardır. S. Levinson, B. Fraser, D. Brown, E. Nowak gibi araştırmacıların bu dönemlerde yayınladıkları eserlerinde kalıp sözler için ayrıntılı açıklamalar bulunmaktadır. Örneğin; E. Nowak araştırmalarında konuşma kurallarını koruyarak insanlar arasındaki ilişkide dinleyicinin dikkatini çekme unsurunun önemli konulardan biri olduğunu ifade eder (Nowak'dan alıntılanan Kassımova, 2018: 6).

### 1.1.1. Sovyet Türkolojisinde Kalıp Sözler Üzerine Yapılan Sınıflandırmalar

A. A. Akişina ve N. İ. Formanovskaya "*Russkiy reşevoy etiket*" (1978) adlı çalışmada kalıp sözleri işlevlerine göre aşağıdaki gibi sınıflandırmışlardır (s. 15-45). Formanovskaya'nın yapmış olduğu sınıflandırmanın Kırgız ve Türkiye Türkçesindeki karşılıkları da bu durumda şöyle verilebilir:

1. Privleçeniye vnimaniya i obraşeniya; *konul burduruu, kayrılıuu* "Dikkat çekme ve hitap etme"

2. Privetstviye; *uçuraşuu, salamdaşuu adebi* "Selamlaşma"

3. Znakomstvo; *tanişuu adebi* "Tanışma"

4. Priglaşeniye; *çakıruu adebi* "Davet etme"

5. Prosba, sovet, predloceniye *keneş beri adebi* "İstek, tavsiye"

6. Soglasıye i otkaz v otvet na prosbu i priglaşeniye; *kabil aluu, talabı ce bolboso çakıruunu çekte kaguu adebi* "Kabul etme, isteği ve daveti reddetme"

7. Soglaşiye i nesoglaşiye s mneniyem sobesednika; *süylööçüünün pikirini kabul aluu, çekte kaguu adebi* “KONUŞMACININ fikrini kabul etme ve reddetme”

8. İzvineniye; *keçirim suroo adebi* “Özür dileme”

9. Caloba; *arızdanuu* “Şikâyet”

10. Soboleznovaniye, uteşeniye; *könül aytuu adebi* “Taziye etme, teselli etme”

11. Kompliment; *kompliment aytuu adebi* “İltifat etme”

12. Neodobreniye; *çekke kaguu adebi* “Onaylamama, sitem”

13. Pozdravleniye; *kuttuktoo adebi* “Kutlama”

14. Blagodarnost; *rahmat aytuu adebi* “Teşekkür etme”

15. Proşaniye; *koştoşuu adebi* “Vedalaşma”

Akişına ve Formanovskaya'nın sınıflandırmasına dayanarak Kırgız Türkçesinde bu kalıp söz birimleriyle ilgili şu örnekler verilebilir:

Dikkat çekme ve hitap etmek için kullanılan kalıp sözler grubunda, tanıyan birine hitaben *Keçiresiz* “Pardon”, *Mümkün bolso* “Rica etsem”, *Keçiresiz bir nerse surasam bolobu* “Pardon bir şey sorabilir miyim?”, *Dosum* “Dostum”, *Dostor* “Arkadaşlar”, *Urmattu dostor* “Sayın kardeşlerim”, *Balam* “Oğlum”, *Kızım* “Kızım” vb.; tanınan birine hitaben *Ene* “anne”, *Ata* “Baba”, *Baldar* “Çocuklar”, *Keçirip koyunuz* “Özür dilerim.” vb.; mektup yazarken muhataba hitaben *Süyüktü dostum* “Değerli arkadaşım”, *Süyüktü enem* “Sevgili annem”, *Canım* “Canım”, *Süyüktüü* “Sevgili” vb.; telefonla konuşurken *Alo* “Alo”, *Keçiresiz* “Pardon”, *Mümkün bolso* “Rica etsem.” vb.; dikkat çekmek için *Kanday?* “Nasıl?”, *Ugup atam* “Dinliyorum”, *Sizdi ugup atam* “Sizi dinliyorum.” vb; gelen birine tepki vermek için; *Magabı* “Bana mı?”, *Siz magabı karadınız?* “Siz bana mı baktınız?”, *Cumuşunuz bar bele?* “İşiniz mi vardı?”, *Meni kütüp atasızbı?* “Beni mi bekliyorsunuz?” vb; kapıyı çalan ya da girmek isteyen birilerine hitaben; *Kiriniz* “Giriniz”, *Kir* “Gir”, *Keçiresiz biraz kütüp turunuz* “Lütfen biraz bekleyin”, *Bir sekund* “Bir saniye”, *Bir minuta* “Bir dakika” vb., telefonla konuşurken tepki vermek için *Alo* “Alo”, *Ooba* “Evet”, *Ugup atam* “Dinliyorum”, *Ben* “Benim”, *Keçiresiz kim menen süylöşüp atam* “Affedersiniz kiminle konuşuyorum, yanlış aradınız” vb.

Selamlaşmak için söylenen kalıp sözler grubunda, selamlaşmaya cevaben; *Kubaniçtamın* “Memnun oldum”, *Colukanım üçün kubaniçtamın* “Karşılaştığım için sevindim”, *Kandaysın?* “Nasılslın?”, *İşter kanday?* “İşler nasıl?” vb.; hayat, iş, sağlık hakkında sorulan soruya cevaben; *Cakşı* “İyiyim”, *Abdan cakşı* “Çok güzel”, *Caman emes* “Fena değil”,

*Baarı cakşı* “Her şey yolunda”, *Caman* “Kötü” vb.; beklenmeyen bir karşılaşma durumunda *Kütüüsüz boldu!* “Ne tesadüf!”, *Abdan kubandım* “Çok sevindim”, *Kimdi körüp atam* “Kimi görüyorum”, *Kança cıl öttü colukpaganıbzga* “Kaç sene oldu görüşmeyeli!”, *Bul caka kantip keldiniz?!* “Nasıl geldiniz buraya?!”, *Bir nerse boldubu* “Bir şey mi oldu?”, *Emnege keldiniz* “Neden geldiniz?” vb.; beklenen biri geldiği durumlarda; *Kelgeniniz cakşı boldu* “İyi oldu, geldiğiniz”, *Körüp turganday bul caktamın* “Gördüğün gibi buradayım”, *Kelgenin üçün kubanıçtamın* “Geldiğiniz için sevindim” vb.; mektupla selamlaşma durumunda *Aldım katınızdı* “Aldım mektubunuzu”, *Mende baarı cakşı* “Bende her şey yolunda.” vb.

Tanışma kalıp sözleri grubunda, birinin vasıtasıyla olmayıp kendileri tanışırken kullanılan kalıp sözlere *Tanışıp alsak bolobu* “Tanışabilir miyiz?”, *Atın kim* “Adınız nedir?” vb.; birinin vasıtasıyla tanışmada kullanılan kalıp sözlere; *Tanıştırayın* “Tanıştırıyorum”, *Uruksat berseniz tanıştırayın* “İzin verirseniz tanıştırayım” vb., biriyle tanışırken cevap olarak kullanılan kalıp sözlere *Kubanıçtamın* “Memnun oldum”, *Biz taanışpız* “Biz tanışıyoruz”, *Men sizdi taanım* “Ben sizi tanıyorum” vb. sözler örnek olarak verilebilir.

Davet etmek için kullanılan kalıp sözler grubunda, birini bir yere davet etmek için kullanılan kalıp sözler arasında *Seyildep kelsek bolobu?* “Gezebilir miyiz?”, *Kinogo barıp kelelimbi?* “Sinemaya gidelim mi?” vb.; misafirlğe davet etmek için kullanılan kalıp sözler arasında; *Konogubuz bolup ketkile* “Misafirim olun”, *Ubakıt bolso kelgile süylöşöbüz* “Vaktiniz varsa sohbet edelim” vb.; sinemaya, dansa, tiyatroya vb. yerlere davet etmek için kullanılan kalıp sözler arasında *Biyge çakırsam bolobu?* “Bu dansı bana lütfeder misiniz?”, *Kinogo barıp kelsek bolobu?* “Film izlemeye gidebilir miyiz?” vb.; restorana davet etmek için kullanılan kalıp sözler arasında *Tamak cep kelsek bolobu?* “Yemek yiyebilir miyiz?”, *Kofe içip kelsek bolobu?* “Kahve içelim mi?” vb.; toplantıya davet etmek için kullanılan kalıp sözler arasında *Körgönü kelgile* “İzlemeye gelin”, *Katışsak bolobu* “Katılabilir miyiz?” vb., mektupla davet etmek için kullanılan kalıp sözler arasında *Kandaysın* “Merhaba”, *Süyükttüü dostum* “Değerli arkadaşım” gibi örnekler yer almaktadır.

Tavsiye etmek için kullanılan kalıp sözler grubunda, her durumda tavsiye vermek için kullanılan kalıp sözlere *Uruksat surasam* “Rica etsem”, *Sunuştaym* “Tavsiye ederim” vb.; dilekçe yazarken kullanılan kalıp sözlere *suranam* “Arz ederim” vb. sözler örnek olarak verilebilir.

Kabul etme, isteği ve daveti reddetme kalıp sözleri grubunda, daveti kabul etmek için kullanılan kalıp sözler arasında; *makul* “Tamam”, *Kabar kılam* “Haber veririm” vb.; daveti reddetmek için kullanılan kalıp sözler

arasında; *Tileke karşı* “Maalesef”, *Kele albaym* “Gelemem”, *Ökünöm* “Ne yazık ki” vb.; belirsizliği ifade eden kalıp sözler arasında; *Balkim* “Belki”, *Balkim* “Olabilir”, *Köröbüz* “Bakarız” vb. sözler örnek olarak verilebilir.

Konuşmacının fikrini kabul etme ve reddetme kalıp sözleri grubunda, herkesin fikrine katıldığını belirtmek için kullanılan kalıp sözlerle *Ooba* “Evet”, *Albette* “Tabii”, *Albette* “Elbette” vb.; kimsenin fikrine katılmadığını belirtmek için kullanılan kalıp sözlerle *Munday bolboyt* “Öyle olmaz”, *Albette munday bolboyt* “Tabi ki de olmaz, maalesef” vb. sözler dâhil edilebilir.

Özür dileme kalıp sözleri grubuna *Keçirim suraym* “Özür dilerim”, *Keçiresiz* “Affedersiniz”, *Keçiresiz* “Pardon” vb. sözler, şikâyet etme ya da rahatsız olduğunu belirtme kalıp sözler grubuna *Özümdü caman sezip atam* “Kendimi iyi hissetmiyorum”, *Oorup atam* “İyi değilim, hastayım” vb. sözler örnek olarak verilebilir.

Taziye, teselli etme kalıp sözleri grubunda, başsağlığı dilemek için kullanılan kalıp sözlerle *Tüşünüp atam* “Anlıyorum sizi”, *Artı kayrıлуу bolsun* “Başınız sağ olsun” vb.; iltifat etme kalıp sözler grubunda *Kanday gana cakşı* “Ne kadar güzel!”, *Keremetsiniz* “Harikasınız” vb. sözleri dahil etmek mümkündür.

Sitem kalıp sözleri grubuna *Bolboyt* “Olmaz”, *Bolboy kalıptır* “Olmamış” vb.; kutlama ve dilek kalıp sözler grubunda, kutlamak için kullanılan kalıp sözlerle *Kuttuktaym* “Kutlarım”, *Mayramınız kut bolsun* “Bayramınız kutlu olsun” vb.; iyi dilek dilemek için kullanılan kalıp sözlerle *Ak col* “İyi yolculuklar.”, *Baktıлуу болгүла* “Mutluluklar”; teşekkür etme kalıp sözler grubuna; *Çon rahmat* “Teşekkür ederim”, *Eç nerse emes* “Rica ederim” vb.; vedalaşma kalıp sözler grubuna *Koş bol* “Hoşça kalın”, *Körüşkönçö* “Görüşmek üzere” gibi örnekler dâhil edilebilir.

Formanovskaya *Upotrebleniye russkogo rečevogo etiketa* “Kalıp Sözlerin Kullanılışı” (1984) adlı çalışmasında ise, kalıp sözleri “etik formüller” olarak adlandırmış ve bunların kullanımlarını *sen* ve *siz* olarak iki başlık altında incelemiştir (s. 16). Tanımadığı ya da az tanıdığı biriyle konuşurken, resmî ortamlarda, karşı tarafa saygı gösterdiğini belirtmek amacıyla, kendi yaşından büyüklerle konuşurken “siz” kelimesi; arkadaş ortamında, yakından tanıdığı kimseler ve kendi yaşından küçükler ile konuşurken ise “sen” kelimesi kullanılmaktadır. Formanovskaya (1984) kalıp sözleri işlevlerine göre hitap etme ve dikkat çekme, tanışma, selamlaşma, affetme, kutlama, dilek dileme, teşekkür etme, özür dileme, istek, davet etme, tavsiye etme, iltifat etme, telefonla konuşmada kullanılan kalıp sözler olarak sınıflandırmıştır (s. 20). Formanovskaya’nın yapmış olduğu bu sınıflandırmanın Kırgız ve Türkiye Türkçesindeki karşılıkları ise bu durumda şöyle verilebilir:

1. Privetstviye; *salamdaşuu* “Selamlaşma”
2. Proşaniye; *koştoşuu* “Vedalaşma”
3. İzviniye; *keçirim suroo* “Özür dileme”
4. Znakomstvo; *tanişuu* “Tanışma”
5. Pros’ba; *ötünüç* “Rica etme”
6. Molitva; *duba kılıu* “Dua etme”
7. Pojelaniye; *kaaloo* “Dilek sözleri”
8. Soçuvstviye; *kaygısın bölüşüü* “Acıyı paylaşma sözleri”
9. Soboleznovaniye; *könül aytuu* “Başsağlığı dileme”
10. Pozdravleniye; *kuttuktoo* “Tebrik etme”

A. G. Balakay da 2001 yılında yayınlanan *Slovar’ Russkogo Reçevogo Etiketa* “Kalıp Sözler Sözlüğü” adlı eserinde 6000’e yakın kalıp sözü incelemiş ve kalıp sözleri aşağıdaki gibi sınıflandırmıştır:

1. Privetstviye; *salamdaşuu* “Selamlaşma”
2. Proşaniye; *koştoşuu* “Vedalaşma”
3. İzviniye; *keçirim suroo* “Özür dileme”
4. Privleçeniye vnimaniya; *könül burduruu* “Dikkat çekme”
5. Pros’ba; *ötünüü* “Rica etme”
6. Blagodarnost’; *iraazi boluu* “Şükretme”
7. Pojelaniye; *kaaloo sözdör* “Dilek sözler”
8. Soçuvstviye; *kaygısın bölüşüü* “Acıyı paylaşma sözleri”
9. Soboleznovaniye; *könül aytuu* “Başsağlığı dileme”
10. Pozdravleniye; *kuttuktoo* “Tebrik etme”

## 1. 2. Kırgız Türkçesinde Yapılan Çalışmalar

Sovyetler Birliği döneminde Rus devletinin egemenliği altında yaşayan Türk topluluklarının konuştukları lehçelerdeki kalıp sözler XX. yüzyılın 80’li yıllarından sonra incelenmeye başlanır. Kırgız Türkçesinde D. Sogdıkbekova, Azerbaycan Türkçesinde K. E. Gadjiyeva, Saha Türkçesinde V. S. Fedorova, Başkurt Türkçesinde Z. İ. Saliyahova ve F. F. Sultanov, Çavuş Türkçesinde A. V. Kuznetsov, Tatar Türkçesinde G. M. Şayhiyeva ve A. A. Abdullin, Karaçay Malkar Türkçesinde A. S. Çauşev,

Özbek Türkçesinde A. A. Müminova<sup>33</sup> gibi araştırmacılar kalıp sözlerle ilgili çalışma yapan önemli araştırmacılardan bazılarıdır.

Kırgız dilbiliminde, konuşma etiğinin teorisi hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Kırgız Türkçesinde konuşma kültürü ve konuşma etiği alanında çalışmaları olan bilim adamı T. Ümötaliyev *Kırgız tilinin kep madaniyatının ilimiy negizderi* “Kırgız Dilinin Konuşma Kültürünün Bilimsel Temelleri (2013) adlı çalışmasında konuşma kültürü ile konuşma etiğinin ilişkilerini incelemiştir. T. Aşirbayev ile A. Aytmanbetov *Kep madaniyatı* “Konuşma Etiği” (2004) adlı çalışmalarında konuşma teknikleri ve konuşma temelleri hakkındaki konuları ele almışlardır. S. Musayev *Kep Madaniyatının Maseleleri* “Konuşma Kültürünün Problemleri” (1993) adlı çalışmasında konuşma etiğinin bilimsel-teorik problemlerini, prensiplerini, kriterlerini, millî ve genel kültür kategorilerini Kırgız dilbiliminde ilk defa belirli materyaller ışığında ele almıştır. Onun düşüncesine göre konuşma kültürünün problemleri Kırgız halkı için yeni değil, tam tersine eski zamanlardan beri bulunmaktadır (s. 2).

Musayev (1993), Kırgız Türkçesindeki konuşma kültürünü “konuşma kültürü” ve “söz kültürü” olarak adlandırmaktadır. Bunlar anlam olarak yakın olmasına rağmen farklı özellikler taşımaktadır. Araştırmacı, konuşma kültürünün problemlerini ikiye ayırmıştır: *süylöönün tuuralığı* “konuşmanın doğruluğu” ve *süylöö etiği* “konuşma etiği” (s. 2).

Konuşmanın doğruluğu (Rus. pravilnost’ reçi) yazılı ve sözlü iletişimin her ikisinde de çok önemli bir yere sahiptir. Fonetigi, gramer yapısını ve imla kurallarını doğru kullanabilmek önemlidir (Musayev, 1993: 3).

S. C. Musayev (1993) etik kelimesini “saygı” ve “tevazu” kelimeleri ile açıklamış, konuşma etiğini 1. *selamlaşma*, 2. *hâl hatır sorma*, 3. *hitap etme*, 4. *büyüklere, küçüklere ve yaşlılara saygı gösterme*, 5. *vazgeçme*, 6. *teşekkür etme*, 7. *özür dileme*, 8. *kutlama*, 9. *dilek söyleme*, 10. *başsağlığı dileme*, 11. *misafır etme* gibi başlıklar altında sınıflandırmıştır (s. 3).

3 Bk. Darina Sogdikbekova, *Osobennosti kommunikativnogo povedeniya kirgizov*, Nauka, 1982; K.E. Gadjiyeva, *Lingvistiçeskiy aspekt reçevogo etiketa nositeley russkogo i azərbaycanskoğo yazıkov*, Baku, 1988; Vera Fedorova, *Formulı yakutskogo reçevogo etiketa*, Yakuts, 2003; Zugura Saliyahova, *Sredstva virajeniya vejlivosti v vremennom başkirskom yazıke*, Ufa, 2004; Faud Sultanov, *Nekotorıye osobennosti kommunikativnogo povedeniya tatar i başkir*, Nauka, Moskova, 1982; Anatolıy Kuznetsov, *Verbal’niye sredstva etiçeskoğo obşeniya v çuvaşskom yazıke*, Çeboksarı, 2004; Gülfıya Şayhiyeva, *Kommunikativno-pragmatiçeskiye aspektı obraşeniya*, Kazan’, 1999; Ayturgan Abdullin, *Etiçeskiye virajeniya v sovremennom tatarskom yazıke*, Kazan’, 2006; Ahmat Çauşev, *Kommunikativno-pragmatiçeskiye osobennosti reçevogo etiketa v razliçnih lingvokul’urah*, Volgograd, 2008; Aziza Muminova, *Uzbekskiy reçevoy etiket: sen (tı), siz (vı)*, Taşkent, 2015.



## 1. 2. 1. Kırgız Türkçesinde Kalıp Sözler Üzerine Yapılan Sınıflandırmalar

K. Begaliyeva'nın *Kırgız cana Kıtay tilderinde süylöö adebinin özgöçölüktörü* "Kırgız ve Çin dillerinde konuşma etiğinin özellikleri" (2017) adlı çalışmasına göre Kırgız Türkçesindeki konuşma etiği aşağıdaki gibi sınıflandırılmıştır (s. 5).

### a. Selamlaşma Etiği (*Uçuraşuu, Salamdaşuu Adebî*)

Kırgız halkı selamlaşma kültürünü geleneksel pratiklerine göre ortaya çıkarmışlardır. Kırgız dilinde selamlaşma günlük hayatta ve resmî yerlerde kullanılan selamlaşma diye ikiye ayrılmaktadır. Örneğin; resmî yerlerde *Salamatsızbu* "Merhabalar", resmî olmayan yerlerde *Salam* "Selam" vb. Kırgız dilinde selamlaşma sırasında insanın yaşı, cinsiyeti, tanıdık olup olmadığı, kültürel farklılıklar, akrabalık, din ve inanç, arkadaşlık özellikleri de dikkate alınır. *Assoloomaleykum* "Selamün aleyküm", *Aleykum assaloom* "Aleyküm selam" gibi selamlaşma kalıp sözleri Türk lehçelerinde erkeğe de kadına da selamlaşma sırasında kullanılmaktadır. Ama Kırgız Türkçesinde bu selamlaşma kalıp sözleri sadece erkekler arasında kullanılmaktadır.

### b. Hâl Hatır Sorma Etiği (*Al-Abal Suraşuu Adebî*)

Hâl hatır sorma etiğinde karşıdaki kişinin psikolojik durumuna önem verilmesi gerekir. Yeni karşılaşılan ya da karşıdaki insanın hâl hatırını sormak âdet haline gelmiştir. Örneğin; *Kandaysınar?* "Nasılsınız?" *Baarı cakşıtı?* "Her şey yolunda mı?" vb.

### c. İyi Dilek Söyleme Etiği (*Könül Cubatuu Adebî*)

İyi dilek söyleme etiğinin iletişim kurmada rolü büyüktür. Mesela *Azamat*, "Aferin", *İygilik kaalaym* "Başarılar dilerim" vb.

### d. Teselli Etme Etiği (*Könül Aytuu Adebî*)

Genelde yakın insanlar arasında söylenecek geleneksel bir durumdur. Örneğin; *Köp kapa bolbo* "Fazla endişelenme", *Özündü cakşı kara* "Kendine iyi bak" gibi kalıp sözler kullanılır.

### e. Teşekkür Etme Etiği (*Iraazıçılık Bildirüü Adebî*)

Teşekkür etme etiği ilk olarak bütün şeylerin değerini bilmekle ilgilidir. Diğer bir özelliği herhangi biri tarafından yapılan işten ne kadar memnun kaldığını bildirmek, son olarak da insanlara saygı ve değer verdiğini göstermek içindir. Örneğin; *Rahmat* "Teşekkür ederim" vb.

## **f. Dua Etme Etiği (*Bata Berüü Adebî*)**

Kırgız halkında *bata* “dua” sözcüğü kutsal bir kelimedir. Bu kelime halk arasındaki inançlar, mitler ile anlam olarak yakındır. Dua etme etiği güzel dilekleri, inançları, ümidi kapsamaktadır. Örneğin; *Ömürlü bol* “Uzun yaşa”, *Tilegen tilegiñe cet* “Allah ne muradın varsa versin” vb.

## **g. Alkışlama Etiği (*Alkoo, Alkış Aytuu Adebî*)**

Kırgız halkında alkış sözler sadece insanlar için değil hayvanlar ve doğa için de kullanılır. Örneğin; büyüklere *Cakşılığın cakşılıkka ulansın* “Allah devamını getirsin”, gençlere *Tukumuñ össün* “Soyun sürsün çoğalsın”, küçük çocuklara *Bakıraygan er azamat bol* “Büyük adam ol”, gelinlere *Baktıluu bol* “Mutluluklar dilerim”, hayvanlara *Koroon töldüü bolsun* “Hayvanın bereketli olsun” gibi dualar edilmektedir.

## **h. Özür Dileme Etiği (*Keçirim Suroo Adebî*)**

Özür dileme insanlardaki kibarlığı, insanseverliği, nezaketi temsil eder. Örneğin; *Keçiresiz* “Pardon”, *Keçirip koyunuz* “Özür dilerim” vb. kalıp sözler bunlardan bazılarıdır.

## **ı. Vedalaşma Etiği (*Koştoşuu Adebî*)**

İnsanlar birbirinin iyiliğini, esenliğini dileyerek ayrılmak eğilimindedir. Örneğin; *Cakşı barınız* “Güle güle”, *Colunuz şıdır bolsun* “Yolunuz açık olsun” vb.

Kırgız Türkçesinde konuşma etiği genel olarak insanlara ait olan selamlaşma, hâl hatır sorma, teselli etme, avutma, alkışlama, kutlama, teşekkür etme, özür dileme, vedalaşma gibi kategorilere ayrılır (Baygeldieva 2017: 4). Bu konuşma etiği millî, etnofelsefik ve kültürel özelliklere sahiptir. Kırgız halkı tarihi boyunca başka ülkeler ile kültürel, ticari sosyal vb. alanda bağlantılarını devam ettirmiştir. Konuşma etiği bir halkın kültürünü yansıtır ve dil alışverişiyle o toplumun kültürü öğrenilmektedir.

Kırgız halkında selamlaşma etiğinin özelliği olarak küçük büyüğe, ayakta olan insan oturan insana, yaşlarına bakmadan at üstündeki insan yerdeki insana, aşağı tarafa giden insan yukarı giden insana öncelikle selam verir.

Kırgız halkında insanlar birbiriyle görüştüğünde ilk önce selamlaşır sonra hâl hatır sorarlar. Anne, babanın hâl hatırını sormak eskiden kalan bir âdettir. Kırgız halkında selamlaştıktan sonra hâl hatır sormak için *Mal can amanbı?* “Ailen nasıl iyi mi?” şeklinde soru yöneltilir. Halk

arasında kötü haberi söylemek için sözlü, mecaz anlamda şiirler, birtakım metaforlar kullanılır.

Kalıp sözler kişiler arasındaki gerilimi de ortadan kaldırır. Örneğin; insanların hataları yüzünden birbirlerinden özür dilemeleri iletişimi daha da pekiştirir ve kişiler arasındaki yakınlığın yeniden kurulmasını sağlar.

## 2. İşlevlerine Göre Kalıp Sözler

Kalıp sözleri atasözleri, deyim ve ikilemelerden ayırmak için yapısal niteliklerinin yanında, başka ölçütlerin de aranması gerektiğini belirten Gökdayı, atasözleri, deyimler, ikilemeler ve kalıp sözlerin işlevleri üzerinde durulması ve diğer birimlerin işlevlerinin kalıp sözlerin işlevleriyle karşılaştırılması gerektiğini belirtir (Gökdayı 2008: 96). Kalıp sözler toplum arasındaki iletişimin olumlu düzeyde yürütülmesinde önemli bir işleve sahiptir. İnsanoğlu sevincini, üzüntüsünü, olumlu ya da olumsuz bir durum ile karşılaştığında yaşadığı hisleri dile getirmek ya da başkalarıyla paylaşmak ister. Kırgız Türkçesinde olumlu bir durumda (örneğin yeni bir eşya alındığında) *Kut bolsun* “Hayırlı olsun” ya da olumsuz bir durumda (örneğin hasta olduğunda) *Sakayıp ketiniz* “Geçmiş olsun” gibi dilekler söylenir. Sabah *Kutman tan* “Günaydın,” yemek yiyene *Aş bolsun* “Afiyet olsun,” yola çıkan birine *Colunuz şıdır bolsun* “İyi yolculuklar” diyerek insanlar arasında olumlu bir iletişimin kurulması sağlanır. Bununla beraber olumlu durumların yanında hayatta istenmeyen, olumsuz durumlar da yer almaktadır. Örneğin; söylenen bir şeyi dinlemeyen ya da dikkate almayan birine kızdığımızda *Emne kılсан ошо кил* “Ne halin varsa gör” ifadesi kullanılır. Kalıp sözler sadece mutluluk ya da üzüntüyü paylaşmaya yönelik değil insanlar arasındaki düşünce ve duyguların ifadesinde de önemlidir. Kalıp sözler bu özellikleriyle toplumun sosyal etkileşimini devam ettirmede önemli bir işleve sahiptir.

Biz de bu çalışmada Kırgız Türkçesinde kullanılan kalıp sözleri işlevlerine göre şu şekilde sınıflandırarak, Türkiye Türkçesindeki kalıp sözlerle karşılaştırdık:

### 2. 1. İyi Dilek Bildiren Kalıp Sözler (Dua, Alkış)

Kalıp sözler bütün dillerde olduğu gibi Kırgız Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde de tarihi, kültürel ve dini inanışların ortak özelliklerini taşımaktadır. Örneğin Kırgız Türkçesinde memnuniyet ifadesi taşıyan ve büyüklerin küçükleri şımartma ve koruma amacıyla söyledikleri *Aldıña keteyin, böyrөгүмдү çabayın, balaketiñdi alayın* “Kurban olayım” gibi alkışlar çok eskiden beri kullanılmaktadır. Evlenen damada ve yakınlarına kutlama amacıyla söylenen *Kuş boo bek bolsun!* “Allah bir yastıkta kocatsın!”; yeni çocuğu olanlara ve yakınlarına söylenen *Beşik boo bek*

*bolsun!* “Allah analı babalı büyütsün!”; yeni evlenen gelinlere söylenen *Ak coolugun başından tüşpösün!* “Ak yazman yere düşmesin!” gibi örneklerde insanların mutluluklarına ortak olma hissi vardır. “Bu tür deyim özelliği taşıyan alkış sözleri, her iki toplumda da tarihin süzgecinden geçerek halk tarafından kabul edilmiş, benimsenmiş, kuşaktan kuşağa aktarılmış, sözlü ve yazılı halk edebiyatının ürünleri haline gelmiş, üslup bakımından kullanışlı, söze güç katan ve her iki dilin söz hazinesini zenginleştiren unsurlar olarak kabul etmek gerekir” (Daşman, 2019: 54).

Duaların ve alkışların ana hedefi bir şahsın Allah’a durumunu, halini, isteğini arz etmesini sağlamaktır ve kalıp sözler şeklinde günlük hayatta sıklıkla kullanılır. Kişinin gelecek ile ilgili beklentileri, arzuları ve hayatın bazı geçiş dönemlerinde (evlilik, doğum, ölüm vb.) *Süygönünö cet* “Sevdiğine kavuş”, *Ak cooluguñ başıñan tüşpösün!* “Ak yazman başından düşmesin, mutlu, huzurlu ol!”, *Artı kayırluu bolsun!* “Allah rahmet eylesin!”, *Çoñ cigit bol* “Büyük adam ol”, *Toy toygo ulansın* “Devamını nasip etsin”, *Cakşı catıp, cay turuñuz!* “Allah rahatlık versin!”, *Arkañdı mal bassın, aldıñdı bala bassın* “Arkan malla önün çocukla dolsun, mutlu ol” gibi iyi dilekleri dile getirmek için ya da karşıdaki kişiye destek olmak için kullanılır. İyi bir durum karşısında söylendiği gibi herhangi bir sıkıntıda, ölüm ardından *Catkan ceri cayluu bolsun!* “Allah rahmet eylesin!”, *Kadıñın can bolsun!* “Üzülme” gibi sözler de kişinin muhatabına destek vermek için kullandığı kalıp sözlerdendir.

**Örnekler;** Kırgız Türkçesinde iyi dilek bildiren kalıp sözler oldukça fazladır. Burada sadece bazılarından örnekler verilmeye çalışılmıştır.

**Bir Yere Giden veya Bir Yerden Dönenler İçin Söylenen Dualar;** *Saparıñ baysalduu bolsun!* Kurman Karasartov. “Yolun açık olsun, Kurman Karasartov” (Beşenaliev, Osmonkulov, Akunova, 116). *“Coluñ açılıñ, çıragım!” dep çal bata berdi.* “Yolun açık olsun yavrum! diye ihtiyar dua etti” (Osmonkulov, Akunova, 116). *“Coluñ şıdır, coldoşuñ kıdır bolsun, balam!” -dep karı adam bata berdi.* “Yolun açık yoldaşın Hızır olsun oğlum” diye ihtiyar dua etti” (Osmonkulov, 120). *Saadanbek, emi cakşılap ayda, aldıña keteyin! Coluñ şıdır bolsun!* “Saadanbek, dikkatli sür kurban olduğum! Yolun aydınlık olsun!” (Cusupov, 120). *Akuncansıñbi? Col bolsun, üköm?* “Sen Akuncan mısın? Hayırdır ağabeyim?” (Baytemirov, Osmonkulov, Akunova, 120).

**Ölen Kişinin Ardından Söylenen Dualar;** *Kantem. Artı kayırluu bolsun, mından özgö köñül tötögü barbi? – dedi.* “Ne yapalım. Allah rahmet eylesin, bundan daha büyük bir acı var mı? dedi” (Kasimbekov, Osmonkulov A., Akunova A., 2007: 117). *Muzooke... Catkan ceri cayluu bolsun!* *Öñgölör unutulur. Muzookenin dañazası unutulbas.* “Muzooke..

Allah rahmet eylesin! Her şey unutulur. Muzooke'nin yaptıkları unutulmaz" (Beysenaliev, Osmonkulov, Akunova, 2007: 120).

**Bolluk, Bereket Üzerine Dualar; Kadırdın "Sogum çüygün bolsun!"** degen sözünö içegi -karın arıtıp catkan Mariya çüyriñ-çüyriñ etip, "**cegilik kulsın**" dep, tamaşalay coop berdi. "Kadır'ın "kesene bereket" sözünü bağırsakları yıkamakla uğraşan Mariya beğenmeyerek "bereketli olsun" diye şakayla karışık cevap verdi" (Osmonkulov, Akunova, 2007: 124). **Caratkan ceribizge, elibizge bak-bereket bersin.** Ar birinizderge bekem den sooluk, can düynönüzdörgö tınçtik kaalaym! "Allah yurdumuza, halkımıza bereket versin. Herkese sağlıklı ve huzurlu hayat dilerim!" (Kırgız Tuusu, Sayasat Cana Koom, 2005: 3).

**Şükür Duaları; Aytkanınar kelsin, Kagılayındar! Akırı körör kün, içeer suubuz bar eken.** "Şükürler olsun, sevinin, görecek günümüz, içecek suyumuz varmış" (Saatov, Osmonkulov, Akunova, 2007: 116). **Kudayga şügür, turmuşubuz ança dele caman emes,baldar butuna turup kaldı.** "Allaha şükür hayatımız o kadar da kötü değil. Çocuklar büyüdü artık" (Osmonkulov, Akunova. A, 2007: 122).

**Sağlık Üzerine Söylenen Dualar; Ayabay okunuçtuu, tez sakayıp ketsin, allahım özü şıpaasın bersin.** "Çok üzüldüm tez vakitte sağlığınıza kavuşun, Allah şifasını versin" (Kaldıbaev, 2018: 35). **Sakayıp ket batraak.** Alahım koldop erterek sakayıp ket anan Germaniyadan atraksiongo tüşüp cürö ber. "Geçmiş olsun! Allah yardımcın olsun çabuk iyileş ki sonra Almanya'da parklarda gezesin" (Mahmudov, 2019).

**İş Üzerine Söylenen Dualar; İş ilgeri baldar, emne kılıp catasıñar?** "Kolay gelsin çocuklar ne yapıyorsunuz?" (Osmonkulov, Akunova, 2007: 120). "**İş ilgeri bolsun!**", - dedi Kümüş. "**Anday bolsun, ece!**", - deşti iştep catkandar. "Kolay gelsin!" dedi Kümüş. "Öyle olsun abla!" dedi çalışanlar" (Osmonaliev, 2007: 120).

**Çocuğu Olanlar İçin Dualar; Bir Karel emes, biz dağı balaluu bolduk. Baarıñardın beşik booñor bek bolsun.** "Sadece Karel'in değil bizim de çocuğumuz oldu. Analı babalı büyütsün" (Aşımbaev, Osmonkulov, Akunova, 2007: 119).

**Uzun Ömür ve Mutluluk Dilemek İçin Söylenen Dualar; Emi uşularının boosu bek bolsun!** "Bunların ömrü uzun olsun!" (Beysenaliev, Osmonkulov, Akunova, 2007: 119). "**Ölkönüñ össün, ömürlüü bol, aylanayın!**", - dedi kempir. "Uzun yaşa, ömürlü ol kurban olduğum!",- dedi ihtiyar kadın" (Osmonkulov, Akunova, 2007: 123). **Ömürüñ uzun bolsun! Kuday calgasın! Soop iş kıldıñ, işiñ oñolsun!...** "Ömrün uzun olsun! Allah bağışlasın! Sevap işledin, işin düzelsin!" (Medetov, Osmonkulov, Akunova, 2007: 123).

**Nasip, Kısmet, Dilek, İyilik ve Murada Ermek İçin Söylenen Dualar; *Oylogonuña cet. Emi sözübüzdü koomçuluktun çaşoosuna bursak.*** “Dileğin kabul olsun. Şimdi halkımızın hayatı hakkında söz edelim” (Obon gazetesi, 02.08.2008: 2). ***Başıña bak konsun, ırıs etegiñden calgasın!*** “Bahtın açık olsun, mutluluk yüzünden eksik olmasın” (Sıdıkbekov, Osmonkulov, Akunova, 2007: 118). ***Cakkan otuñ öçpösün, Intımak birlik saktalıp, Konuşuñdan köçpögün.*** “Ocağın sönmesin, evinden barış ve huzur eksik olasın” (Akin İmiş, 27.07.2017: 3). ***On cıl boyu bir klassta oturup, Altın uya ak mektepte okuduk. Den-soolugunuz çın bolsun, Bakıt taalay, üy-bülöönörgö kut konsun.*** “On yıl aynı sırada oturup, aynı okulda okuduk. Sağlıkla, mutlulukla, aileniz daim olsun” (Sayranbaev, 11.09.2012: 3).

**Evlenenler için Söylenen Dualar; *Ak eleçeğiñ başıñan tüşpösün, balam, ömürlüü bol!*** “Bir yastıkta kocayın yavrum, uzun ömür dilerim” (Osmonkulov, Akunova, 2007: 117). ***Kuttuktaym! Kuş boo bek bolsun! Karmaşkan kolunar uzulboy, baktıluu, taalayluu carlardan bolgula.*** “Kutlarını! Bir yastıkta kocayın! Tuttuğunuz eli bırakmayın! Hayırlı uğurlu olsun mutluluklar dilerim” (Bökönbaev, 31.08.2007: 4). ***Ak cooluguñ başıñan tüşpöy, baktıluu bol!*** – *deşip katındar çuuldap alkaştı.* “Ellerinizi hiç ayırmasın, mutluluklar dileriz!” diye kadınlar alkışladılar” (Cantöşev, 2007: 117).

## 2.2. Kötü Dilek Bildiren Kalıp Sözler (Beddualar, Kargışlar)

İnsanlar öfkesini, acısını ve muhatabına olan nefretini kötü dilekler ile (beddua, kargış) dile getirirler. Kırgız Türkçesinde beddualar ve kargışlarla ilgili çok sayıda kalıp söz bulunmaktadır. Örneğin; *Egerim eki bolbo!* “İki yakan bir araya gelmesin”, *Bağın baylangır* “Kısmetin bağlansın”, *Balaketimdi al!* “(Ettiğin beddualar senin başına gelsin anlamında) ettiğini bul”, *Kara cerge kir!* “Yerin dibine gir, cehennem dibine gir”, *Körüñdön taş çıkkr!* “Mezarını taş bassın”, *Caagiña taş!* “Ağzına taş dolsun” gibi beddualar muhataba karşı duyulan olumsuz duyguların bir yansımasıdır.

**Örnekler;** Kötü dilek bildiren kalıp sözler de tıpkı iyi dilek sözleri gibi Kırgız Türkçesinde oldukça fazladır. Yine burada bu kalıp sözlerden sınırlı sayıda örnekler verilecektir.

***Baygege sayılıgır ay! dep ayal bezildep cattı.*** “Yok olasıca! diye kadın kızıyordu” (Osmonkulov, Akunova, 2007: 126). ***Kara togolok militsioner kim ele, atuñ öçküür ay, unutup kalıptırmin.*** “Esmer, şişman polis kimdi, adı batsın, unutmuşum ismini” (Berdikeev, 2007: 126). ***O, katınıñ menen kara cerge kir,*** - *dep cekirgen Karasakal, anın sözün bölüp ketti.* “O

karınla beraber yerin dibine gir”, diye bağırın Karasakal onun sözünü kesti” (Abdiramanov, 2007: 131). *Kayırga karşı bargandar, Egerim eki bolbosun. “Egerim eki bolboy kal!”*, – dep Kalıypa alkınp çıgıp ketti. “Sadık olmayanların iki yakası bir araya gelmesin inşaallah. “İki yakan bir araya gelmesin,” diye sinirlenerek Kalıypa dışarı çıktı” (Berdikeev, 2007:138). *Cerge kirgır, emnelerdi ele sülöp atasın!* “Yerin dibine gir! Ne saçma sapan konuşuyorsun! (Osmonaliev, 2007: 134- 135). *Eşek! Adam emes, it! Koş kat ayalga kötörğön kolun sinsın! Butun üzülüp tüşsün!* - *Atamdın minday açuulanganın birinçi körüşüm.* “Hayvan! İnsan değilsin sen! Hamile bir kadına el kaldırdığın elin kırılınsın! Ayağın kırılınsın! Babamın böyle sinirlendiğini ilk defa duydum!” (Azattık. Kg, 2019: 23). *Başkaga kımınday cakşılık oyloboysun, köründö ökür, kankor!* “Hiçbir zaman iyilik görmeyesin, mezarında ters dön, nankör” (Osmonaliev, 2007: 87). *O, Kuday alkagır, mınça emne cogolduñ?* “Allah kahretsin, niye bu kadar kayboldun?” (Osmonkulov, Akunova, 2007: 121). *O, ıymansız kaapır! Başña körüngür! Uyatın bolso çınındı ayt.* “Ahlaksız adam! Kendi başına gelsin inşaallah! Vicdanın varsa doğrusun söyle” (Toybaev, 2007: 127).

### 2. 3. Selamlaşma ile İlgili Kalıp Sözler

Selamlaşma iletişim kurmanın başlangıcıdır. İletişimin baştan bozulmaması veya olumlu bir iletişime geçmek için selamlaşma önemli bir pratiktir. Herhangi bir ortama ya da topluluk içerisine yeni giren bir kişinin selamlaşması veya orada bulunan kişileri tanısa da tanımasa da samimi bir şekilde selam vermesi toplum içerisinde bir nezaket formülü olarak karşılanmaktadır. *Salamatsızbzı* “Merhabalar”, *Kandaysınar?* “Nasılsınız?” *Salam* “Selam” vb. sözler ortak Türk kültüründe sıklıkla kullanılan selam sözleridir. Kırgız Türkçesinde genellikle selamlaştıktan sonra, hâl hatır sormak için kullanılan kalıp sözler de bazen selamlaşma olarak sayılmaktadır. *Kandaysınar? Cakşısıñarbzı?* “Nasılsınız? İyi misiniz?” gibi sözler hem “Nasılsınız?” hem de “Merhaba” anlamına gelmektedir. Resmi ortamlarda daha çok *Salamatsızbzı?* “Merhaba” kelimesi tercih edilmektedir. Olumlu bir iletişimi başlatmanın ilk adımı sayılan selamlaşma kalıp sözleri cümle şeklinde veya tek sözcük olarak kullanılabilir.

**Örnekler;** *“Arıba Tolgonay” dep ança sözgö da kele berbey, şaşılış, kürsüldöp cötölüp, suuk tiyip kalıptır dep süylönüp çatıp saga kat bar bele degendey sumkasın antarıp kat berdi.* “Merhaba Tolgonay” diye aceleyle pek de konuşmadan üşütmüşüm diye öksürerek sana mektup vardı diyerek çantasını açarak mektubu verdi. (Aytmatov, 2008ı: 182). *Salam aleykum, ata! Aleykum selam, Kurban! Balam! Seni gördüğüm için kubanıçtamın. Balası menen kuçaklaştılar.* “Selamün aleyküm baba! Aleyküm selam,

Kurban! Oğlum! Sen gördüğüme sevindim. Oğlu ile kucaklaştılar” (Kurban Berdi, 2008: 1). ***Salamatsızbi!*** - *dedi klass. Birdeme boldubu? - dedi İnkamal-Apay ünü buulup.* “Merhaba! dedi sınıf. Bir şey mi oldu? dedi İnkamal Apay kısık sesle” (Aytmatov, 2008f: 193).

## 2. 4. Hatır Sorma İle İlgili Kalıp Sözler

İnsanlar arası ilişkilerde hatır sorma genellikle karşılaşma sonrasında soru cevap şeklinde meydana gelmektedir. Karşısındakinin hatırını, nasıl olduğunu soran konuşur olumlu veya olumsuz bir cevap beklentisi içerisinde. Aksi bir durum iletişimin bozulmasına neden olacaktır (Ersoy, 2011: 12) Kırgız Türkçesinde hatır sorma çoğunlukla *Aman, Esen, Kanday* gibi kelimelerin kullanıldığı soru cümleleriyle oluşturulan kalıp sözlerle yapılmaktadır.

**Örnekler;** *Amansınbi, kuttuu talaam? - Amançılık, Tolgonay! Bıltırkıdan dağı karyı tüşüpsüñ go. Çaçıñ kuuday, koluñda tayak* “Merhaba, kutsal toprağım? İyiyim, Tolgonay! Geçen senekinden daha çok yaşlanmışsın. Saçların beyaz, elinde sopa!” (Aytmatov, 2008i: 45) ***Esensiñbi, men törölüp öskön cer, eçen iret karegimen köçkön cer. Köktöyümön ata enemem acırap, köz çasımdı köñöktötüp tökkön cer.*** “Merhaba, doğduğum memleketim, kaç kere dört gözle gelmeyi beklediğim yer. Küçüklüğümde anne, babamdan ayrılıp, gözyaşlarıma şahit olan yer” (Mamadaliyev, Super İnfо Gazetesi, 2017: 5). *Astapırralla. Degi aman-esensiñerbi? - dep alaktadı kempir-çal bir oozdon* “Allah korusun. Nasılsınız iyi misiniz? diye ihtiyarla eşi endişeyle sordular” (Aytmatov, 2008a: 120). *Atası gana keede kılçaya kalıp, “Kandaysıñ?” degendey cımıyıp koyot* “Babası bazen çocuğa bakarak” nasılsın?” der gibi gibi gülümsüyordu” (Aytmatov, 2008e: 318). ***Kandaysıñar? Kanikul köñüldüü ulanıp catabı? Mektep başalganga çeyin oynop-oynop algıla.*** “Nasılsınız? Tatil güzel geçiyor mu? Okul başlayana kadar bol bol oynayın” (Kamıtoy, 2018: 1).

## 2. 5. Dinî Etkiyle Kullanılan Kalıp Sözler

Doğum, ölüm, evliliği kapsayan durumlarda dinî inançların etkisi görülmektedir. Bir kişinin dünyaya gelmesi, evliliği üzerindeki etki ve güç, irade dinî inanç açısından Tanrı’ya aittir. Bu yüzden evlilik, ölüm, bebeğin dünyaya gelmesinde ve iyi ya da kötü durumlarda Tanrı’ya sığınırız, Tanrı’dan yardım isteriz. Dinî etkiyle kullanılan kalıp sözler içinde “Kuday”, “Allah” sözcüğü ile başlayan ya da “Kuday”, “Allah” sözü katılan çok sayıda kalıp söz bulunmaktadır. *Kudayga tapşırdık* “Allaha ısmarladık”, *Kudayga şügür* “Allaha şükür”, *Kuday buyursa* “Allah izin verirse”, *Kuday özü keçirsin* “Allah affetsin”, *Kuday koldosun* “Allah korusun” gibi kalıp sözler bunlara örnektir.



**Örnekler;** *Dosbergen kelatat. Kudayga şügür, bu da Sabırdı satkandan cakşı eken.* “Dosbergen geliyor. Allaha şükür, bu da Sabırı satan insandan iyiymiş” (Aytmatov, 2008g: 469). *Bizge kapa bolboçu, inim, - dedi Momun azdan soñ. - Küzündö, kuday buyursa, kartöşkö satıp alabız.* “Bize küsme kardeşim, dedi Momun biraz sonra. Allah izin verirse sonbaharda patates satıp alırız onu” (Aytmatov, 2008a: 30). *Kalp aytkan sayın “kuday özü keçirsin” dedim içimden, dep baldarga da aytıp berdim.* “Her yalan söylediğimde “Allah affetsin” dedim içimden, diye çocuklara da anlattım” (<https://www.gezitter.org>). *Kuday koldoso, tirüü can öz colun taap ketet... - deptir tayatası.* “Allah yardımcı olursa her canlı kendi yolunu bulur, demiş dedesi” (Aytmatov, 2008a: 45).

## 2. 6. Tanışma ile İlgili Kalıp Sözler

Toplum içinde insan ilişkilerindeki tanışma kalıp sözleri soru cevap şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Herhangi bir ortamda muhatapı tanımak için kullanılır ve karşılığında bir cevap beklentisi vardır. Kırgız Türkçesinde bu kalıp sözler *Atınız kim? “İsminiz ne?”, Keliniz tanışıp alalı? “Gelin tanışalım?”, Sizinle tanışkanım üçün kubanıçtamın* “Sizinle tanıştığımıza mutlu oldum”, *Kim bolosuz “Kimsiniz”* vb. soru cevap cümlelerinden meydana gelmektedir. Kırgız Türkçesinde “kim” soru kelimesi kullanılırken Türkiye Türkçesinde ise “ne” soru kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Karşılık olarak da cevap beklenmektedir. Cevap verilmemesi ya da olumsuz cevap verildiği durumda iletişim kesilir ya da olumsuz bir şekilde devam edilir. Yabancı iki insanın birbirini tanınması ve iyi iletişim kurmasında tanışma kalıp sözlerine ihtiyaç duyulmaktadır.

**Örnekler;** *Barakelde, cigit, atıñ kim! - Avalbek. - Kimdin balasıñ? Bul suroogo cektende Avalbek çekçeyip turup cooptu tak aytat: - Men Toktosundun balasımın! “Aferin yiğit adın ne senin? - Avalbek. Kimin oğlusun? Bu soruyu duyunca Avalbek gözlerini dikerek hemen cevap verir: Ben Toktosun’un oğluyum!”* (Aytmatov, 2008b: 10). *Kündördün birinde cetim bala adatınça el kdırıp cürsö, bir adam colugup: “Balam, kaydan cürösüñ, atıñız kim?” deyt.* “Bir gün yetim çocuk her zamanki gibi dolaşırken, bir adam karşısına çıkıp: Oğlum nerden geliyorsun? Adın ne? der” (Kaldıbaev, 2018: S 19). *A-a, menbi, men kaysı bir cagınan sizge kesipteş bolup ketem, Hasan Hanzadanın el aralık baylanış kızmatının basma söz katçısının, atım - Robert, cön aytkanday Bob Lukas, Taanışıp alalı.* “Ben mi, ben aslında sizin meslektaşınız sayılıyım, Hasan Hanzada’nın bilişim hizmetinin basın sözcüsüyüm. Adım Robert, kısaca Bob Lukas tanışalım mı” (Aytmatov, 2008h: 78). *Oo, cakşı bolot. Men siz menen taanışkanım üçün abdan kubanıçtamın.* “Evet, iyi olur. Sizinle tanıştığım için çok mutlu oldum” (Aydaraliev, 27.03.2013: 3).

## 2. 7. Rica Etme ile İlgili Kalıp Sözler

Dilbilimsel nezaket (linguistic politeness); toplum içerisindeki iletişimde kişiler arası mesafelere, saygı ve dayanışma kurallarına göre muhatap veya muhataplarına uygun bir şekilde konuşmak anlamına gelmektedir. İletişim uygun bir şekilde kurulmazsa taraflardan biri veya her ikisi kaba olarak değerlendirilir (Holmes 1992: 97). Arkadaşlar, aile, akrabalar ve yakın kişiler arasındaki samimi ortamlarda kullanılan istekleri ve ricaları dile getiren kalıp sözler nezaket ifadeleridir. *Ötünöm* “Rica ederim”, *Kıyın bolboso* “Zor olmazsa, zahmet olmazsa”, *Uruksat berseniz* “Müsade ederseniz” vb. sözler bunlardan bazılarıdır. Rica etme kalıp sözlerini oluşturan ifadeler olasılık, emir bildiren kiplerle de oluşturulmaktadır. Türkiye Türkçesindeki “*yalvarmak, dilemek, rica etmek*” anlamında kullanılan fiilin, Kırgız Türkçesindeki karşılığı “*Ötünöm*” sözüdür.

**Örnekler;** “*Bügün men düynölük sottun aldında turam cana sizderden korgoonu ötünöm*”, -dep başladı öz sözün Ukrainalık delegatsiyanın cetektep kelgen Elena Zerkal. “Bugün ben dünya mahkemesindeyim, sizden beni korumanızı rica ediyorum”, diye sözüne başladı Ukrayna Delegasyonu Başkanı Elena Zerkal” (BBC, Kırgız Kızımatı, 07.03.2017: 4). *Keterinde biy ata men sizden bir nerse surayın, uruksat berseñiz. İi balam sura dedi.* “Gitmeden beyim, size bir şey soracaktım müsaade ederseniz. Tamam, oğlum sor dedi” (Abdrahmanov, 16.08.2012: 8).

## 2. 8. Teşekkür Etme ile İlgili Kalıp Sözler

Teşekkür etmek öncelikle değer bilmek ve saygılı olmakla ilgilidir. Herhangi bir emek veya yapılan bir iyilik neticesinde bundan memnun kalındığını ve bunu yapan kişiye saygıyı ve minnettarlığı dile getirmek için kullanılmaktadır. *Rahmat* “Teşekkür ederim”, *Çon rahmat* “Çok teşekkür ederim” ve teşekkür karşılık olarak söylenen *Eç nerse emes* “Bir şey değil” gibi sözler karşılıklı kullanılan kalıp sözler sınıfına girer. Kırgız Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde de teşekkür etme ile ilgili bu sözler kullanıldığında mutlaka muhataptan bir karşılık beklenmektedir.

**Örnekler;** *Uşunday bolot dep kim oyloptur... Çınında men kara taman calçının üyünön çıkkamın... Birinçi oozangan sözübüz: “Keñeş”.* *Maga okşogondordu carikka cetkirgen oşol Keñeş ökmötümö rahmat!* “Böyle olacağı kimin aklına gelirdi. Doğrusunu söylemek gerekirse ben fakir bir evden çıkmış biriyim. Ağzımızdan çıkan ilk kelime: “Keneş”. Benim gibilerin gelişmesini sağlayan Keneş belediyesine teşekkür ederim” (Aytmatov, 2008g: 444). *Eñ aldı menen sizge çoñ rahmat.* “İlk olarak size çok teşekkür ederim” (Aytmatov, 2008g: 443).

## 2. 9. Özür Dileme ile İlgili Kalıp Sözler

Özür dilemeyi bilen insan kendini her açıdan geliştirmiş demektir. İnsanlar kimi zaman bilerek kimi zaman bilmeden iletişim sırasında veya herhangi bir durumda karşısındaki kişiyi incitebilir. Böyle bir durumda kabahatli tarafın yaptığı davranış yüzünden ya da muhatabını kırdığında özür dilemek için bir takım kalıp sözler kullanmaktadır. Özür dileyerek olumlu bir iletişim sağlanabilir. Eğer bu gerçekleşmezse iletişim kopma noktasına gelir ya da taraflar arasındaki ilişki bozulur. Bu yüzden toplum içerisinde ve insan hayatında özür dileme kültürü son derecede önemli bir yere sahiptir. Kırgız Türkçesinde *Keçirip koyunuz* “Affedersiniz”, *Keçiresiz* “Özür dilerim”, *Sizdin aldınızda keçirim suroogo uruksat etiniz* “Sizden özür dilemeye izin verin” vb. sözler sıklıkla kullanılan kalıp sözlerdendir.

**Örnekler;** *Sabağıñızdan alagdı kılğanımı keçirip koyuñuz, uruksat aldım, - dep zavuçka başın cañsadı.* “Dersinizi böldüğüm için özür dilerim, izin verir misiniz diyerek bölüm başkanına başını salladı” (Aytmatov, 2008f:192). *Cörmölöp baratat da, erinderi kıbrap, keñkelestenip birdemelerdi: “Keçir, Müyüzdüü Bugu-Ene, keçir...”- dep kübüröp barat.* “Sürünerek gidiyor, bir şeyler geveliyor: “Özür dilerim, Boynuzlu Maral Ana, özür dilerim” diye mırıldanıyordu” (Aytmatov, 2008a: 163 – 164). *İsabek Pay, pay, pay, Oseke... keçiresiz, İosif Tataeviç, özüñüzdön özüñüz aşıp tüştüñüz go.* “İsabek. Vay, vay, Oseke, özür dilerim İosif Tataeviç, kendinizi aştınız sanki” (Aytmatov, 2008g: 432).

## 2. 10. Onaylama ile İlgili Kalıp Sözler

Bu tür kalıp sözler yapılan herhangi bir işin ya da bir davranışın veya söylenen sözün onaylandığını, kabul edildiğini dile getirmek için kullanılmaktadır. Örneğin; *Makul* “tamam”, *alibette* “elbette”, *cağşı* “iyi”, *sözsüz* “kesinlikle” vb. Talep edilen şeye onay verdiğini ifade etmekle birlikte muhatabın fikrine katıldığını ifade eden kalıp sözler de bulunmaktadır: *Ayırması çok* “Fark etmez”, *Özün bilesin* “Sen bilirsin”, *Oşondoy bolsun* “Öyle olsun” vb. gibi. Kırgız Türkçesinde onaylama kalıp sözleri yapısal olarak genelde eksilteli cümle ve tek kelime şeklinde meydana gelmektedir. Bütün dillerde en çok kullanılan onaylama kalıp sözü *tamam* (Kırgız Türkçesinde “makul”)’dır.

**Örnekler;** *Alibette, bir cerde tura bergenden körö süzüp cürgön cağşı.* “Elbette, bir yerde durmak yerine yüzmemiz daha iyi” (Aytmatov, 2008e: 362). *İi, oşondoy de? - Bırs küldü Organ. - Canağıday boordon kiyin cönü bar. Boluptur, boluptur! Baarıbız ele suusadık go deym, ıya? “Yaa, Öyle desene? Gülüverdi Organ. Kendine çok güvenen bir hali vardı. Tamam, tamam. Hepimiz susadık değil mi ya?”* (Aytmatov, 2008e: 344). *Caraysñ,*

*içindegi közüñ caman emes eken, - dep koburadı. “Aferin, içgüdün fena değilmiş” diye içinden konuştu. (Aytmatov, 2008e: 328). Makul, Acıke, ıylabaçı. Atam aman kelse boldu, eköbüz Çabdardı minip, aldınan çaap çıgabız. “Tamam, Acıke ağlama. Yeter ki babam sağ salim gelsin. Atla karşılarız ikimiz” (Aytmatov, 2008f: 83).*

## 2. 11. Reddetme ile İlgili Kalıp Sözler

Taraflar arasında anlaşma, onaylama, kabul etme kalıp sözleri olduğu gibi reddetme kalıp sözleri de vardır. Kişi yapılan işi ya da karşı tarafın teklifini uygun görmüyorsa reddedecektir. Herhangi bir olay, durum, davranış, teklif, söz ve davranışları reddetmek için kullanılan kalıp sözler: *Bolboyt* “Olmaz”, *Cok* “Hayır”, *Mümkün emes* “İmkânsız” vb. Kırgız Türkçesinde reddetme kalıp sözleri cümle şeklinde, eksilteli ve tek kelime şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; Cümle şeklinde olan reddetme kalıp sözlerine *Keçiresiz men casay albaym* “Affedersiniz ben yapmam”, tek kelime şeklinde olanlara *Cok* “Hayır”, eksilteli cümle şeklinde olan reddetme kalıp sözlerine *Men karşımun* “Ben karşıyum” vb. sözler örnek gösterilebilir.

**Örnekler;** *Bolboyt,- dep Kökötöy çaldı Seydakmat eköönün ortosuna oturguzdu. “Olmaz diyerek yaşlı Kökötöy’ü Seydakmat ile ikisinin ortasına oturttu” (Aytmatov, 2008a: 158). Düynö uşunday bolup kurulgan eken, başkaça boluşu mümkün emes dep gana tuyuk sezdi bala. “Dünya öyle yaratılmış, başka türlü olması imkânsız diye düşündü çocuk” (Aytmatov, 2008f: 282). *Cok, cok. Mundaydın col-cosunun senden artık kaydan bileli. “Hayır, hayır. Bunun yolunu senden başka kim daha iyi bilebilir ki” (Aytmatov, 2008g: 417). Men karşımun ayaldarga. A, körsö bular voenkomatka barıp, soguşka cibergile dep suranışıptır. “Ben katılmıyorum kadınlara. Meğer bunlar asker şubesine gidip bizi savaşa gönderin demişler” (Aytmatov, 2008g: 440). *Munday bolboyt. Birok sayasatçı özünün ölkösünün kızıkçılığın oyloboso, oşol ele uçurda al başka ölkölördün kızıkçılığı menen baylanışta bolso, ce bolboso teskerisinçe başka ölkölörgö kas pozitsiyada bolup catsa, andan ölkögö payda bolboyt. “Böyle olmaz. Ama siyasetçi kendi ülkesinin geleceğini düşünmeyip aynı zamanda başka ülkelerin geleceği ile ilgileniyorsa ya da tam tersi başka ülkelere ters bir bakış açısı varsa ondan ülkeye fayda olmaz” (BBC, Kırgız Kızmaty, 21.11.2016: 2). Azır bolso, öziünö emes kitep kabına aytıp kelattı: “Sen aga işenbe, menin tayatam anday emes”. “Şimdi de kendisine değil çantasına söylüyordu: “Sen ona inanma, benim dedem öyle değil”. (Aytmatov, 2008a: 35).***

## 2. 12. Vedalaşma ile İlgili Kalıp Sözler

Bir yere giden birine ya da birbirlerinden ayrılan kişiler için kullanılan vedalaşma, uğurlama kalıp sözleri iletişimde oldukça önemli yere sahiptir. İletişim esnasında söylenen selamlaşma, hâl hatır sorma, özür dileme kalıp sözleri gibi vedalaşma kalıp sözleri de kişiler arası iletişimin ve ilişkinin olumlu yönde gelişmesini sağlayan unsurlardır. Birilerini yolcu etmede, bir yerden ayrılırken kalanlarla vedalaşmak için onların sağlıklı ve rahatlıkla kalmalarını dile getirmede söylenmektedir. Örneğin; *Cakşı kalgıla* “Kendinize iyi bakın/güle güle”, *Körüşkönçö* “Görüürüz”, *Koş bol* “Hoşça kal” vb. sözlerin yanında cümle şeklinde olan *Koş bolgula, den soolukta bolunuzdar* “Hoşça kalın, sağlıklı kalın” ve tek sözcük şeklinde olan *Cakşı kalgıla* “Güle güle” vb. sözler vedalaşma kalıp sözleri grubu içerisinde yer alır.

**Örnekler;** *Bali, atanın uulu degen uşul. Aman bol, -deşet.* “Aferin, babasının oğlu budur işte! Sağlıkla kal, dediler” (Aytmatov, 2008b: 11). *Bizdin baktıbzıga aman bolunuzdar, ılayım! Kuday nasip kılssa, köptögön aruu tilek, kıyaldar bar.* “Bizim mutluluğumuz için sağlıklı olun, her zaman! Allah nasip ederse ileride güzel dilekler, hayaller var” (Gülnaz, 02.11.2018: 5). *Cakşı kalgıla, bul küni bir-biribizden acırap, kara topurakka koşula turgan küin keldi.* “Haydi, güle güle, bugün birbirimizden ayrılıp toprağa karışma zamanı geldi” (Kalandarov, 1998: 218). *Belgilüü sayasatçı Kamçıbek Taşiev “Bardık cakşı nerseler emi gana baştaluuuda! Cakında körüşkönçö!” dep cazıp, “Respublika-Ata Curt” fraktsiyasının murunku lideri Ömürbek Babanov menen birge tüşkön sürötün carıyaladı.* “Ünlü siyasetçi Kamçıbek Taşiev “Bütün iyi şeyler asıl şimdi başlıyor! Yakında görüşürüz!” diye yazarak, “Respublika-Ata Curt” partisinin eski lideri Ömürbek Babanov ile beraber çekilen resmini paylaştı” (Taşiev, 27.03.2019: 2). *Sen columu bögöbö. Koş bolgula. Balkim kutulup çıgarsıñar.* “Sen yolunu kapatma. Hoşça kalın. Belki kurtulursunuz” (Aytmatov, 2008e: 384).

## 2. 13. Yola Çıkanlar için Söylenen Kalıp Sözler

Türkiye geleneklerinde biri uzun yola çıkarken arkasından su dökülür ve “Su gibi git, su gibi gel” ya da “Su kadar temiz ve berrak git” gibi iyi dilekler söylenir. Halk arasındaki inanca göre bir yolculuğa çıkan herhangi birinin arkasından su dökmek seyahatin iyi geçmesi ve iyi şans getirmesi, mutlu bir şekilde dönmesi dileğiyle yapılan bir pratiktir. Kırgız Türkçesinde de yakın biri ya da herhangi biri yola çıkarken huzurlu, rahat ve sağlıklı gidip gelmesi için dilekler söyler, dualar edilir. Örneğin; *Aman – esen barıp kelgile* “Sağ salim gidip dönün”, *Colunuz açık bolsun* “Yolunuz açık olsun”, *Ak col* “iyi yolculuklar” gibi kalıp sözler bunlara örnektir.

**Örnekler;** *Al mektepti bütürüp catkan karındaştarım-inilerim! Ak Col saga bütürüüçü.* “Bu okulun mezunları kardeşlerim! Yolunuz açık olsun mezunlar!” (Satıbeldieva, Super İno Gazetası, 20.05.2018: 9). *Aylanayın kırgız tuugandar aman- esen barıp cakşı bolup kelgile.* “Kurban olduğum Kırgız kardeşlerim sağ salım gidip hayırlısıyla dönün” (Momunov, 2019: 1). *Cakşı es alıp kelgile ak col cenil barıp oor kelgile cegeninerinizden ala kelgile... Ak col!* “İyi tatiller, yolunuz açık olsun hafif gidip ağır dönün, yediklerinizden bize de getirin. Yolunuz açık olsun!” (Alieva, Super İno Gazetası, 02.12.2017: 13). *Menin canım momposuyum şirinim tuulgan küniün menen baktıluu bol eç kaçan ooruba dayıma küliüp cür colun ar dayım açık bolsun.* “Benim canım, tatlım doğum günün kutlu olsun, mutlu ol, hiçbir zaman üzülme her daim yolun açık olsun” (Alieva, Super İno Gazetası, 07.11.2018: 5). *İygilik. Colun şıdır bolup, saparın baysalduu bolsun.* “Başarılar. Yolun açık olsun, hayırlı yolculuklar” (Kalıdıbaeva, Super İno Gazetası, 15.04.2018: 04). *Bir nerseni baştardan murda, ce saparga çıgardan murda, birinçi Ata-eneñden bata al. Oşondo senin coluñ açık, şıdır bolot.* “Bir şeye başlamadan önce ya da yola çıkmadan önce ilk olarak anne babanın duasını al. O zaman senin yolun açık, aydınlık olur” (Okuya Mediya, 08.02.2017:5).

## 2. 14. Avutma ve Teselli Etme ile İlgili Kalıp Sözler

Herhangi birinin başına kötü bir olay geldiğinde veya beklenmeyen olumsuz durumlarda avutmak, teselli etmek amacıyla her şeyin düzeleceğini, yoluna gireceğini dile getirmek için kullanılmaktadır. Olumsuzluk karşısında muhatabın umutsuzluğa kapılmaması ve kendini bırakmaması için motive etmek amacıyla söylenen kalıp sözlerdir. *Kapalanma* “Üzülme”, *Allah sabır versin* “Allah sabır versin”, *Maani berbe* “Önemseme”, *Baarı cakşı bolot* “Her şey iyi olacak.” gibi sözler bunlara örnek olarak verilebilir. Yapısal olarak baktığımızda tek sözcük şeklinde olan avutma teselli etme kalıp sözleri: *Oylonbo* “Düşünme”, cümle şeklinde olanlar ise *Kolubuzdan eç nerse kelbeyt* “Elimizden hiçbir şey gelmez”, *Allah sabır bersin* “Allah sabır versin” vb. kalıp sözlerdir. Avutma teselli etme kalıp sözleri insan arasındaki iletişimde samimiyeti sağlamaktadır.

**Örnekler;** *Artunda kalgandarga Alla sabır bersin.* “Arkasında kalanlara Allah sabır versin” (Al-Abad Al – Mufrad, 26.06.2019: 09). *Bul diynödö eç kim turkuk bolboyt eken adam balası. Ayla çok kolubuzdan eç nerse kelbeyt eken. Dagı dele işenbey olturam.* “Bu dünyada kimse kalıcı değilmiş. Başka çaremiz yok elimizden bir şey gelmiyormuş. Hala inanmıyorum” (<https://www.super.kg>). *“Buyursa, baarı cakşı bolot. Başka kommentariy bere albaym”.* “İnşallah her şey iyi olacak. Başka yorum yapamam”. *Nurgazı kayra karındaşın soorotuş menen alek boldu:*

“*Iylabay baldarıña al-kubatiñni sakta, soguş degen soguş, keede öldü dep tüñülüp kalgan kişiden dele carım cıldan kiyin kat kelip catpaybı, kapalanba*”, - *dep köñül cubatıp oturdu...* “Nurgazı kardeşini avutmakla uğraşıyordu: “ağlama çocukların için gücünü topla, savaş savaşır bazen öldü dendikten sonra da mektup gelmiyor mu, üzülme”, diye avutuyordu” (Aytmatov, 2008f: 218). **Sabır kıl, Mılgın, - dedi akırında Emrayın.** “Sabret Mılgın, dedi sonunda Emrayın” (Aytmatov, 2008e: 368). **Sabırduu bol sanaa tartpa köp. Tuşun canım öydösü bar ıldıy.** “Sabırlı ol, fazla düşünme. Bu hayatta iyisi de var kötüsü de” (Kaldıbaev, 2018: 3).

## 2. 15. Kutlama ile İlgili Kalıp Sözler

Kutlanacak herhangi bir durum, düğün, tören, bayram karşısında iyi dileklerimiz dile getirir, tebrik ederiz. Kırgız Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde düğünlerde, yeni yıl, doğum günü ve özel günlerde, bayramlarda kullanılan *Kuttu bolsun* “Kutlu olsun”, *Kuttuktaybız* “Kutlarız”, *Baktıluu bolgula* “Mutlu olun” vb. kutlama kalıp sözleri bulunmaktadır. Yapısal olarak bakıldığında Kırgız Türkçesinde eksiltili cümle şeklinde ve “*menen*”, “*üçün*” edatlarıyla beraber kullanılan kutlama ile ilgili kalıp sözlere daha sık rastlanır. Örneğin; *Mayramın menen* “Bayramınız kutlu olsun”, *Canı cılınız menen* “Yeni yılınız kutlu olsun”, *Tuulgan küñünüz menen* “Doğum gününüz kutlu olsun.”, *Sizin den soolugunuz üçün* “Sağlığınız için” vb. Tek kelime olarak kullanılan kutlama kalıp sözlerine herhangi bir olayı kutlama sırasında kadeh kaldırırken söylenen “*Den soolugubuzga*” “Sağlığımıza” kelimesi örnek olarak gösterilebilir.

**Örnekler;** *Sıylıgınar kut bolsun! TÜRKSÖY uyumu 19-fevralda Bişkektegi Kasımalı Bayalınov atındağı kitepkanada cıyın ötkörüp, bir top madaniyat, iskusstvo kızmatkerlerine sıylık tapşırıldı.* “Ödülünüz kutlu olsun. TÜRKSÖY teşkilatı tarafından 19 Şubat’ta Bişkek’teki Kasımalı Bayalınov kütüphanesinde düzenlenen toplantıda, kültür, sanat sektöründe çalışanlara ödül verildi” (Kyrgyz News, 23.11.2019: 1). *Egemendüülük küñüñüzdör menen çın cüröktön kuttuktaybız.* “Bağımsızlık günü kutlu olsun. Yürekten kutlarız” (Abdraev, 27.08.2019: 2). *Sınaktarıñızdarga iygilik kaalaybız!* “Sınavlarınızda başarılar dileriz!” (Students, Mainas. Edu. Kg). *Baarınardı Canı cıl menen kuttuktaym! Silerge den-sooluk, çıgarmaçılık ösüş kaalaym.* “Hepinizin yeni yılı kutlu olsun! Sağlık ve işinizde başarılar dilerim” (Oy Tobo, 2016: 4). *Eçendi baştan ötkörgön akılman Kırgız elim! Bügünkü Egemendik mayramıñ menen kuttuktaym!* “Çok şey yaşamış Kırgız halkım! Bugünkü bağımsızlık bayramın kutlu olsun” (Cumagulov, 21.08.2014: 2). *Nooruz mayram Kut bolsun! Carkıragan Küñü bizdin Baldar Kırgız elinin salttarın, oyundarın, Irların Cana biylerin körsötüştü.* “Nevruz bayramı kutlu olsun! Bu

güzel günde bizim çocuklar Kırgız halkının milli oyunlarını, gelenek göreneklerini, şarkılarını söylediler” (Cumagulov, Super İno Gazetesi, 26.04.2018: 5). *Tumara Cakşılıkova: Tuulgan künün menen çın cüröktön kuttuktaym.* “Tumara Cakşılıkov: doğum günün kutlu olsun, içten dileklerle kutlarım” (Aliev, Super İno Gazetesi, 23.11.2019: 12). *Ayt maarek bolsun! Caratkan ceribizge tınçtıq, elibizge intumak, bereke bersin.* “Bayramınız mübarek olsun! Allah halkımıza barış, yurdumuza birlik bereket versin!” (Momunova, 05.07.2016: 1). *Orozo ayt maarek bolsun! Sizderge çın cüröktön tınçtıq cana bakubat caşoo kaalaybız!* “Ramazan bayramı mübarek olsun! İçten dileklerle kutlarım, barış ve huzur dolu bir hayat dilerim!” (Canıbekov, 2019: 1). *Kele catkan Kurban ayt mayramınızdar menen! Adamga cakşılık kılсан sözsüz kaytat.* “Yaklaşan Kurban Bayramınız mübarek olsun! İnsanlara iyilik yaparsan kesinlikle bir gün kendine döner” (AIT group, 2008: 1). *Kele catkan canı cılınızdar menen zamandaştar, dostor!* “Yaklaşan yeni yılınız kutlu olsun arkadaşlar!” (İsabaeva, Super İno Gazetesi, 31.11.2017: 7).

## 2. 16. Yemin Etme ile İlgili Kalıp Sözler

Yemin etmek yerine getirilmesi gereken ve ileride yapılması mümkün olan bir iş üzerine ya da bir işin yapılacağına dair söz vermektir. Yemin etmek aslında güzel bir davranıştır. Ama aynı anda boş ve gereksiz yere yemin etmek ve onu alışkanlık haline getirmek iyi bir şey değildir. Yapılacağı bir iş veya söz üzerine yemin edildiği gibi üzerine suç atıldığında yapmadığını dile getirmek için kişiler, *Nan ursun men casagan cokmun* “Ekmek çarpsın ben yapmadım” gibi kalıp sözler kullanmakta, suçsuz olduğunu ispatlamak için çaresiz bir durumda kaldıklarında Allah üzerine yemin etmektedirler. Kırgız toplumunda yemin etmek için kullanılan *Nan ursun*, “Ekmek çarpsın”, *Kuday ursun*, “Allah çarpsın”, *Söz berem* “Söz veriyorum”, *Sokur bolup kalayın* “Kör olayım” *Ölöp keteyin* “Yemin ederim” vb. kalıp sözler bulunmaktadır.

**Örnekler; Ölöp keteyin,** *çın ele çatırap örttönüp catat,- dep narı beri çurkap eldi çakırat.* “Yemin ederim gerçekten yanıyor diye oraya buraya koşarak halkı çağırıyordu” (Kırgız El Comogu, 2020: 3 ). **Allah kübö,** *baldarım menen karganam, men künöölüü emesmin.* “Allah şahit, çocuklarım üzerine yemin ederim, ben suçlu değilim” (<http://ky.kloop.asia>, 2016.10.04: 1). **Ölöp keteyin,** *aksakal, öz ataman da cakşı köröm!* “Yemin ederim, kendi babamdan daha çok seviyorum!” (Aytmatov, 2008h: 136). **Sakalım örttönsün,** *men kantip uşuga barayın.* “Yemin ederim, ben bunu nasıl yapayım” (Osmonkulov, Akunova, 2007: 136).



## 2. 17. Uyarma ile İlgili Kalıp Sözler

Eleştiri ve uyarma gündelik hayattaki herhangi bir olay ve durum karşısında gösterilen tepkiler açısından bakıldığında, olumsuzluk içeren söylemlerin ön planda olduğu ve genellikle küçümseme, kınama, azarlama, yakınma edimlerinin yanı sıra Allah'ın ıslah etmesine yönelik duada bulunulduğu; olumlu değerlendirmelerin ise daha çok övgü çerçevesinde ele alındığı görülmektedir (Bayraktar, 2019: 112). Kırgız Türkçesinde herhangi bir durumda ya da bir işe başlandığında insanların dikkat etmesi için kullanılan bir takım uyarma sözleri de vardır: *Abayla* “Dikkat et”, *Baykap cür* “Dikkat et”, *Munu bilip cür* “Bilmelisin”, *Esinde bolsun* “Aklında bulunsun”, *Esiñi cıy* “Aklını başına topla” gibi kalıp sözler bunlardan bazılarıdır.

**Örnekler;** *Ay, baldarım, abaylagıla. Dayra suunun boyunda oturgan ceriñer cok.* “Çocuklarım dikkat edin. Suyun kenarında oturmuyorsunuz siz” (Aytmatov, 2008e: 345). *Kalayık kalk degendin tandoosunda kançalagan er-azamattar bar. Tekebaev calgız emestir. Munu bilip cür.* “Halkın seçiminde bir sürü bahadır yiğitler var. Tekebaev yalnız değildir. Bilmelisin” (Uçur Gazetesi, 23.12.2010: 20). *“Çındık” degenbiz bul coldoş professor. Mobu idiştegi onkolotmo esinizde bolsun!* “Doğruluk” dediğimiz bu sayın profesör. Bu şeydeki yapılan iş aklınızda bulunsun” (Aytmatov, 2008g: 428). *Tokto, esiñi cıy. Bütün ele akçanı dayındatıp koyomun.* “Dur, aklını başına topla. Hemen bugün parayı hazırlatırım” (Www.bulut.kg› stavkanım-azayışı).

## 2. 18. Utanma, Pişman Olma ile İlgili Kalıp Sözler

Söylenen, yapılan herhangi bir iş ya da davranışın olumsuz etkilerini görerek pişmanlığı ifade eden duygu, genellikle özür dileme duygusunu ifade etmektedir. Örneğin; *Eldin betin kantip karaym* “Milletin yüzüne nasıl bakarım”, *Ataganat* “Keşke”, *Uyat boldu* “Ayıp oldu”, *Eh ataganat* “Ah, keşke” vb. Geçmişte yapılan veya tam tersi yapılmayan bir iş için de pişmanlık duygusu beslenir. *Azırkı meen bolgondo* “Şimdiki aklım olsa” gibi geçmişe dair pişmanlık duyma kalıp sözü de şimdi daha olgun ve akıllı olduğunu, daha doğru bir davranışta bulunacağını dile getirmek için kullanılmaktadır. Herkes yaptığı yanlışların zararından ders alır ve bir daha yapmamaya çalışır.

**Örnekler;** *Ataganat, bu capayı toodogu capan tagdırıñdı özgörtör ayla cok tura. Eki birdey koruk karagaydı tün katıp alıp ketmekke maşine keçinde ele cetip kelet.* “Keşke bu sefer dağdaki kaderini değiştirecek çare olsa. İki büyük çam ağacını gece yarısı götürmek için araba akşam gelir” (Aytmatov, 2008a: 86). *Karşı dobuş berip catkanda eldin betin kantip karaym degen oy cok degende birinerdin meenerge keldi boldu*

*beken...* “Karşı oy kullanırken milletin yüzüne nasıl bakacağım diye bari birileriniz düşündünüz mü acaba.. (Kaldıbaeva, Super İnfö Gazeti, 2014, 23: 6). *Al menin uuru ekenimdi öz közü menen körbödü bele. Emi aga kaysı betim menen baram.* “O benim hırsız olduğumu kendi gözleriyle görmüştü. Şimdi hangi yüzle gideceğim ona” (Tokombaev, 2008: 15). *Eh ataganat, uşu tün içinde kapilet cel turup, kapilet dobul soğup, aalaa astın-üstün tüşşö, asman açılıp, cıldız körünsö ee!* “Ah, keşke bu gece yarısı rüzgâr çıkıp, yerin altı üstüne gelse ve gökyüzü açılıp yıldızlar görünsö” (Aytmatov, 2008e: 370). *Kün şaşkede dürbölöndöp cetip bardık. Uyat ele iş boldu.* “Öğleyin gürültü içinde oraya ulaştık. Çok ayıp oldu” (Aytmatov, 2008h: 286).

## 2. 19. Alkışlamak; Takdir Etmek için Kullanılan Kalıp Sözcükler

Alkışlar diğer kalıp sözcükler gibi halkın zaman içinde oluşturduğu özlü anlatım kalıp sözcüklüdür. İnsanların yakınlarını, akrabalarını ve sevdiği insanların yaptığı herhangi bir hareketi alkışlamak, övmek ve motive etmek için kullanılan sözcüklüdür. Kırgız Türkçesinde alkışlama ile ilgili kalıp sözcükler ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Bu özlü sözcükler iletişim esnasında motivasyonu sağlamak için kullanılmaktadır. Örneğin; *Alga* “Haydi”, *Keremet* “Harika”, *Bali-bali* “Aferin”, *Caraysıñ!* “Ah, aferin size!” vb. Bu kelimeler iletişimi süsler ve duyguları belirleyici hale getirir, konuşmayı güçlendirir. İnsanlar arasındaki işlerin başarısını dile getirmek için önemli unsurlardır.

**Örnekler;** *Alga, Çabdarım, alga, can birge canıbarım! Kuup cet uurularadı!* “Haydi, Çabdarım haydi seninleyim canım! Yetiş hırsızlara!” (Aytmatov, 2008g: 275). *Sokonun üç katar tişteri kırtuşka süngüp kirip, cerdin tereninden tolkun aydaganday, aygırcal çımdardı capıra oodarıp cürüp ketkende, eldin baarı çuuldap, “Bali-bali” dep koşkırgan attardı kamçıga ala dagı da traktordun artından cönöp kalıştı.* “Üç sıra sabanın dişleri yere dalarken ve yerin derinliklerinden bir dalga gibi çimenlerin üzerinden geçerken, herkes “aferin!” diye bağırdı. Başiboş atları kırbaçladılar ve traktörün peşinden koştular” (Aytmatov, 2008i:126) *Caraysıñ, içiñdegi közüñ caman emes eken, - dep koburadı.* “Aferin sana içgüdün fena değilmiş diye içinden konuştu” (Aytmatov, 2008e: 321).

## 2. 20. Sofrada Kullanılan Kalıp Sözcükler

Genel olarak Türk toplumunda evde misafir ağırlamak önemli bir gelenektir. Kırgız toplumunda sofrada ilk olarak erkekler yemeğe başlar. Bir kişi yemeğini bitirse de sofradan kalkılmaz. “*Bismillah*” diye dua ederek yemeğe başlanır ve sofrada yaşlı büyük olan kişi *Dastorkonun mol bolsun* “Sofranda bolluk olsun.”, *Tamagın tattı bolsun* “Afiyet şeker

olsun.”, *Dastorkonunuzga bereket bersin* “Sofranıza bereket versin.”, *Bıssımılđa* “Bismillah” gibi dualar okur. Yemek, bu insanların alın teri dökerek yedikleri yemeklerin karşılığıdır. Bu yüzden eskiden beri sofraya kültürüne önem verilmiştir. Yemeklere önem verilir ve ayrıca ekmek kutsal olarak görülür.

**Örnekler;** *Bıssımılđa dep nandan aldım da, çaynap çatıp, kandaydır bir canı daam, canı cıt sezdim* “Bismillah deyip ekmeği çiğnerken değişik bir yeni tat ve yeni bir şeyler hissettim” (Aytmátov, 20081 :132). *Dastorkonunuzga bereket bersin, üy böölöntüzgü tınçtığ bersin.* “Sofranıza bereket versin, ailenizle huzur içinde yaşayın” (Bilim-al. Kg, 07.10.2019: 1). *Dayar bolgon salatka bir kesimden kaymak may koşunuz. Caşılça çöp menen üstün sebelep koyunuz. Tamagınız tattı bolsun!* “Hazır olan salataya bir dilim kaymak ekleyin. Sebzelerle üstünü süsleyin. Afiyet şeker olsun” (Super İnfó Gazetesi, 16.11. 2018: 7). *Kindik enen suu menen algaş ıret cuugan kün! Den soolugun zor bolsun, Dastorkonun mol bolsun.* “Göbek annenın ilk defa seni yıkattığı gün! Sağlıklı ol, sofran bolluk olsun” (Toktogulova, 06.10.2018: 1).

## 2. 21. Ölümle İlgili Kalıp Sözler

Ölüm, ölen insanın arkasında kalanlar için üzüntü verici bir olaydır. Ölen insanın yakınlarını ve sevdiklerini teselli etmek ve onların acısını hafifletmek için kullanılan kalıp sözler bulunmaktadır. Birisine ölüm haberini vermek için *Artı kayrıluu bolsun* “Başınız sağ olsun”, *Acal taptı* “Vefat etti, eceli geldi”, *Düynödön kayttı* “Dünyadan göçtü” gibi kelimeler kullanılır. Ölen insanın ardında kalan kişilere *Başın aman bolsun* “Başın aman olsun”, *Canı cannatta bolsun* “Yattığı yer cennet olsun”, *Cayı beyişte calgasın* “Mekâını cennet olsun”, *Tagdırdın cazganı* “Takdir-i ilahi”, *İymanı coldoş bolsun!* “Allah rahmet eylesin” gibi sağlık ve sabır dileme duaları söylenmektedir.

**Örnekler;** *Acal aytıp kelbeyt biylep catasınbı namaz okup catasınbı kuran okup catasınbı acal aga karabayt inşa Alla baarımız dayar bololuu olum.* “Ecel geliyorum demez dans mı ediyorsun, namaz mı kılıyorsun yoksa kuran mı okuyorsun ecel ona bakmaz, hepimiz hazır olalım” (Mitalov, 2019: 9). *Çek arabızdı korgop kaza bolđon cookeribizdin artı kayrıluu bolsun, apasına, cakındarına köñül aytamın.* “Sınırimızı koruyarak şehit olan askerlerimizin annelerinin, yakınlarının başı sağ olsun” (Elgezit. Kg. 17.09. 2019: 2). *Canı canatta bolsun artı kayrıluu bolsun, kayrat kılınızdar, abdan okunuçtu cap çaş eken, ayla çok.* “Mekâını cennet olsun! Sabırlı olun, çok üzücü bir şey daha gençmiş, çaresiz bir durum” (Akipress, Turmuş, 24.11.2016: 2). *Cayın beyişte bolsun kudayım seni özü keçirsin, talanttuu oto insan elen. Momun kalgan ömürün uuluna bersin allahım ooomin.* “Ruhu şad olsun! Allah affetsin seni, çok

yetenekli biri idin. Allah'ım Momun'un oğluna ömürler versin âmin" (Kuçubaev, 2018: 68). *Emese men bu düynödön kaytkanda sen unutpay cürgün. Deñizge cıkkan kündörüñdö meni estey cür...* "Ben bu dünyadan gittiğimde beni unutma. Denize çıktığın günlerde beni hatırla" (Aytmатов, 2008e: 316). *Gulbu Oroskul kızı 40 caş kuragında kelbes saparga ketti.* "Gulbu Orozkul kızı 40 yaşında bu dünyadan göç etti" (Super İfo Gazetası, 19.09.2017: 1). *Ah, kayran abışka... Topuragiñ torko bolsun emi. Ayla kança!" degen sözdör caadı.* "Ah zavallı ihtiyar! Toprağı bol olsun. Çaresiz bir durum! dedi herkes" (Osmonkulov, Akunova, 2007: 129). *"İymanı coldoş bolsun!" dep özünçö dağı bir nerselerdi kübüröp, bata kıldı Murat kariya.* "Allah rahmet eylesin!" diyerek Murat sessizce bir şeyleri söylenerek dua etti" (Medetov, 2006: 87).

## Sonuç

Kalıp sözler deyim, atasözleri, ikilemeler gibi bir dilin söz varlığı içerisinde yer alan kalıplaşmış dil birimleridir. Bu dil birimleri toplumun maddi ve manevi kültürünü, inançlarını ve değer yargılarını yansıtan derin anlamlı ve kalıplaşmış sözlerdir. Toplum içinde kişiler arası iletişimin başlamasını ve gelişmesini sağlar. Bütün dillerde olduğu gibi Kırgız Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde de tarihi, kültürel ve dini inanışların ortak özelliklerini taşımaktadırlar. Minnet duygusunu, sevinci, mutluluğu dile getirmek için kullanıldıklarında etkileyici ve duygu yüklü olabilirler. Ama aynı zamanda muhataba olan kırgınlığı, kızgınlığı, öfkeyi dile getirmede de kalıp sözler oldukça etkileyici bir iletişim aracıdır. İnsanoğlu sevincini, üzüntüsünü, olumlu ya da olumsuz bir durum ile karşılaştığında yaşadığı hisleri dile getirmek ya da başkalarıyla paylaşmak ister. Kırgız Türkçesinde de iletişim esnasında dikkat çekme; insanlar arasında ilişki kurma veya ilişkiyi sonlandırma; duygu bildirme, nezaket bildirme, insanları etkileme özellikleriyle toplumun sosyal etkileşimini devam ettirmede kalıp sözler önemli bir işleve sahiptirler. Bu çalışmada sınırlı sayıda örnek verilmiş olsa da, Kırgız Türkçesinde özellikle iyi dilek ve kötü dilek bildiren sözler başta olmak üzere çeşitliliği bakımından kalıp sözler oldukça zengin bir yapıya sahiptir.

## Taranan Eserler

- Abdiramanov, Ş. (2007). *Tarihtagi Ak Taktar*, Bişkek: Biyiktik Yayınları.
- Akmataliev, A. (2015). *Er Töştük, Kırgız Dilinin Düşündürme Sözlüğü*, II bölüm, Bişkek.
- Askarov, Ç. (2008). *Ataman Uruularдын Tagdırı*, Bişkek.
- Aydaraliev, A. Super İnfо Gazetası, 27.03.2003. Bişkek.
- Aytmatov, C.T. (1983). *Kılım Kartar Bir Gün*, Frunze.
- Aytmatov, C.T. (2008a). *Ak Keme*, Bişkek: Biyiktik Yayınları.
- Aytmatov, C.T. (2008b). *Atadan Kalgan Tuyak*, Bişkek: Biyiktik Yayınları.
- Aytmatov, C.T. (2008c). *Birinçi Mugalim*, Bişkek: Biyiktik Yayınları.
- Aytmatov, C.T. (2008d). *Çingizhadın Ak Bulutu*, Bişkek: Biyiktik Yayınları.
- Aytmatov, C.T. (2008e). *Deniz Boyloy Corotkon Aladöböt*, Bişkek: Biyiktik Yayınları.
- Aytmatov, C.T. (2008f). *Erte Cazdagı Turnalar*, Bişkek: Biyiktik Yayınları.
- Aytmatov, C.T. (2008g). *Fudziyamdagı Kadır Tün*, Bişkek: Biyiktik Yayınları.
- Aytmatov, C.T. (2008h). *Manas-Atadan Ak Kar-Kök Muzu*, Bişkek: Biyiktik Yayınları.
- Aytmatov, C.T. (2008ı). *Samançının Colu*, Bişkek: Biyiktik Yayınları.
- Aytmatov, C.T. (2008i). *Toolor Kulaganda*, Bişkek: Biyiktik Yayınları.
- Baytemirov, A. Osmonkulov, A. Akunova, A. (2007). *Önör Aldı Kızıl Til*, Bişkek.
- Berdikeev, K. (2007). *Çon Apamdın Comogu*, Bişkek: İzat Yayınları.
- Beysenaliev, K. Osmonkulov, A. Akunova, A. (2007). *Önör Aldı Kızıl Til*, Bişkek.
- Calilov, A. (1996). *Azırkı Kırgız Tili*, Bişkek.
- Camşıtova, G. C. (2000). *Glagolne Frazelogizmi Kırgızskogo i Russkogo Yazıkov i ih leksikografiçekoe Opisanie*, Bişkek.
- Cantöşev, Osmonkulov, Akunova, A. (2007). *Önör Aldı Kızıl Til*, Bişkek.
- Cusupov, K. (1991). *Sancıra. Tarih. Muras. Salt*, Bişkek: Kırgızistan Yayınları.
- Eraliev, S. (2009). *Ene*, Bişkek.
- İsabaeva, C (2012). *Cılandın Süyüüsü*, Bişkek.
- İsabaeva, C. (2016). *Adaşkandar*, Bişkek.
- İsabaeva, C. (2012). *Alıkuldu Süygön Kız*, Bişkek.
- Kaimov, K. (1963). *Atay*, Ala-Too Curnal, Frunze.

- Kaldıbaev, İ. (2018). *Böböktör üçün. Kırgız El Comoğu*, Bişkek.
- KamıtoV, T. Super İno Gazetası, 12.05.2018. Bişkek.
- Kırgız Tuusu (2005). *Sayasat Cana Koom*, Bişkek.
- Kök Cangak Gazetası, 15.06.2017. Bişkek.
- Mahmudov, U. (2019). *Probatsiyanın Teorektikalık Ukuktuk Aspektileri*. Bişkek: OşMU Yayınları.
- Medetov, C. (2006). *Kırgız Daanışmandıgı*, Bişkek: Uluu Toolor Yayınları.
- Osmonaliev, K. (1985). *Iyık Cer*, Bişkek: Kırgızistan Yayınları.
- Osmonkulov, A. Akunova, A. (2007). *Önör Aldı Kızıl Til*, Bişkek.
- Ömürbaev, S. (1978). *Kök Cayık*, Frunze.
- Saatov, Osmonkulov, A. Akunova, A. (2007). *Önör Aldı Kızıl Til*, Bişkek.
- Sagynbay Orozbak uulu, (1926). *Nan*, Frunze.
- Sıdıkbekov, A. Akmatalliev, A. (2015). *Kırgız Dilinin Düşündürme Sözlüğü*, I bölük, Bişkek.
- Tokombaev, A. (2010). *Küünün Sırı*, Bişkek: Biyiktik Yayınları.
- Toybaev, M. (2007). *Çıgarmalar Cıynagının 7 Tomdugu*, Bişkek: Biyiktik Yayınları.

## KAYNAKÇA

- Akişina, Alla A., Akişina, Tatiana. E. (1990). *Etiket Russkogo Telefonogo Razgovora, Posobiye dlya studentov-inostrantsev*, Şkola, Moskova.
- Akişina, Alla A., Formanovskaya, Natalia. İ. (1978). *Russkiy Reçevoy Etiket, Russkiy yazık*. Moskova.
- Aksan, Doğan (1996), *Türkçenin Sözcük Varlığı*, Ankara: Engin Yayınevi.
- Baygeldieva, Kunduz (2017). *Kırgız ve Kıtay Tilderinde Süylöö Adebiniñ Özgöçölüktörü*, Bişkek.
- Bayraktar, Semra (2019). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Bir Kültür Aktarım Aracı Olarak Kalıp Sözler, Yayımlanmamış Doktora Tezi, *Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Ankara, s. 112.
- Daşman, Ali (2019). Kırgızcadan Türkçeye Alkış Sözlerin Aktarımında Öne Çıkan Etnolengüistik Unsurlar, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 12, S. 67, ss. 52-57.
- Erol, Çiğdem (2007). Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler Üzerinde Bir İnceleme, *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yüksek lisans Tezi, İstanbul, ss. 87-206.
- Ersoy, Habibe Yazıcı (2011). Başkurt Türkçesinde Kalıp Sözler, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, ss. 1-54.
- Formanovskaya, Natalia İ. (1980). *Reçevoy Etiket. Privetstviye, Russkaya reç*, Moskova.
- Formanovskaya, Natalia İ. (1982). *Upotrebleniye Russkogo Reçevogo Etiketa, Vıssşaya şkola*, Moskova.
- Formanovskaya, Natalia. İ. (1984). *Upotreblenie Russkogo Reçevogo Etiketa*, Moskova.
- Formanovskaya, Natalia. İ. (1987). *Russkiy Reçevoy etiket: ligvistiçeskiy i metodiçeskiy aspekti*, Vıssşaya şkola, Moskova.
- Formanovskaya, Natalia İ. (1994). *Obraşeniye*, Vıssşaya şkola, Moskova.
- Freud, Sigmund (2002). *Totem ve Tabu* (Çev. K. Sahir Sel) (s.16). Ankara: Sosyal Yayınları.
- Goldin, Valentin E. (1983). *Reç i Etiket*, Vıssşaya şkola, Moskova.
- Gökdayı, Hürriyet (2003). Sözlü İletişimde Kalıp Sözlerin İşlevleri, *Anadili Dil ve Eğitim Dergisi*, 28, İstanbul, ss. 31-45.
- Gökdayı, Hürriyet (2008). Türkçede Kalıp Sözler, *Bilig*, S. 44: ss. 89-110.
- Gökdayı, Hürriyet (2011). *Türkçede Kalıp Sözler*, İstanbul: Kriter Yayınları.
- Holmes, Janet (1992). *An Introduction to Sociolinguistics*, Longman and New York: Print Book.

- Karaulov, Yuriy N. (1987). *Russkiy Yazık i Yazıkovaya liçnost*, Vısshaya şkola, Moskova.
- Kassımova, Assem (2018). Kazak Türkçesinde Kalıp Sözler, *Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Denizli, ss. 16-35.
- Kaya, Doğan (1997). “*Dualar ve Beddualar*”, Türklük Bilimi Araştırmaları, Sivas.
- Kostomarov, Vitaliy G. (1967). *Russkiy Reçevoy Etiket, Russkiy yazık za rubejom*, Moskova.
- Musaev, Sırtbay C. (1993). *Kep Madaniyatı cana Norma*. Bişkek: Mektep Yayınları.
- Ünsal, Gülhanım (2013). Dil Öğretiminde Kalıp Sözler ve Çevirisi, *Turkish Studies*, C. 8, S. 8, ss. 1383-1394.
- Zemskaya, Y.A. (1994). Kategoriyi Vejlivosti v Kontekste Reçevih Deystviyi, Logičeskiy analiz yazıka. *Vıp.7. Yazık reçevih deystviy*, ss.133-143.
- Zülfikar, Hamza (2010). Dünden Bugüne Türkçe, *Türk Dili Kurumu Yayınları*, Ankara, ss. 349-351.



# Bölüm 4

II. BAYEZİD DÖNEMİ ŞAİRLERİNDEN  
MÂYİLÎ'NİN FARSÇA DİVANI

*Çetin KASKA<sup>1</sup>*

---

<sup>1</sup> Dr. Arş. Gör. İstanbul Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi/Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü/  
cetinkaska@hotmail.com ORCID: orcid.org/0000-0002-1168-5522



## Giriş

Malazgirt savaşının kazanılmasıyla Anadolu'nun kapıları açılmış, Anadolu Selçukluları Devleti, Anadolu Beylikleri ve Osmanlı Devleti dönemlerinde sağlanan güvenli ve huzurlu ortam neticesinde birçok alim, mutasavvıf ve edip Maverâünnehir, Bağdat, İsfahan, Buhara, Taşkent, Semerkand vb. yerlerden Anadolu'ya göç etmiştir. Anadolu'ya göç eden bu ilim adamları hem eserler kaleme almış hem de müderrislik yapmışlardır. Bunlar sayesinde Anadolu bir ilim ve kültür merkezi haline gelmiştir. Bu bilginlerden birçoğu Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilde şiirler kaleme almıştır. Osmanlı döneminde göç edip, gelen alimlere geniş maddi imkanlar sağlanmış ve bunların çoğu zengin kütüphanelere sahip olmuştur. Fatih döneminde Ali Kuşçu, Semerkand'dan ailesiyle birlikte İstanbul'a getirilmiş ve ona maddi ve manevi destek sağlanmıştır (Değirmençay, 2013: 1-30; Aydın, 2010: 8-18; Kartal, 2019: 128-37; Kaska, 2019: 538-551).

Osmanlı döneminde Sahn-ı Semân medreselerin kurulması ve müspet ilimlere ağırlık verilmesiyle İstanbul birçok ilim adamının toplandığı merkez haline almıştır. İstanbul'dan başka Amasya, Edirne, Bursa, Manisa ve Diyarbakır gibi şehirler de birer ilim merkezi haline gelmiştir. Hayatlarının ilk yıllarından itibaren ilim hâmilelerinden olan Osmanlı sultanları Arapça ve Farsça'ya ilgi göstermiş, boş vakitlerinde alimlerle münakaşa etmiş, ilmî münakaşalar tertiplemiş, ilim dallarına teveccüh göstermiş, Arapça ve Farsça yazılan eserleri mütâlaa etmiş, başka dillerde yazılan eserlerin Türkçe'ye çevirilmesi noktasında çabalamışlardır. Yavuz Sultan Selim, Şehzade Bayezid, III. Murad, Kanuni Sultan Süleyman, Cem Sultan gibi sultan ve şehzadeler Farsça divan ve divançeler tertip etmiştir. Osmanlı sultanları döneminde felsefe, kozmografya, tasavvuf, siyaset, lügat, aruz, tarih, kelim, fıkıh gibi dallarda manzum ve mensur Farsça tercümeler yapılmış, Fatih'ten sonra tahta geçen II. Bayezid, İran'ın meşhur şairi Molla Câmî ile yazışmış, ona değerli hediyeler göndermiş, Câmî de kendisine *Silsiletü'z-Zeheb* adlı mesnevisinin üçüncü defterini ithaf etmiştir. Ayrıca Câmî, Bayezid'in gönderdiği ikibin altın floriye teşekkür etmiştir. II. Bayezid döneminde Farsça tarih yazıcılığı alanında önemli gelişmeler olmuş, İdris-i Bitlisî gibi önmemli bir tarihçi yetişmiştir. Osmanlı'da sadece sultanlar değil Adnî Mahmud Paşa, Karamanî Mehmed Paşa, Temerrüd Hacı Ali Paşa, Fenârîzâde Ahmed Paşa gibi Osmanlı devlet adamları da komşu ülkelerden gelen alim ve edipleri dinine, ırkına, ve mezhebine bakmadan himaye etmiştir (Değirmençay, 2013: 1-30; Aydın, 2010: 8-18; Aydın, 2002: 45-56; Kartal, 2008: 357-398; Kartal, 2019: 128-37; İsen & Bilkan, 1997: 5-31). Osmanlı sultan ve devlet adamlarının bu uygulamasından dolayı özellikle II. Bayezid döneminde İran'dan Rum diyarına birçok şair gelmiştir. Gelen bu şairlerden biri de Mâyilî'dir.

## Mâyilî

II. Bayezid dönemi şairlerinden olan Mâyilî hakkında kaynaklarda çok az bilgi bulunmaktadır. Dihhudâ'da kendisi hakkında şu ifadeleri kullanmıştır (Dihhudâ, 1998: 20067):

از ولایت اسفران است و طبعی نیک دارد. مدتی در دیار روم اقامت داشت و معاصر سلطان بایزید عثمانی بود. مطلع زیر از اوست؛

هست در سینه ز پیکان ستمکاره من \* جان ز دل تنگ و ز جان این دل آواره من  
*İsferâyin vilayetindendir ve iyi bir tabiatı vardır. Bir süre Rum diyarında ikamet etmiş ve Osmanlı sultanı II. Bayezid'in muasırıdır. Aşağıdaki matla kendisine aittir:*

*Benim sinemde sitem edicimin temreni vardı; canım gönlümden dar, avare gönlümse canımdan dar.*

II. Bayezid dönemi şairlerinden Sâyilî, Farsça divanındaki iki beyitte Mâyilî'den bahsetmiş ve onu dünyaya eşdeğer bilmiştir (Kaska, 2021: 133-155):

خسته بنگر مایلی و روحی شاعر \* هر یک ز سیه رویو از گنده دماغی  
شها دان مایلی و سایی را \* به عالم و مستعمل هم

*Şair Mâyilî ve Rûhî'ye nazar etsen, her birinin siyah bir çehresi ve büyük bir burnu olduğunu görürsün.*

*Ey şah! Mâyilî ve Sâyilî'yi âlem ve dünyaya eşdeğer bil.*

Mâyilî, sadece Farsça şiirler değil, Türkçe şiirler de kaleme almıştır. *Pervâne Bey Mecmûası*'nda, Prizrenli Şem'î'ye nazire olan bir gazeli kayıtlıdır (Kaplan, 2015). Bir başka kaynakta Mâyilî'nin Alî Şîr Nevâî'nin muasır ve hicri dokuzuncu yüzyıl şairi olduğu söylenmiştir (Rasekhoon):

(سال نهم قمری)، شاعر. اصل او از اسفراین و با امیر علیشیر نوایی (906-844 ق) معاصر بوده است. مدتی در دیار روم زندگانی کرد. مایلی شعر خوب می‌گفته است. از آثار وی «دیوان» شعر. از اوست:

هست در سینه ز پیکان ستمکاره من \* جان ز دل تنگ و ز جان این دل آواره من  
*Mâyilî hicri dokuzuncu yüzyıl şairidir. Aslen İsferâyinlidir ve Emîr Alî Şîr Nevâî'nin (844-906) muasırıdır. Bir süre Rûm diyârında yaşamıştır. Mâyilî güzel şiir söylemiştir. Şiirlerinden oluşan bir divanı vardır. Aşağıdaki beyit kendisine aittir:*

*Benim sinemde sitem edicimin temreni vardı; canım gönlümden dar, avare gönlümse canımdan dar.*

Alî Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-Nefâyis* adlı eserinde Mâyilî'nin mizacının delilikten uzak olmadığını, ancak huyunun iyi olduğunu belirtmiştir (Nevâî, 1363: 248; Nevâî, 2001: 416):

مولانا مایلی؛ از ولایت اسفراین است، او هم از جنون خالی نیست، اما طبعش نیکست. این مطلع از اوست:

هست در سینه ز پیکان ستمکاره من \* جان ز دل تنگ و ز جان این دل آواره من  
*Mevlânâ Mâyilî: İsferâyin vilayetindendir. Onun da mizacı delilikten uzak değildi, ancak huyu iyidir. Bu matla ona aittir:*

*Benim sinemde sitem edicimin temreni vardı; canım gönlümden dar, avare gönlümse canımdan dar.*

*Herâtî ve Hekimşâh Çevirisi Mülhakâtın*'da Mâyilî'nin Rum'da bulunduğu, bunalıma girdiği, Hz. Ali'nin ailesine muhabbeti olmadığı, eski şairlerden birinin kasidesini kendisine mal edip, Sultan Bayezid'e ithaf ettiği, Sultan Bayezid'in bu kasidenin başka bir şaire ait olduğunu bildiği ve kaside sahibi şairin divanının üstüne 5000 Osmanlı akçesi koyup, Mâyilî'ye gönderdiği ifade edilmiştir (Nevâî, 1363: 248; Nevâî, 2017: 196):

دماغش خالی از جنونی نیست، ولیکن طبع او نیکو است و این مطلع ازوست: مطلع هست در سینه ز پیکان ستمکاره من \* جان ز دل تنگ و ز جان این دل آواره من و حالی در دیار روم است، و گرفتار به مرض آن ارض و بومست، یعنی دانه فرنگی که مایه سوداست و دل تنگی. و می گویند با آل علی محبتی ندارد گر راست بود آدمی خوبی نیست. و می گویند یکباری قصیده از قصاید شعرای متقدمین به نام پادشاه عالم پناه سلطان با حلم و کرم، و پادشاه با علم و علم، و حکم حکم، خلاصه آل عثمان سلطان بایزید خان اعطا الله ما یرید فی کل آن، کرده و آن قصیده را وزرای عظام او چون ترکاند نادانسته بر او عرض فرموده اند، و آن پادشاه عالم پناه چون دانا بوده برو مخفی نمانده، لاجرم دانسته که این قصیده شعرای قدیمست، لیکن به مقتضای حلم و کرم عمیم خود عمل کرده، و مبلغ پنج هزار آقچه عثمانی بر بالای دیوان آن شاعر قدیم فرستاده که این قصیده را به تمامه لفظاً و صاحب قصیده نهاده، و پیش مولانا مایلی معنا دزدیده های، می باید که من بعد این چنین کار نسبت با پادشاه روی زمین از تو صادر نگردد زنهار دیگر چنین شعر مگو، و راه شاعری چنین مپو.

*Mevlânâ Mâyilî: Dimağî delilikten âzâde değil, ancak tabiatı iyidir. Bu matla ona aittir; matla:*

*Benim sinemde sitem edicimin temreni vardı; canım gönlümden dar, avare gönlümse canımdan dar.*

*Şuanda Rum diyarında olup, o diyara özgü hastalığa yakalanmıştır. Yani bunalıma girme hastalığı olan dâne-yi firengî. Dediklerine göre Ali sülalesine karşı muhabbeti yokmuş. Eğer bu söz doğruysa iyi bir adam sayılmaz. Dediklerine göre eski şairlerden birinin kasidesini, bütün dünyanın sığındığı, hilm ü kerem, ilm ü âlem ve hük-m-i hakem sahibi, Osmanlı Hanedanı'nın son Padişahı Sultan Bâyezîd Hân'a –atâ Allâhu mâ yürîdu fî kull-i ânin- ithaf etmiş, vezirleri Türk olduğu için kasideyi anlamadıklarından padişaha arz etmişler, âlemin sığınağı olan o padişah âlim biri olduğu için kasidenin eski şairlerden birine ait olduğunu anlamış olmasına rağmen, tabiatı gereği, herkese karşı halim ve kerim davranmak huyu olduğundan, büyüklüğüne yaraşır bir şekilde davranarak, kasidenin sahibi eski şairin divanının üstüne 5000 Osmanlı akçesi koyup, Mevlânâ Mâyilî'ye göndermiş ve bu kasidenin tamamını hem lafzen hem de manen o şairden aşırıldığını ve bundan sonra yeryüzü padişahına böyle şeyler yapmaması ve kesinlikle böyle şiirler söylememesi ve bu tür bir şairliği benimsememesi gerektiğini ihsas etmiştir.*

### Mâyilî'nin Farsça Divanının Yazma Nüshası

Tespit ettiğimiz kadarıyla Mâyilî'ye ait sadece bir Farsça divan nüshası bulunmaktadır. Bu nüsha İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde yer almaktadır. Bu nüshanın hattı talik, varak sayısı 24, satır sayısı 10, demirbaş numarası FY803 ve ebadı 210x225/60x146 mm'dir. Nüshanın kâğıdı aharlı, cildi kahverengi meşin kaplı mukavvadır. Nüsha Şemseli ve zencireklidir. Cetveller yaldızlı ve serlevha tezhiplidir. Nüshanın kâtibi ve istinsah tarihi belli değildir (Kaska, 2020: 72-99; Sübhânî & Aksu, 1374: 357).

Nüshanın Başı:

ای کرامت کرده گنج عشق مشتى خاک را \* خاک راحت ساخت روشن دیده ادراک را

Nüshanın Sonu:

مایلی از باده اگر توبه کرد \* وقت کل از کرده پشیمان شود

### Mâyilî'nin Farsça Divanı

Türkçe ve Farsça şiirler kaleme alan Mâyilî'nin 43 gazelden oluşan Farsça bir divanı bulunmaktadır, ancak bu divan yarım kalmıştır. Mâyilî, Fars alfabesinin ilk harfi olan elif ile gazel söylemeye başlamış ve alfabenin dokuzuncu harfi olan dal harfi ile gazellerine son vermiştir. Mâyilî 215 beyitten oluşan gazellerinde sürekli maşukun vefasızlığından ve aşkın insanı ne hale getirdiğinden dem vurmıştır. Şiir tekniği noktasında yeterli bilgi birikimine sahip olan Mâyilî şiirlerini sade ve akıcı bir üslupla kaleme almış ve birçok klasik dönem şairi gibi şiirlerinde tasavvufî unsurlara yer vermiştir. Mâyilî gazellerinde dış dünya ile ilgilenmek yerine dilinin döndüğünce maşuku, aşığı, aşkı, visali ve hicranı beyan etmiştir. Mâyilî'ye göre seven için aşk sonsuzdur, aşğın gönlünde tecelli eden aşk onu ölüme götürür, âşık, maşuk için aşkın başından can vermeli, maşuktan şikâyet etmek yersizdir, maşuka duyulan sevgi gizli tutulmalı, aşk kederle vardır, maşuk cevri okunu atıp, cana kadeder ve onun zulüm ve eziyeti sonsuzdur. Acı ve ızdırap verici olan maşuk aşğın feryadını duymaz, gerçek âşık maşuktan şikâyetçi olmaz, ancak maşuk dönecek ve yalancıdır.

### Mâyilî'nin Farsça Divanı ve Türkçe Tercümesi

Gazellerden oluşan Mâyilî'nin divanında toplam 43 gazel yer almaktadır. Bu gazellerin hepsi beş beyitten oluşmaktadır. Divanda toplam 215 beyit yer almıştır. Aşağıda İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan Mâyilî'nin Farsça divanı yazılmış, her gazelin başında vezni verilmiş ve Türkçe tercümesi yapılmıştır (Mâyilî, nr. FY803, vr. 1b-24a):

دیوان مایلی اسفراینی

(فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن / رمل مثنى محذوف)

ای کرامت کرده گنج عشق مشتى خاک را \* خاک راحت ساخت روشن دیده ادراک را

روز و شب در چرخ بی آرام بهر چیبستند \* گر نه رمزی گفته از مهر خود افلاک را  
چشم گریان مرا بنمای کرد راه عشق \* آب روی ده ز نو این دیده نمناک را  
گنه ذاتت عقل کل هرگز نداند شمه \* کی بود مقدر درک این سخن ادراک را  
کرد هستی چون فشانای از وجود خویشتن \* بی حجاب ای مایلی بینی خدای پاک را  
*Ey bir avuç toprağa aşk hazinesi bağışlayan ve yolunun toprağı idrak sahiplerinin gözünü aydınlatan.*

*Gökyüzünde huzursuz olan gece ve gündüz neyin peşindedir, yoksa kendi sevgisinden gözyüzüne bir remiz mi söyledi.*

*Ağlayan gözüme aşk yolunu göster ve bu yaşlı göze yeniden itibar kazandır.*

*Zatının günahını akl-ı küll asla küçük görmez. Ne zaman bu idrak sözünü anlaman mümkün olacak.*

*Kendi vücudundan varlığı saçınca, ey Mâyilî, münezzehe Allah'ı perdesiz görürsün. (Mâyilî, nr. FY 803, vr.1b)*

(مفاعیلن مفاعیلن فعولن/ هزج مسدس محذوف)

زهی ذکر لبت ورد زبانها \* دهان تنگ تو مقصود جانها  
ز مزگانته چو دل می آورد باد \* مرا در سینه می روید سنانها  
چو تیرت از دل بیچاره بگذشت \* گذشت آه دلم از آسمانها  
پیکانت گر بدم گویند غم نیست \* که نتوان بست مردم را زبانها  
نشان تیر او از مایلی پرس \* که در دل دارد از تیرش نشانها

*Ne mutlu ki dudağının zikri dillerin virdidir ve küçük ağzın canların maksadıdır.*

*Gönül senin kirpiklerini hatırlayınca, sinemde mızraklar yeşerir.*

*Senin okun biçare gönülden geçince, gönlümün ahı gözyüzünü aşar.*

*Okundan kötü yaralansam, bana acı yok deniliyor, çünkü insanların dillerini bağlamak mümkün değil.*

*Onun okunun alametini Mâyilî'den sor, çünkü Mâyilî'nin gönlünde onun okundan alametler var. (Mâyilî, nr. FY 803, vr.2a)*

(مفاعیلن مفاعیلن فعولن/ هزج مسدس محذوف)

سر شکم می کند راز آشکارا \* که طفلان را نمی باشد مدارا  
برو در کوی بار و روی او بین \* که در جنت توان دیدن خدا را  
قضا بود این که بی رویت بمیرم \* چه چاره می توان کردن قضا را  
به تاب باده بشکن زهر دوری \* که می تریاک باشد زهرها را  
چگونه مایلی بیند نگاری \* که نگذارند در کویش صبارا

*Gözyaşım sırrımı aşık eder, çünkü çocuklarla geçinmek mümkün değil.*

*Yârin mahallesine git ve onun yüzünü gör, çünkü cennette Allah'ı görmek mümkün.*

*Yüzünü görmeden ölmem yazgıdır, yazığıya nasıl bir çare bulunabilir.*

*Şarabın kudretiyle fırak zehrini kır, çünkü şarap zehirlere tiryak olur.*

*Mâyilî nasıl sevgiliyi görebilir ki mahallesinde seher rüzgarına bile izin vermiyorlar. (Mâyilî, nr. FY 803, vr.2b)*

(مفاعیلن فعلاطن مفاعیلن فعولن/ مجتث مثنی محذوف)

غبار خاک ره اوست تاج دولت ما \* چهاست در سر ما بنگرید همت ما

سکن بسینه من دم بدم کند نقشی \* بآن عزیز چنین است رسم صحبت ما  
 بغیر تیر تو در دل کس ندارد راه \* مگر فرشته در آید درون خلوت ما  
 کنون که می رود آن ماه پیش پایش میر \* چرا که می گذرد عمر رفت فرصت ما  
 چو دید کز غم هجرش به جان رسیدم گفت \* دروغ مرد ز غم مایلی به فرقت ما

*Bizim devletimizin tacı onun yolunun toprağının tozudur. Ey himmetimiz, bak, bizim başımızda neler var.*

*Sakinler sineme sürekli bir nakış işliyor, o azizle sohbetimizin töresi böyledir.*

*Okundan başka gönülde kimseye yol yok, ancak bir melek halvetimize gelebilir.*

*O ay yüzlü şimdi gidecek, git ayağının dibinde öl, çünkü geçip giden bu ömür bizim için fırsattır.*

*Onun hicranının kederinden can vermek üzere olduğumu görünce şöyle dedi: Yazık, Mâyilî bizim fırak kederimizden öldü. (Mâyilî, nr. FY 803, vr.3a)*

(مفاعلتن مفاعلتن فعلن/ مجتث مثنی محذوف)

دلم بکنج دهانت چو گشت نا پیدا \* بگو حکایت و روی دلی نمای بما  
 به پیش آن خم ابرو نهان شو ای مه نو \* ازو کم آمده خویش را بسی منما  
 درین چمن اگر آرزوی گلروبیست \* چو غنچه تنگدلی را گذار و رز بگشا  
 بیاد تبغ تو دایم پر آب خواهد بود \* ز بعد مردن اگر کوزه شود گل ما  
 گذر ز شش جهت ای مایلی بکوی بتان \* طریق یکجہتی و رز و باش پا بر جا

*Gönlüm ağzının kenarında kaybolunca, hikaye anlat ve bir gönlün yüzünü bize göster.*

*Ey yeni ay, o yay kaşlının önünde gizlen, yay kaşlıdan kusurlu olan kendini çok gösterme.*

*Bu çimende eğer sen gül yüzlüyü arzuluyorsan, gonca gibi küskünlüğü bırak ve asma gibi aç.*

*Senin kılıcının hatırına ölümden sonra eğer toprağımızdan bir testi yapılsa, daima çok su ile dolu olur.*

*Ey Mâyilî, sevgililerin mahallesine altı cihetten gidilir, bir yolu seç ve o yol üzere hareket et. (Mâyilî, nr. FY 803, vr.3b)*

(فعولن فعولن فعولن/ متقارب مثنی سالم)

ز خورشید به باشد آن رو مرا \* ز مهرش شود کار نیکو مرا  
 رقیبش چو از سگ بسی کمترست \* چرا خواند پیوسته انجو مرا  
 چو از درد او میرم ای دوستان \* سپارید در خاک آن کو مرا  
 ببوی گلی در جهان زنده ام \* کند زنده هر لحظه این بو مرا  
 کشد مایلی دل به پیش سگش \* اگر نیست لایق بکش کوی مرا

*Yüzü güneşten bana daha iyidir. Sevgisinden benim için güzel işler hasıl olur.*

*Muhafızı köpekten çok daha değersiz olmasına rağmen neden sürekli beni öyle çağırıyor.*

*Ey dostlar, onun derdinden ölürsem, beni onun mahallesinde toprağa verin.*



*Bir gülün kokusuyla cihanda yaşıyorum, çünkü bu koku her lahza bana hayat bahşediyor.*

*Mâyilî gönlünü köpeğinin önünde öldürdü. Eğer layık değilse, mahallede beni öldür.* (Mâyilî, nr. FY 803, vr.4a)

(فعالتن فعلاتن فعلن/ رمل مثنى مخبون محذوف)

باز کن گیسوی مشکین خود ای حور لقا \* که چنین از سر خود باز توان کرد بلا  
کرد میل لب یار این دل آشفته ز زلف \* چون من او نیز بجان آمده است از سودا  
ابرویش دیدم و خورشید رخس در نوروز \* گشت امسال بقوس از رخ او طالع ما  
بی تو دل در بدن من بجهنم ماند \* گر درین حال بماند دل من واویلا  
مایلی راه بت خویش نگهداشت بجان \* زانک شرطست نگهداشتن راه خدا

*Ey hürî çehreli, başındaki belayı tekrar açar gibi misk kokulu saçını aç.  
Bu tutkun gönül, zülüftün yârın dudağına meyletti. Benim gibi o da hicrandan can vermekte.*

*Onun kaşını ve güneş yüzünü nevrızda gördüm. Onun çehresi sebebiyle talihim bu yıl yaver gitti.*

*Sensiz gönül, bedenimde cehenneme benzemekte. Eğer gönlüm böyle kalacaksa yazıklar olsun bana.*

*Mâyilî sevgilisinin yolunu canıyla korudu, çünkü Allah yolunu kollamak şarttır.* (Mâyilî, nr. FY 803, vr.4b)

(مفعول مفاعیلن مفاعیلن/ هزج مسدس اخرج مقبوض)

ای به روی تو چشم من بینا \* رخ میوشان ز بنده یا مولا  
جان من در هوای قامت یار \* می رود سوی عالم بالا  
گر به شمشیر می برندم سر \* سر نه پیچم ز تیغ او قطعاً  
اشک آرد همیشه مردم چشم \* همچو غواص گوهر از دریا  
چون دهان تو مایلی را دل \* هیچ دیگر نمی شود پیدا

*Gözüm senin yüzün sayesinde görüyor, ey mevla, yüzünü kulundan saklama.*

*Canım yârın boyunun sevdasından yüksekteki alem tarafına gider.*

*Eğer kılıçla başımı kesse, kesinlikle başımı onun kılıcından sakınmam.*

*Gözbebeği daima denizde mücevher arayan dalgıç gibi gözyaşı döker.*

*Senin ağzın Mâyilî'ye gönül olunca, artık hiç görünmeyecek.* (Mâyilî, nr. FY 803, vr.5a)

(مفعول مفاعیلن مفعول مفاعیلن/ هزج مثنى اخرج)

از کفر سر زلفش دریوزه کن ایمان را \* مگذار لب لعلش گر می طلبی جان را  
چون باد ز زلف او آورد نسیم جان \* از باد هوا نیکو من یافته ام جان را  
در آرزوی زلفت چشم و دل و جان من \* جمعی همه مشتاقند آن زلف پریشان را  
گر زندگی جاوید خواهی دهندش می بوس \* ای خضر چه می جویی سرچشمه حیوان را  
چون مایلی ار خواهی تا ناظر جان کردی \* در دیده کثی دایم خاک ره رندان را

*Küfürden zülfünün başını imana dilenci yap, eğer canı talep ediyorsan, lal dudağına bırakma.*

*Onun zülfünden esinti, rüzgar gibi can getirecekse, ben cana boşuna iyilik yaptım.*

*O perişan zülfünü talep etme noktasında gözüm, gönlüm ve canım hepsi birlikte isteklidir.*

*Ey Hızır, abıhayat çeşmesinin başında ne arıyorsun, eğer ebedi hayat istiyorsan, onun ağzını öp.*

*Eğer Mâyilî gibi cana bakmak istiyorsan, daima rintlilerin yolunun toprağını gözüne sürmelisin. (Mâyilî, nr. FY 803, vr.6a)*

(فعلون فعولن فعل/ متقارب مثنى محذوف)

چو آزردهجرت دل زار ما \* چه باشد ازین بیش آزار ما  
بسی آب از دیدها ریختیم \* به کوی تو آخر نشد کار ما  
بیا هم وصل از زخود بگذریم \* که جز ما کسی نیست اغیار ما  
سخن زان دهان گفتم ای جان ولی \* به پیش تو هیچست گفتار ما  
میان و دهانش جو بنمود گفت \* مکن مایلی فاش اسرار ما

*Ayrılığın inleyen gönlümüze saplandı ve bundan daha fazla ne bize eziyet edebilir.*

*Gözden çok gözyaşları döktük, ancak yine de senin mahallende işimiz olmadı.*

*Gel, hürs birlikteliğini kendimizden uzaklaştıralım, çünkü bizden başka kimse bizim rakibimiz değil.*

*Ey can, ağzımdan bir kelam çıktı, ancak senin yanında bizim sözümüz hiçtir.*

*Belin ve ağzın görününce, şöyle dedi: Ey Mâyilî sırlarımızı aşikar etme. (Mâyilî, nr. FY 803, vr.6b)*

(فاعلاتن فاعلاتن فاعلن/ رمل مثنى محذوف)

هست از مهر رخت ماه فلک با آب و تاب \* زانکه نور ماه باشد بی گمان از آفتاب  
از لب لعلت چو بوسی می خورم غش می کنم \* گرچه بی غش نیک باشد جان من خوردن شراب  
غرق آب دیده گشتم دست و پای می زرم \* نیست دیگر چاره تا چون برون آیم ز آب  
زان خراب و مست لعل دلبر دیرینه ام \* کز می دیرینه مردم میشوند آری خراب  
چند بدگویی کنی در پیش یار از رقیب \* مایلی را از تو به می داند آن عالی جناب

*Yüzünün sevgisinden felek ayı su ve aydınlık sahibidir, çünkü ayın nuru şüphesiz güneştedir.*

*Lal dudağından bir bûse içsem bayılırım, ancak canımın bayılmadan şarap içmesi daha iyidir.*

*Gözden akan sudan boğulmak üzereyim, el ve ayak çırpıyorum. Sudan dışarı çıkmam için başka çare yok.*

*Kadim dilberin lal dudağının sarhoş ve tutkunuyum. Evet, insanlar kadim şaraptan harap olur.*

*Daha ne kadar yârin yanında muhafızı kötüleceksin, o âlicenap Mâyilî'yi senden daha iyi biliyor. (Mâyilî, nr. FY 803, vr.7a)*

(مفاعیلن مفاعیلن فعولن/ هزج مسدس محذوف)

بیر ساغر کشان گشتم مقرب \* بهم خوبند دایم اهل مشرب  
مرا جز کفر زلفت نیست ایمان \* محقق فارغ است از دین و مذهب  
گهی فکر رخت دارم گهی زلف \* جز اینم نیست کاری روز تا شب  
پریشان کرد زلف آن ماه و ما را \* شد اسباب پریشانی مرتب

فراق زلف آن مه مایلی را \* زند هر لحظه نیشی همچو عقرب

*Şarap içenlerle yakınlaştım, çünkü şarap ehli daima birbiriyle iyi geçinir. Bana zülfünün küfründen başka kutlu şey yok, muhakkik, din ve mezhepten uzaktır.*

*Bazen yüzünü düşünürüm bazen saçını, bundan başka sabahtan akşama kadar bir işim yok.*

*O ay yüzünün zülfü bizi perişan etti. Perişanlık sebepleri düzenli hale geldi.*

*O ay yüzünün saçının fırakı her lahza akrep gibi Mâyilî'ye zehrini akıttır. (Mâyilî, nr. FY 803, vr.7b)*

(فاعلاتن فاعلاتن فاعلن / رمل مثنى محذوف)

زلف مشکین برفکن از روی همچو آفتاب \* تا نماند در میان ما و تو موی حجاب  
بی وصالت زنده بودن از حساب عمر نیست \* زانک در دوزخ نمی باشد خلاق را حساب  
رسم خدمت گر ندانستم الهی ذره \* کم مبادا از سر من سایه آن آفتاب  
دل بسی خون میخورد هر شب ز هجر او بلی \* بیشتر دیوانه را در شب بود حالش خراب  
مایلی افتاد در غرقاب سیل اشک خویش \* کهنه تابوتیست پنداری که او را برد آب

*Güneş gibi siyah zülfünü çehrenden at ki bizimle senin aranda saç engeli kalmasın.*

*Senin visalin olmadan hayatta kalmak ömürden hesaplanmaz, çünkü cehenemde bulunmak mahlukat için hesaplanmaz.*

*Ey Allah'im, eğer hizmet ve ibadet geleneğinden bir zerre bilmiyorsam da o güneşin gölgesini başımdan eksik etme.*

*Evet, gönül onun hicranından her gece çok kan içer ve divanenin hali daha çok geceleri harap olur.*

*Mâyilî kendi gözyaşı selinin girdabına düştü ve su onu hayalî köhne bir tabut gibi götürdü. (Mâyilî, nr. FY 803, vr.8a)*

(فاعلاتن مفاعلن فعلن / خفیف مخبون محذوف)

جان ز بیداد او بفریاد است \* من نمی داتم این چه بیداد است  
بگشاید رخسار چه آه کشم \* زانک گل را گشودن از باد است  
برقبیش فتاد کار ای دل \* کار ما بین که با که افتاد است  
ملک دل را حصار کرد آن زلف \* همه شب دل از آن بفریاد است  
مایلی تاز تیغ او دم زد \* سخنش همچو بند پولاد است

*Can onun zulmünden feryat ediyor, ben bunun nasıl bir zulüm olduğunu bilmiyorum.*

*Ben ah çekince yüzünü açıyor, çünkü gül rüzgar sayesinde açılır.*

*Ey gönül, onun muhafızına iş düştü, bak, işimiz kime düştü.*

*O zülûf gönül mülkünü işgal etti ve bütün gece gönül ondan feryat etti.*

*Mâyilî onun kılıcından nefes aldığı sürece, sözü çelik zincir gibi olur. (Mâyilî, nr. FY 803, vr.8b)*

(فاعلاتن مفاعلن فعلن / خفیف مخبون محذوف)

دل خراب دو چشم آن پسر است \* آفت دل همیشه از نظر است  
هست در کام جان ما شیرین \* تیر او غالباً که نی شکر است  
مهر رویت نشست در دل من \* زانکه قلب از منازل قمر است

آب حیوان اگر چه هست لطیف \* خاک پایت از آن لطیفتر است  
مایلی غیر تیغ آن دلبر \* هر چه جوید بلا و دردسر است

*Harap gönül, o erkek çocuğun iki gözüdür, çünkü gönlün afeti daima göz sebebiyledir.*

*Gönül muradımızda canımız tatlıdır, ancak galiba sevgilinin oku şeker kamışıdır.*

*Senin yüziünün sevgisi gönlüme oturdu, çünkü kalp ayın menzildir.*

*Abıhayat latif olmasına rağmen ayağının toprağı ondan daha latiftir.*

*Mâyilî o dilberin okundan başka ne arasa, bela ve baş ağrısıdır. (Mâyilî, nr. FY 803, vr.9a)*

(فعالتن فعلاتن فعلن/ رمل مثنیٰ مخبون محذوف)

چند پرسى که دل گم شده است بر جا نیست \* دل من چون دهن تنگ بتان پیدا نیست

از سر کوی تو میلی به گلستان نکنم \* گر بهشت است که جز کوی توام مأوا نیست

گفتمش هست در اشیا چو تو شوخی گفتا \* منم آن عشوه گر شوخ که در اشیا نیست

عالم شهر که او مشرب توحید نداشت \* گر همه علم جهان خواند یقین دانا نیست

نسبت سرو به آن قامت رعنا مشو \* مایلی چون سخن اهل غرض بالا نیست

*Bir süredir gönül kayıp ve yerinde değil diyorsun. Gönlüm sevgililerin küçük ağzı gibi görünmezdir.*

*Senin mahallenin hatırına gülistana meyletmiyorum. Eğer cennet bile olsa, senin mahallenden başka bana rahatlık yok.*

*Ona dedim: Nesnelar arasında senin gibi arsızlık yapan var mı? Dedi: Nesnelar arasında bulunmayan o arsız işveli benim.*

*Şehrin bilgini eğer tevhid meşrebini bilmezse, bütün cihan ilmini okusa da kesinlikle bilgin değil.*

*Ey Mâyilî, o güzel endam ile selviyi kıyaslama, çünkü garaz ehlinin sözü güvenilir değil. (Mâyilî, nr. FY 803, vr.9b)*

(مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن/ مضارع مثنیٰ اخب مکفوف محذوف)

گر سر نهیم بر سر خمها به جای خشت \* ما را چه اختیار چو اینست سرنوشت

در کوی دوست بهر چه می زند عاشقان \* چون گفته اند نیست یقین مرگ در بهشت

گفتی سرشت شخص من از روح شد بلی \* شک نیست جان من که ز روح بود سرشت

گفتم رقیب در دل ما تخم بد مکار \* بدکاریش نگر که همان تخم بازگشت

گفتی به مایلی که مبین از ج نگو \* ای ناصح این سخن تو نگوئی که هست زشت

*Kerpiç yerine başımızı küplerin üzerine koymamız kaderindedir, yoksa bizim seçme şansımız yok.*

*Dostun mahallesinde aşıkları niçin dövüyor, oysa cennette kesinlikle ölüm yok denilmiştir.*

*Evet, benim şahsımın tabiatı ruhtandır dedin, şüphesiz ki canım ruhundan tabiatını almıştır.*

*Muhafıza: Gönlümüze kötü tohum ekme, onun yaptığı kötülüğe bak ve bu kötü işten geri dur dedim.*

*Mâyilî'ye dedin: Güzel kalem kaşlıyı görme. Ey nasihat veren, bu sözü söyleme, çünkü çok kötüdür. (Mâyilî, nr. FY 803, vr.10a)*

(مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن/ مضارع مثنیٰ اخب مکفوف محذوف)

ما را به کوی میکده عشق تو رهنماست \* داریم جام می یکف و حق به دست ماست  
روزی که داشتند لاف غلامیت هر گلی \* سوسن سخن نگفت که خاموشی از رضاست  
ای هجر تاختی بسرم یار رخ نمود \* می خواستی هلاک من اما خدا نخواست  
تاریک بود آینه دیده بی رخت \* یارش ز عکس روی تو صد نور و صد صفاست  
ای مایلی ز زلف و قد دلربای یار \* هر فتنه که می رسد دانم از کجاست

*Aşkınun meyhanesinin mahallesine gitmek için kılavuzumuz var, bir elimizde şarap kadehi ve bir elimizde hak var.*

*Bir gün her bir gül köleliğinin hakkında konuştu ve zambak konuşmadı, ancak suskunluğu buna razı olmasındandı.*

*Ey hicran, sen bana hücum edince, yârin yüzü göründü. Sen benim helak olmamı istedin, ancak Allah bunu istemedi.*

*Senin çehrenin olmadığı ayna karanlıktır. Senin yüzünün yansımalarının yükü yüz nur ve yüz safadır.*

*Ey Mâyilî, yârin gönül çelen boy ve saçından sana ulaşan her fitnenin nereden geldiğini biliyorum. (Mâyilî, nr. FY 803, vr.10b)*

(فاعلاتن فاعلاتن فاعلن/ رمل مسدس محذوف)

هر که دل در لعل و زلف یار بست \* در شراب افتاد و از سودا نرست  
گفتمش کو دل که در زلف تو بود \* گفت نازک بود افتاد و شکست  
ای سگ یار از چه شد نامت رقیب \* نام نیکو جو که بدنامی بد است  
ناوکت بگذشت زود از سینه‌ام \* جای او جانست در هر جا که هست  
مایلی را گاه گاهی رخ نما \* ورنه بی روی تو خواهد شد ز دست

*Her kim yârin zülfüne ve lal dudağına gönlünü kaptırırsa, şaraba müptela olur ve sevdadan kurtulmaz.*

*Ona dedim: Zülfündeki gönül nerede? Dedi: Nazikti, düştü ve kırıldı.*

*Ey yârin köpeği, ne oldu da adın muhafız oldu. İyi ad ara, çünkü kötü nam kötüdür.*

*Okun çabucak sinemden geçti, çünkü her nerede olursa olsun onun yeri candır.*

*Ara sıra Mâyilî'ye nazar et, yoksa senin yüzün olmasa iradesini kaybedecek. (Mâyilî, nr. FY 803, vr.11b)*

(فاعلاتن فاعلاتن فاعلن/ رمل مئمن مخبون محذوف)

بر سر کوی تو افسانه ما بسیار است \* صفت حسن تو و عشق گدا بسیار است  
گر درو لعل طلب می کنی از چشمم جو \* این متاعیست که در خانه ما بسیار است  
دل بلاى قد دلجوی تو می بیند و بس \* نیست واقف که در آن زلف بلا بسیار است  
هر جفای که رسد از تو وفای دانم \* شکر ایزد که ترا مهر و وفا بسیار است  
تکیه بر لطف الهی کن و اندوه مخور \* باده خور مایلی الطاف خدا بسیار است

*Senin mahallenin başında bizim hikayemiz çoktur, senin güzelliğinin sıfatı ve dilencinin aşkı çoktur.*

*Eğer ondan lal dudak istiyorsan, gözlerimden ara, çünkü bu meta bizim evimizde çoktur.*

*Gönlün senin çekici endamının belasını görmesi yeterlidir, ancak o zülfün içinde birçok bela bulunğundan habersizdir.*

*Senden ulaşan her cefayı vefa bilirim, Allah'a şükürler olsun ki, senin sevgi ve vefakârlığın çoktur.*

*Allah'ın lutfuna yazın ve üzülme, ey Mâyilî şarap iç, zira Allah'ın lutfu çoktur. (Mâyilî, nr. FY 803, vr.12a)*

(فاعلاتن فاعلاتن فاعلن/ رمل مسدس محذوف)

با کمر گفتم میان او کجاست \* این سخن گفتا میان او و ماست  
جای او در دیده می سازم از آن \* کز میان مردمان او چشم ماست  
خط زنگاری نماید از لبش \* زانک او را اول نشو و نماست  
چون خیال روی او در دل نشست \* گفتمش ای ماه صد نور و صفاست  
مایلی هم عاشق و هم مفلس است \* عاشقی و مفلسی کار بلاست

*Kemer kayışına dedim: Onun beli nerede? Şu sözü dedi: Onun ile bizim aramızdadır.*

*Ona gözümde yer veriyorum, çünkü o insanlar içinde bizim gözümüzdür.*

*Dudağından pas renkli yeni bitmiş tüy görünür, sanki onun için ilk günde yeşermiş.*

*Onun çehresinin hayali gönüle oturunca, ona dedim: Ey ay, sen yüz nur ve safâsın.*

*Mâyilî hem aşık hem de müflistir. Müflislik ve aşıklık bela işidir. (Mâyilî, nr. FY 803, vr.12b)*

(مفعول مفاعیلن/ هزج مسدس اخرج مقبوض)

پیدا شد و زلف و رخ بیاراست \* من جان نیرم چنین که پیداست  
یارم دل و دین ستاند و غم داد \* آن هم ز برای خاطر ماست  
میلی به وفا ندارد آن سرو \* کار من از آن نمی شود راست  
بر دل ره عقل و دین هستیم \* جای که تویی چه جای اینهاست  
یک خنده زدی و مایلی مرد \* از لعل تو یافت آنچه می خواست

*Süslenmiş yüzü ve zülfü ortaya çıktı, görünen o ki ben canlı kalmayacağım.*

*Yarım gönül ve dinimi aldı ve yerine keder verdi. Onu da bizim hatırımıza verdi.*

*O selvinin vefakârlığa meyli yok, benim işim bu yüzden yolunda gitmiyor.*

*Gönülde akıl ve dinin yolundayız, ancak senin olduğun yerde bunların yeri olmaz.*

*Sen biraz gülümsedin ve Mâyilî öldü, çünkü lal dudağından istediğini aldı. (Mâyilî, nr. FY 803, vr.13a)*

(فاعلاتن فاعلاتن فاعلن / رمل مثنیٰ مخبون محذوف)

نازنینی که به شوخی قد و بالایش بلاست \* سرو و نازست به ما هیچ نمی گردد راست  
دهنت برد دل خسته نهانی و به من \* دارد انکار ولی در سخن او پیداست  
او دلم خواست به شوخی و من از وی تیری \* آخر الامر چنان شد که دل من می خواست  
باخم ابروی شوخش مه نه گوش گرفت \* که ز ما گر کمی بود کرمهای شماست  
تیغت از خاک تن مایلی خسته ریود \* گوهر تیغ ترا خاصیت کاه ریاست

*O nazenin baştan aşağı küstahlık nedeniyle beladır. Nazlı ve selvi endamlıdır, ancak bize ilgi göstermez.*

*Benim yorgun gönlümü senin ağzın gizlice ele geçirdi ve inkar ediyor, ancak sözünde bu aşikar görünüyor.*

*O gönlümü arsızca istedi ve ben de ondan bir ok istedim. En sonunda gönlümün istediği oldu.*

*Sevgili arsız çatık kaşıyla bize kulak vermedi, oysa bizde kusur varsa onun keremindedir.*

*Senin okun Mâyilî'nin vücut toprağından yorgunluğu aldı, çünkü senin okunun cevheri cazibeli bir mahiyettedir. (Mâyilî, nr. FY 803, vr.13b)*

(فعالتن فعالتن فعلن / رمل مثنی مخبون محذوف)

نیست پیش دهنن جان مرا هیچ رواج \* خاتم لعل ترا صد چو سلیمان محتاج  
دل ضعیف است ز نخدان تو خواهد چو یقین \* ضعف دل را نبود هیچ به از سیب علاج  
زلف مشکین فکند آن مه و رخ افروزد \* باید افروخت بلی شمع خواهد شب داج  
هر دم از مهر رخ یار ز دل خون بارد \* همچو خورشید که عکس افکند از رنگ ز جا  
مایلی کشتی و چشم تو دلم غارت کرد \* چون سپاهی که گه جنگ بگیرد تاراج

*Ağzının önünde canımın hiç değeri yok ve dudağının mührüne Süleyman gibi yüz kişi muhtaçtır.*

*Gönül zayıftır ve senin çene çukurun bunu biliyor. Gönül zaafına elmadan başka hiçbir derman yok.*

*Siyah zülfün o ay yüzünü ve aydınlık çehreni uzaklaştırıyor, evet, karanlık gecede bir mum yakılmalı.*

*Her lahza yârin çehresinin sevgisinden gönülden kan dökülür ve yerdeki renkten güneş gibi yansır.*

*Mâyilî'yi öldürdün ve gözün gönlümü yağmaladı. Sen bazen savaşta herşeyi yağmalayan bir ordu gibisin. (Mâyilî, nr. FY 803, vr.14a)*

(مفاعلتن مفاعلتن فعلن / مجتث مثنی محذوف)

دهان تنگ تو روح است و نوش لعلت راح \* نهال قد ترا نام عالم ارواح  
دمی ز زلف و رخت چشم من مبدا دور \* مدام تا که بود متصل مسا و صباح  
مباح خورد ز لعلت شکر مدام آن خال \* چو آن مگس که شکر می خورد همیشه مباح  
زکات چشم خود ای مه به خنجر مژگان \* بریز خون مرا زانک هست خیر و صلاح  
به کوی وصف خط یار مایلی زان رو \* که نیست شعر ترا هیچ حاجت اصلاح

*Senin küçük ağzın ruhtur ve tatlı dudağın şaraptır. Boy ağacı sana ruhlar âleminin adıdır.*

*Bir lahza bile gözüm saç ve yüzünden uzak olmasın, çünkü daima gece ve gündüz birbirini izler.*

*O ben, dudağından sürekli sakınmadan şeker yiyen sinek gibi daima şeker yiyiyor.*

*Ey ay yüzlü, gözünün zekatı olarak kirpiklerinin hançeriyle benim kanımı dök, çünkü bunda hayır ve kurtuluş vardır.*

*Ey Mâyilî, yârin mahallesinin yolunun vasfı için senin şiirinin islahına hiç gerek yok. (Mâyilî, nr. FY 803, vr.14b)*

(فعالتن فعالتن فعلن / رمل مثنی مخبون محذوف)

نسبت لعل تو با قند مکرر باشد \* که رخت جنت و لب ساقی کوثر باشد  
دل به پیش سگت آوردم و در دم فرمود \* عاشق اینست که جان باز و دلاور باشد

جز رخ زرد بوجهش ننشیند چیزی \* بر سر کوی تو گر خسرو خاور باشد  
من به جان می طلبم لعل تو زان رو که مدام \* لذت و عیش من از باده احمر باشد  
مایلی را که هنر عشق پری رویانست \* لاجرم مفلس و بدحال و قلندر باشد

*Senin dudağın şekerle göre çok daha tatlıdır, çünkü yüzün cennet ve sakînin dudağı kevserdir.*

*Gönlü senin köpeğinin yanına getirdiğim zaman şöyle emretti: Aşık candan geçen ve cesur olandır.*

*Senin mahallenin başında eğer doğu hükümdarı olsa, sarı renkli çehreden başka suratında bir şey görünmez.*

*Ben canla dudağını istiyorum, o yüzden benim eğlence ve lezzetim sürekli kırmızı şaraptır.*

*Mâyilî'ye göre ay yüzlülerin aşk sanatı kuşkusuz müflis, kötü hali ve kalenderdir. (Mâyilî, nr. FY 803, vr.15a)*

(فاعلاتن مفاعلتن فعلن / خفیف مخبون محذوف)

پیش عشاق کی روا باشد \* که دل از داغ او جدا باشد  
شربت تیغ او کشید روان \* دل من گفتمش شفا باشد  
به خلاف رقیب آن سگ کو \* به گدایی تو آشنا باشد  
می گزد لب مدام آن مه رو \* کار او قصد جان ما باشد  
زلف او را به مشک چمن نسبت \* گر کند مایلی خطا باشد

*Âşıkların nazarında kim layıkça, gönül onun ateşinden uzaklaşır.*

*Onun kılıcının şerbeti revaç kazandı ve gönlüm ona şifa olsun dedi.*

*Rakibin hilafına o köpek nasıl senin dilenciliğine aşına olabilir.*

*O ay yüzlü sürekli dudak ısırır, çünkü onun işi canımızı almaktır.*

*Mâyilî eğer onun saçını çimendeki miske benzetirse, hata eder. (Mâyilî, nr. FY 803, vr.15b)*

(فاعلاتن فاعلاتن فاعلتن / رمل مئمن محذوف)

در نظر چون آمد از ج دیده گریان می شود \* چون قمر در برج آبی رفت باران می شود  
گاه گریه تیغ و تیر از من نمی دارد دریغ \* چون شود باران فراوان قوت ارزان می شود  
جان روان کردم فدای لعل او خندید گفت \* هر که از جان بگذرد مقبول جانان می شود  
همچو تیغش نیست در ملک جهان عیسی دمی \* گر بگیرد در برش جسم روان جان می شود  
پس که می افتد به پایش اشک چشم مایلی \* در قدمهای وی الحق در غلطان می شود

*Kalem kaşlı görününce, göz ağlamaklı olur ve ay mavi burca varınca, yağmur yağar.*

*Bazen benden ok ve kılıcın ağlayışını esirgemez, ancak yağmur çok yağınca ağlayışın kudreti azalır.*

*Çevik canı onun lal dudağı için feda ettim, ancak gülüp, şöyle dedi: Her kim candan vazgeçerse, canan için makbul olur.*

*Cihan mülkünde İsa nefesli kılıcı gibisi yok. Eğer cismim onun toprağında bulunsa, hayat bulur.*

*Mâyilî'nin gözünün yaşı onun ayağına çok dökülünce, ayaklarında genellikle inciler yuvarlanır. (Mâyilî, nr. FY 803, vr.16a)*

(فاعلاتن فاعلاتن فاعلتن / رمل مئمن محذوف)

آب گرم از دیده مجروح من چون می رود \* می کند این ریش را تسکین و بیرون می رود



می رود سیل سرشک از دیده تا خَطَّت دمیده \* در بهار از چشمها سیلاب افزون می رود  
چون تو در بازار خوبی آمدی ای آفتاب \* ماه دوران می زند و ز شهر بیرون می رود  
بهر پیکان تو با هم دشمن خونند باز \* در میان دیده و دل دم بدم خون می رود  
در اشک مایلی خسته از شوق رخت \* در زمین پیوسته همچون گنج قارون می رود

*Sıcak su yaralı gözümden akanca, sakalı teskin edip, dışarı dökülür.  
Gözyaşı seli gözden ayva tüylerin üzerine dökülür ve baharda gözlerden  
sel çoğalır.*

*Ey güneş, sen pazarda revaç kazanınca, ay dolaşıp, şehirden ayrılır.  
Gönül ve göz arasında sürekli kan damlar ve senin oklarının hatırına  
birbirleriyle yine kanlı düşman oldular.*

*Yorgun Mâyilî'nin inci gözyaşları yüzünün arzusundan yere daima  
Kârûn'un hazinesi gibi dökülür. (Mâyilî, nr. FY 803, vr.17a)*

(مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن/ مضارع مثنى اخب)ب)

نقش دهان تنگت تا در نظر نیاید \* از سر عالم غیب هیچم خبر نیاید  
هر دم که بر سر آید تیغ تو زنده کردم \* می میرم از فراقش یک دم اگر نیاید  
گفتم اگر در آید از در مرا دهم جان \* لیکن چه سود آن شوخ با ما چو در نیاید  
ریزم به وصف آن لب شکر ز کلک آری \* زینسان حدیث شیرین از نی شکر نیاید  
تیری که خواهد افکند بر مایلی از اول \* من سینه می شکافم تا بر سپر نیاید

*Ufak ağzının nakşı görünmediği sürece, gayb âleminin sırrından hiçbir  
haber gelmez.*

*Ne zaman kılıcın başıma gelse o zaman dirilim, ancak bir lahzalık firâkın  
son bulmasa ölürüm.*

*Dedim: Eğer kapıdan girirse bana can verecek, ancak o maşuk bizimle  
birlikte olmadıktan sonra ne faydası olur!*

*Evet, kamıştan olan o dudağın vasfına şeker döküyorum, ancak tatlı söz  
ney kamışından gelmiyor.*

*Mâyilî'ye ilk önce atmak istediği okun kalkana değmemesi için ben  
sinemi açıyorum. (Mâyilî, nr. FY 803, vr.17b)*

(مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن/ مجتث مثنى محذوف)

به زیر تیغ تو یک موی ما نمی جنبد \* که بی ادب سر موی گدا نمی جنبد  
چنان خیال رخت جا گرفت در دل من \* که جان برفت و خیالت ز جا نمی جنبد  
زرشک آن که نسیمی رسد به مشک خطا \* ز چین زلف تو دیگر صبا نمی جنبد  
چو هست جنبش هر جوهری ز مرکز خویش \* چرا ز کوی تو جان سالها نمی جنبد  
اگر نه مایلی از تیر او مدد یابد \* رگ حیات بر اعضای ما نمی جنبد

*Senin kılıcının altında bir tel saçımız kılmıdamaz, çünkü edepsiz bir  
şekilde kölenin saçı kılmıdamaz.*

*Gönlümde yüzünün hayali öyle yer edinmiş ki, can gitti, ancak hayalin  
yerinden kılmıdamıyor.*

*Onun kıskançlığından senin tarafına misk kokusu gelirse, senin kıvrımlı  
zülfünden artık seher yeli kılmıdamaz.*

*Her cevherin hareketi kendi merkezinden hasıl olur, bu yüzden senin  
mahallenden can yıllardır hareket etmiyor.*

*Eğer Mâyilî onun okundan medet bulmasa, hayat damarı bedenimizin organlarında hareket etmez. (Mâyilî, nr. FY 803, vr.18a)*

(فاعلاتن فاعلاتن فاعلن/ رمل مسدس محذوف)

نرگس مستنت ز چشم خواب برد \* لعل سیرابت ز جانم آب برد  
 برد زلف از درونم جان و دل \* دزد در خانه شد و اسباب برد  
 ناوکت از راه دیده سوی دل \* زان نیامد کین گذر را آب برد  
 یاد ابرویت چو کردم در نماز \* سیل اشک آمد روان محراب برد  
 مایلی از جور خوبان هر زمان \* درد دل در پیش شیخ و شاب برد

*Baygın bakışlı gözün, gözümden uykuyu aldı ve sulu dudağın canımdan su aldı.*

*Saçları içimden can ve gönü aldı, bir hırsız gibi eve girdi ve eşyaları götürdü.*

*Senin okun gözden gönlümüzün tarafına atıldı, çünkü ona bu geçitten su götürmek uygun gelmedi.*

*Namazda senin kaşını hatırlayınca, gözyaşı seli aktı ve mihrabı götürdü.*

*Mâyilî her zaman güzellerin eziyetinden gönül derdini şeyh ve gencin yanına götürür. (Mâyilî, nr. FY 803, vr.18b)*

(مفاعیل فاعلاتن مفاعیل فاعلن/ مجتث مثنی محذوف)

بمهر روی او بسیار گردید \* دل من تا دهانش ذره دید  
 بسی شادند زان رو مردم چشم \* همیشه مردمان شادند در عید  
 به دل گفتم که بشنو نغمه عود \* حدیث دل نشان چون دید شنید  
 چرا بد گفتم دایم در حق می \* فقیه مدرسه از حق نترسید  
 به زر دیدن فرح آرد همیشه \* به روی مایلی زان یار خندید

*Gönlüm ağzını bir zerre görünce, onun mübarek yüzüne daha fazla iştiyak duydum.*

*İnsanlar nasıl bayramda sürekli mutluysa, gözbebeği de o yüz sebebiyle öyle mutludur.*

*Gönüle dedim: Tütsünün nağmesini işit. Gönülü okşayan sözü görünce, işitti.*

*Niçin şarap hakkında daima kötü söylüyor, oysa medrese fıkıhcısı Allah'ın dediğinden korkmuyor.*

*Altın gören kimse daima mutlu olur, ancak sevgili, Mâyilî'nin yüzüne sadece gülüyor. (Mâyilî, nr. FY 803, vr.19a)*

(مفعول مفاعیل فاعلن/ هزج مثنی اخب مکفوف محذوف)

خوش دولت روزی که رخت در نظر آید \* یا بی خبری را ز وصال خبر آید  
 چون ماه شب چارده آن عارض زیبا \* بنمای که تا فتنه زلفت بسر آید  
 تیرت به تن آمد دل و جان رفت به سویش \* رسمست شدن پیش کسی کز سفر آید  
 گفتم که بر آید ز لب لعل توکامم \* خندان شد و گفتا نه و جاننت که بر آید  
 ای مایلی از اشک گهر ریز بر اهش \* شاید که بدین دانه نهالی ببر آید

*Yüzünün görüneceği gün veya visalinden habersiz haber geldiği vakit ne güzeldir.*

*Dolunay gecesi gibi olan o güzel çehreyi göster de, zülfünün fitnessi son bulsun.*

*Senin okun vücuda değince, can onunla birlikte gitti. Seyahatten dönen kimsenin yanına gitmek adettendir.*

*Dedim: Senin lal dudağın sayesinde arzum gerçekleşecek. Güldü ve “canın çıkmadıkça olmaz” dedi.*

*Ey Mâyilî, onun yoluna inci gibi gözyaşları dök, belki bu adet üzere ağaç meyve verir. (Mâyilî, nr. FY 803, vr.19b)*

(فعالتن مفاعن فعلن / خفیف مخبون محذوف)  
 خلق با یکدیگر به مکر و فتنند \* همه کس از برای خویشتند  
 نشنیدیم چراغ کس روشن \* زان کسانی که شمع انجمند  
 اسم اعظم مگر کند کاری \* ورنه خلقی اسیر اهرمنند  
 کرم از مردم زمانه مجوی \* اکثر اینای جنس بیوه زند  
 مایلی جان به لعل جانان داد \* زان جهانی به قصد جان منند

*İnsanlar birbirlerine hile ve sahtekârlıkla muamele ediyor ve herkes kendisini düşünüyor.*

*Mum meclisindeki kişilerden kimsenin ışığının açık olduğunu duymadım.*

*Belki ism-i a'zam (Allah) bir şey yapabilir, yoksa insanlar şeytanın esiridir.*

*Dönemin insanlarından bir lutuf bekleme, çünkü onların çoğu dul kadındır.*

*Mâyilî cananın dudağına can verdi ve bu yüzden bütün dünya canıma kast ediyor. (Mâyilî, nr. FY 803, vr.20a)*

(فعالتن فعالتن فعلن / رمل مئمن مخبون محذوف)  
 زلف شبرنگ تو ای مه بقمر می ساید \* وز پی دیدن روی تو بسر می آید  
 جان ز سودای سر زلف تو از ملک بدن \* خیمه بیرون زد و از شهر بدر می آید  
 می کرد لعل خود آن مه چو دهد دشنام \* آفرین بر دهن او که شکر می خاید  
 خون بسی ریخت به پای سگ او مردم چشم \* بی طریقت که هر دم به نظر می آید  
 مایلی سوخت ز دوری و بدین شکرانه \* می دهد جان اگر از یار خبر می آید

*Ey ay yüzlü, senin siyah saçların ayı aşındırır ve yüzünü gördükten sonra eski halini alır.*

*Can senin zülfünün başının sevdasından beden mülkünden dışarı çıkıp, çadır kurar ve şehirden ayrılır.*

*O ay yüzlü, lal dudaklarıyla bana küfretti. Onun ağzına sağlık, çünkü ağzından şeker damlıyor.*

*Gözbebeği onun köpeğinin ayağına çok kan döktü, ancak bir adeti olmadığı her an görülmektedir.*

*Mâyilî senin fırakın sebebiyle şükrederek yandı ve eğer senden haber gelirse can verecek. (Mâyilî, nr. FY 803, vr.20b)*

(فعالتن فعالتن فعلن / رمل مئمن مخبون محذوف)  
 تیغ او در جگر ریش خرابم نرسید \* جگرم آب شد و آب بآبم نرسید  
 از لیش بوسه طلب کردم و شد غرق عرق \* از حیا روی وی و قند و گلابم نرسید  
 جرعه گفت که بخشم ز شراب لب خویش \* مستم از گفتن او گر چه شرابم نرسید  
 دور از روی تو و عارض مه پیکر تو \* یکزمان نیست که صد گونه عذابم نرسید  
 گفتمش مایلی از هجر رخت بیمار است \* درد خود گفتم و از دوست جوابم نرسید

*Onun kılıcı harap ciğerimin köküne ulaşamadı, ciğerim su oldu ve bir netice hâsıl olmadı.*

*Dudağından bir bûse istedim, ancak ziyadesiyle terledi ve onun yüzünün hayasından şeker ve gülsuyum yetişmedi.*

*Kendi dudağımın şarabından bir yudum bağışlarım dedi, her ne kadar şarap bana kalmadıysa da onun sözünden mest oldum.*

*Senin nazarından ve ay yüzlü bedeninden uzakta olduğum zaman yüz tür azabın bana musallat olmadığı bir lahza bile yok.*

*Ona dedim: Mâyilî senin yüzünün hicranından hastadır. Derdimi anlattım, ancak sevgiliden bana bir haber gelmedi. (Mâyilî, nr. FY 803, vr.21a)*

(فاعلاتن فعلاتن فعان / رمل مثنى مخبون محذوف)

دل من وصل رخ یار تمنا می کرد \* یکی آرزوی صحبت عنقا می کرد  
ساعدهش برد دل من نه فسون غمزه \* سامری کی کند آنچه ید بیضا می کرد  
زنده می کرد بیک خنده دو صد مرده چو من \* در تبسم دهنش کار مسیحا می کرد  
دل من در طلب عشق تو ای دانه در \* قطره بود که میلش سوی دریا می کرد  
مایلی در دل خود دید رخ یار ولی \* اندر آن آینه صدگونه تماشا می کرد

*Gönlüm yârin yüzünü görmeyi temmeni etti ve bir de anka ile sohbet etmek istedi.*

*Kolu gönlümü ele geçirdi gamzenin büyüğü değil. Samerralı ne zaman yed-i bayzânın yaptığını yapacak.*

*Bir gülümsemeyle benim gibi iki yüz kişiyi dirilti ve ağzındaki tebessüm Hz. İsa'nın mucizesini gerçekleştirdi.*

*Ey inci tanesi, gönlüm senin aşkına ulaşma peşindedir ve bir katre gibi denize ulaşma arzusundadır.*

*Mâyilî gönlünde yârin yüzünü gördü, ancak onu aynada yüz defa temaşa etti. (Mâyilî, nr. FY 803, vr.21b)*

(فاعلاتن فاعلاتن فاعلن / رمل مسدس محذوف)

گفت دل شو پیش لعل او شهید \* حکم سلطان را به جان باید شنید  
زلف بر رویت مزید دولتست \* دولتت بادا الهی بر مزید  
آن دهان را دیدم و خوش دل شدم \* جان من زانرو که خوش خبریست دید  
تا غلام روی او شد آفتاب \* زین شرف سر بر فلک خواهد کشید  
مایلی از رو و خدّ دلبران \* عید گشت موسم گل هم رسید

*Gönül dedi ki, onun lal dudağı karşısında şehit ol, çünkü sultanın hükmünü can ile işitmek gerekir.*

*Çehrende görünen zülûf şanstır ve Allah şansını ve saadetini ziyade etsin. O ağzı görünce, gönlüm mutlu oldu ve canım da bu güzel haberden dolayı sevindi.*

*Güneş onun yüzünün hizmetkarı olunca, bu şereften dolayı başını feleğe doğru uzattı.*

*Ey Mâyilî, maşukların çehre ve yüzlerinden dolayı bayram oldu ve gül mevsimi de geldi. (Mâyilî, nr. FY 803, vr.22b)*

(مفعول مفاعلن فاعلن / هزج مسدس اخرج مقبوض محذوف)

جز کوی به کار خوش نباشد\* دوری ز دیار خوش نباشد  
 جاروب کشم رهت به مزگان\* در راه غبار خوش نباشد  
 هر نقش که بست کلک مانی\* چون نقش نگار خوش نباشد  
 گفתי دهمت هزار بوسه\* در بوسه شمار خوش نباشد  
 هنگام بهار مایلی را\* بی باده و یار خوش نباشد

*Mahalleden başka işle uğraşmak iyi değil ve diyardan uzakta olmak iyi değil.*

*Kirpiklerimle yolunu süpürürüm, çünkü yolunda tozun bulunması iyi değil.*

*Her rolü oynamasına rağmen hilekar olarak kaldı, çünkü düzenbazlık iyi değil.*

*Bana bin bûse vereceğini söyledin, ancak, sayılı bûse iyi değil.*

*Bahar vakti, Mâyilî'yi şarapsız ve yârsız görmek iyi değil.* (Mâyilî, nr. FY 803, vr.23a)

(مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن / هزج مئمن سالم)

مرا در هجر گل روی دو دیده غرق خون باشد\* که هر دو ابرویش در دل ربایی زوفنون باشد  
 اگر در روی او شیدا شدم عییم مکن زانرو\* کسی کو بیند و شیدا نگردد از جنون باشد  
 زبونی من از عشقست جانا عاشقان دانند\* که عشق ار گشت غالب شیر از چنگش زبون باشد  
 مرا گویند حالت چیست از نادیدن رویش\* چگویم حال آن بلبل که بی گلزار چون باشد  
 همیشه مایلی خواهد وصال یار و مانع را\* چو زلف یار می خواهد که دایم سرنگون باشد

*İki gözüm gül yüzünün hicranında kana bulandı, çünkü iki kaşı gönül hırsızlığında sanat sahibidir.*

*Eğer onun yüzü karşısında divane olursam, bundan dolayı beni ayıplama, onu görüp, divane olmayan kimse mecnûndur.*

*Ey can, çaresizliğim aşktandır ve bunu sadece aşıklar bilir, çünkü bir kimseye aşk galip olursa, aslan onun pençesinden zayıf düşer.*

*Bana "onun yüzünü görmeden halin nasıldır" deniliyor, ne diyebilirim ki, halim gülbahçesiz bülbül gibidir.*

*Mâyilî daima yârin visaline kavuşmak, engelleri kaldırmak istiyor ve yârin saçığı gibi daima baş aşağı durmak istiyor.* (Mâyilî, nr. FY 803, vr.23b)

(فعلاتن مفاعیلن فعلن / خفیف مخبون محذوف)

تیر او هر که راست می گوید\* جای آن چشم ماست می گوید  
 دل من خواست مرگ و درد رقیب\* دل من هر چه خواست می گوید  
 گفتمش ساحری بگو ز چه خواست\* شیوه چشم ماست می گوید  
 هر که ترسد ز جور و محنت یار\* تیغ او را سراسر می گوید  
 کشت ما را نگار و روی نمود\* مایلی خون بهاست می گوید

*Doğru söyleyen herkes onun okunun yerinin bizim gözüümüz olduğunu söylüyor.*

*Ölüm ve rakibin derdini isteyen gönlüm ne isterse onu diyor.*

*Ona ey sihirbaz, ne istiyorsun dedim, bu gözlerimizin işvesidir diyor.*

*Her kim yârin eziyet ve zulmünden korkuyorsa, kılıç ona sevinçtir diyor.*

*Sevgili bizi öldürdükten sonra bize nazar etti. Mâyilî, kan değerlidir diyor.* (Mâyilî, nr. FY 803, vr.24a)

(مفتعلن مفتعلن فاعلن / سریع مطوی مکشوف)

هر که اسیر لب جانان شود \* عاقبت از باده پرستان شود  
خواست که زارم بکشد آن صنم \* آنچه خدا خواسته است آن شود  
حور که در صورت او حیرتست \* چون نگررد روی تو حیران شود  
گر بنمای رخت از زیر زلف \* کافر صد ساله مسلمان شود  
مایلی از باده اگر توبه کرد \* وقت کل از کرده پشیمان شود

*Her kim maşukun dudağının esiri olursa, sonunda sarhoşlardan olur.*

*O maşuk benim derbeder olmamı istedi, ancak Allah ne takdir etmişse o olur.*

*Onun suratı karşısında hayret içinde olan hûri senin yüzüne baksa hayran olur.*

*Yüzünü saçlarının altından göstersen, yüz yaşındaki kafir Müslüman olur.*

*Eğer Mâyilî şaraptan tövbe etse, daima yaptığından pişman olur.*

(Mâyilî, nr. FY 803, vr.24b)

## Sonuç

Osmanlı sultanları Farsça söyleyen şair, sanatkar ve alimlere ilgi göstermiş, onları maddi ve manevi yönden destekleyip teşvik etmiştir. Osmanlı döneminde İran'dan gelen şairlerden biri de Mâyilî'dir. Mâyilî'nin gazellerinde sade bir söyleyiş hâkimdir. Şiirlerinin çoğunda aynı kelimeler tekrarlanmıştır. Kudretli bir şair olduğu anlaşılan Mâyilî şiirlerinde arzusuna ulaşamayan bir bedbaht olarak görünmektedir. Gazellerinde başka bir şairin ismin anıp onunla boy ölçüşmemiş ve şiirlerini övmemiştir. Mâyilî gazellerinde klasik şairlerimiz gibi aşk, aşk şarabı, aşkın üstünlüğü, sevgilinin aşkından vazgeçmemek, aşkı aramak, sevgili özlemi, sevgilinin acımasızlığı ve cefası, sevgilinin üstünlüğü, maşuka ulaşmak için candan vazgeçmek, maşuk için yollara düşmek, maşukun ayrılığı neticesinde sıkıntı, bela ve kedere gark olmak, maşukun gamzesine, zülfüne ve cemaline tutkun olmak, gaflet uykusundan uyanmak, maşukun okuna hedef olmak için çabalamak, aşktan dolayı çaresiz olmak ve her türlü ayıplanmaya maruz kalmak gibi mevzuları terennüm etmiştir. Mâyilî eserinde edebi sanatları kullanmak noktasında başarılıdır. Eserinde birçok benzetmeye yer vermiştir. Mâyilî, İran coğrafyasından gelen birçok şair gibi II. Bayezid'in ihsanına mazhar olmuştur. Divanı yarım kalan Mâyilî hakkında çok fazla malumat bulunmamaktadır. Mâyilî birçok klasik şair gibi sevgilinin yanak ve yüzünü ay ve güneşe, gözünü nergise, saçını sümbüle, dudağını goncaya ve dişini inciye benzetmiştir.

## Kaynakça

- Aydın, Şadi, (2002). “Divan Sahibi Osmanlı Sultanları ve Divanlarının Nüshaları”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2/ s.45-56.
- Aydın, Şadi, (2010). *Türk Edebiyatında Farsça Divan ve Divançeler*, İstanbul: İskenderiye Kitaplığı.
- Değirmençay, Veyis, (2013). *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Dihhudâ, Ali Ekber (1998). *Lügatnâme-i Dihhudâ*, Tahran: İntişârât-i Dânişgâh-i Tahran, 13/ s. 20067.
- İsen, Mustafa & Bilkan, A. Fuat, (1997). *Sultan Şairler*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaplan, Yunus, (2015). “Mâyili”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, ( <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mayili> )
- Kartal, A. (2019). *Türk-Fars Edebi İlişkileri Hakikate Düşen Gölge*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Kartal, Ahmet, (2008). *Şiraz’dan İstanbul’a Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Kaska, Çetin (2020). “İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi’nde Bulunan Farsça Yazmalar”, *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11/ s. 72-99.
- Kaska, Çetin, (2020). “Mîrzâ Habîb-i İsfahânî ve İstanbul’da Yayınladığı Eserleri”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/2, s. 538-551.
- Kaska, Çetin, (2021). “Sâyili’nin Farsça Dîvânı”, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 7/1, s. 133-155.
- Mâyili, *Dîvân*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi FY 803, vr.1b-24a.
- Nevâî, Alî Şîr, (2001). *Mecâlisü’n-Nefâyis II (Çeviri ve Notlar)*, Haz. Kemal Eraslan, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nevâî, Alî Şîr, (2017). *Mecâlisü’n-Nefâyis I-II Herâtî ve Hekîmşâh Çevirisi Mülhakâtı (Herâtî ve Hekîmşâh Tezkiresi)*, Çev. A. Naci Tokmak, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nevâî, Mîr Nizâmüddîn Alî Şîr, (1363). *Tezkire-i Mecâlisü’n-Nefâyis*, Haz. Alî Asgar Hikmet, Tahran: Kitâbhâne-i Menûcihrî.
- Sübhânî, Tevfik Pür & Aksu, Hüsamettin, (1374). *Fihrist-i Nüshehâ-i Hatî-i Fârsî-i Kitâbhâne- Dânişgâh-i İstanbul*, Tahran: Pejûheşgâh-i Ulûm-i İnsânî ve Mutâla’ât-i Ferhengî.
- Rasekhood, <http://en.rasekhood.net/subject/list/2010/mashahir/page213/>

Mâyîlî, *Dîvân*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler  
Kütüphanesi FY 803, vr.1b-2a





# Bölüm 5

DEDE KORKUT'TAKİ “ORNAÇ-ORTAÇ”

KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ VE

TOPLUMSAL CİNSİYET

*Muhammet ATASEVER*<sup>1</sup>

---

<sup>1</sup> Öğr. Gör. Dr. Muhammet ATASEVER, atasevermuhammet@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9633-8297, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Rektörlük OZDK Türk Dili Bölümü.



“Dedem dër; Hakk Te’âlâ devleti-y-ilen bilgi vërsün.”<sup>1</sup>

Dede Korkut yaklaşık iki asırdır başta Türkoloji olmak üzere; tarih, hukuk, sosyoloji, psikoloji, tıp, felsefe, ilahiyat, coğrafya ve gastronomiye kadar birçok bilim dalında üzerine çeşitli çalışmalar yapılan Türkün düşünce ve duyu dünyası hakkında bilgiler veren Türk kültür tarihi açısından önemli bir eserdir. Eser destandan hikâyeye geçiş döneminin mahsulü olmasının yanında, İslamiyet’i henüz kabul etmiş Oğuz boylarının değişen veya değişmeyen kültür kodlarını içerisinde barındırması bakımından da değerli kabul edilir. Zira yeni kültür çevrelerine geçiş döneminin eserleri her iki medeni daireyi de kapsayacak bilgiler içerir.

Esasen bir Oğuznâme olan Dede Korkut; Oğuz töresinin ve efsanevi tarihinin tespit edildiği destanî bir eserdir (Özkan, 2015: 343). Elimizde tek nüsha halinde bulunmayan ve ilmi deliller neticesinde varlığından haberdar olduğumuz bu Oğuznâme üç bölümden oluşmaktadır: Türklerin ve Oğuzların sözlü/efsanevi tarihi; Dede Korkut’un ve ondan sonra gelen bazı ozanların anlatıp söyledikleri boylar ve soylamalar; Dede Korkut’a atfedilen atasözleri ve çeşitli hikmetli sözler (Ercilasun, 2019: 7).

Orta Asya’dan İran ve Azerbaycan’a akabinde Anadolu’ya gelip yurt tutan Oğuz boylarının bilicisinin soyladığı on iki boy ve iki nüshadan oluşan Dede Korkut Oğuznamesi, kimi zaman bütüncül olarak kimi zaman bir anlatması kimi zaman ise tek bir sözcüğü üzerinde araştırmacıları düşünmeye ve üzerinde söz söylemeye sevk etmiştir. Hususiyetle boylarda geçen tek bir sözcük dahi bazen bir bağlamı yansıtmakta, anlam içermekte; asırlar boyu birçok coğrafyada hâkimiyet kuran Oğuz’un töresine dair okuyucusu ve dinleyicisine örtük yahut açık mesajlar göndermektedir.

Oğuznâmecilik geleneğine kaynaklık eden söz konusu Oğuznâme’nin ikinci kısmına dahil edilebilecek ve Dede Korkut Boylarına yeni bir boy ve üçüncü bir yazma olarak eklenebilecek “Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü Boy” 2019 yılı Nisan ayında bilim dünyasına tanıtılmış, kısa bir zaman zarfında Türkiye ve Azerbaycan’da üçer, İran’da ise iki olmak üzere toplam sekiz defa neşredilmiştir.

Dedem Korkut’un Türkistan Nüshası, Türkmen Sahra Nüshası veya Günbed Yazması<sup>2</sup> gibi farklı isimlendirmeler<sup>3</sup> ile elimizde bulunan Dede Korkut yazması Ekici’ye göre yirmi üç soylama, bir boy (2019: 20-24); Ercilasun’a göre, yirmiden fazla soylama, bir boy (2019: 7); Azmun’a göre, yirmi yedi soylama, iki boy (2019: 17-21); Shahgoli vd.’e göre ise yirmi dört soylama, bir boydan (2019: 160) müteşekkildir<sup>4</sup>.

1 Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü Boyda ikinci soylamanın duası bkz. Ekici, 2019: 37.

2 Yeni nüsha üzerine yapılan çalışmalar için bkz. Ercilasun, 2019a: 5-22.

3 Yazmanın isimlendirme sorunsalı için bkz. Sertkaya, Uzuntaş, 2020: 9-10.

4 Yazmanın soylama ve boy sayısı ile ilgili bkz. Sertkaya, 2020: 161-165.

Bütün bu farklı yahut benzer fikirler, yazmanın ilk defa kim tarafından ilim alemine takdim edildiği meselesi, hemen akabinde Türkiye’de üç defa neşredilmesi, yazmanın isimlendirme sorunsalı başta olmak üzere araştırmacıların her yönü ile dikkatini çekmesi, üzerine kısa zamanda birçok yayın yapılması, heyecan verici tartışmaları beraberinde getirmesi eserin ne kadar kıymetli olduğunu göstermektedir.

Dede Korkut’un bu denli önemsenen yeni yazması ile ilgili olan bu çalışmanın birinci kısmında Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü Boyun üçüncü soylaması, Türkiye’de yapılan üç farklı neşirden hareketle farklı okuma, anlamlandırma yahut metni tamir etme gibi detaylar da göz önünde bulundurularak transkribe edilmiş, metin ve orijinal yazmanın çalışmaya esas olan kısmı verilmiştir. Devamında “ornaç” kelimesinin -Vatikan ve Dresden nüshalarındaki biçimiyle “ortaç”- etimolojisi yerli ve yabancı kaynaklardan hareketle ele alınmış; ikinci kısımda ise toplumun eril ve dişil cinsiyetlere yüklediği roller çerçevesinde Türk kültürü bağlamında kelimenin verdiği mesajlar irdelenmiştir.

Burada Ekici’nin neşri esas alınmakla birlikte, diğer iki çalışmadaki farklılıklar dipnotlar vasıtasıyla okuyucunun dikkatine sunulmuştur<sup>5</sup>. Etimolojik ve kültürel tahlil kısımlarında Dresden ve Vatikan nüshalarına da konu bağlamında ilgili atıflar yapılmıştır.

Çalışmaya konu olan üçüncü soylama tabiat tasvir ve benzetmeleri ile başlar, bereketine, kutuna ve şefaata getireceğine inanılan Hak Kelâmı Kur’an-ı Kerim, mü’min evi sekiz cennet, hor bakmanın kişiye felaket getireceğine inanılan kara donlu dervişler, İslâm dininin öncüsü Hz. Muhammed (sav)’in anılması ile devam eder. Soylamanın ikinci kısmındaki satırlarda aile ön plâna çıkarılır, burada baskın bir rol ayrımı ile toplumsal cinsiyet yansımaları görülür. Kardeşin önemi, erkek çocuğun görklülüğü, kız çocuğun bozgunculuğu, baba ve dedenin, anne ve ninenin sofranın düzeni-evin kutu olduğu inancı paylaşılır. Soylamanın son kısmında ise Dedem Korkut diğer soylamaların ekseriyetinde olduğu gibi dua eder, Yaradan’a sığınır. Soylamada Hak Teala’ya sığınmanın konusu ise ağır bir imtihan sayılan yalnızlıktır.

### Üçüncü Soylamanın Transkripsiyonu ve Orijinal Yazması

Karşı yatan kara dağlar el yaylağı; ayındırı daşkun sular yer damarı<sup>6</sup>;  
âyet âyet arı Qur’ân dîn erkeçi; aydınlı<sup>7</sup> sekiz<sup>8</sup> uçmak mü’min evi; kara

5 Metnin okunma sorunsalına dair çözüm önerileri için bkz. Ercilasun, 2019b: 7-13. Okumalardan kaynaklı farklılıklarının etimolojik izahı için bkz. Sertkaya, 2020: 25-46,55-81.

6 Shahgoli vd., sayfanın sağ orta kenarındaki haşiyeyi de metne ekleyip “ayındırı daşkun sular, yer damarı, el içiği” (2019: 202) biçiminde okur.

7 “aydın-lı” (Shahgoli vd., 2019: 202).

8 “sekkiz” (Shahgoli vd., 2019: 202).

donlu dervişler<sup>9</sup> ğayb eri; şafâ<sup>10</sup> yüzli Muhammed dîn serveri, altı kardaş bir arada olduğu<sup>11</sup> arha güci; aķ sakķallı<sup>12</sup> kocalar el başaruķı<sup>13</sup>, oba devleti; aķ bürçekli kedbānular<sup>14</sup> aşuñ düzi<sup>15</sup>, ev bereketi; yeñile<sup>16</sup> yetmiş<sup>17</sup> oğlan igid<sup>18</sup> evüñ<sup>19</sup> görki, ev<sup>20</sup> güvenci; bir kişiniñ<sup>21</sup> soyında altı yaşar oğlı olsa (Ekici, 2019: 37), yurd ornacı, göz aydını, bel kuvveti, yürek yağı; yeddi yaşar kıızı olsa yağıdan beter, ev çapķunı, ev pozķunı, yād<sup>22</sup> gelini; yalkuzluk yavuz işdür yā ādem<sup>23</sup>, bilgil anı; yalkuzlukda Dedem dēr; Kādir Allah<sup>24</sup> saħlasuñ cānuñuzı<sup>25</sup> (Ekici, 2019: 39).

*Haşıye:* Ėl eçiği: Sekiz uçmaķ, sekiz behişt demekdür<sup>26</sup> (Ekici, 2019: 37).

*Haşıye:* Kāraddonlı dervişler: Ğayb eri [ya ğayb eri] dedüģün murad ricālü'l-ğayb ola ki nazarlardan ğayıbdürler ve ħalkuñ işi onların du'a ve istimdād-ı himmeti-y-ile baħr ü berde şüret ü fayşal [ola]<sup>27</sup> (Ekici, 2019: 37).

*Haşıye:* Yeñile ve yeñleb: Yeñi demekdür, taze ve nev ma'nāsına ve kāf, kāf-ı 'acemdür<sup>28</sup> (Ekici, 2019: 37).

*Haşıye:* Ornac: Zāhiren görk ve yer ornaşı ma'nāsına ola<sup>29</sup> (Ekici, 2019: 39).

9 "dervişler" (Azmun, 2019: 28; Shahgoli vd., 2019: 202).

10 "şefâ" (Shahgoli vd., 2019: 202).

11 "olduğı" (Azmun, 2019: 28; Shahgoli vd., 2019: 202).

12 "sakķal-lı" (Shahgoli vd., 2019: 202).

13 "elbaşaruķı" (Azmun, 2019: 28).

14 "kedbānular" (Azmun, 2019: 28; Shahgoli vd., 2019: 202).

15 "düzi" (Azmun, 2019: 28; Shahgoli vd., 2019: 202).

16 "yañla" (Azmun, 2019: 28); "yeñle" (Shahgoli vd., 2019: 202).

17 "yetmiş" (Azmun, 2019: 28).

18 Azmun'da "igid" kelimesi okunmamış yahut baskı hatası yapılmış (2019: 28).

19 "evüñ" (Azmun, 2019: 28).

20 "ev" (Azmun, 2019: 28).

21 "kişiniñ" (Azmun, 2019: 28; Shahgoli vd., 2019: 202).

22 "yad" (Azmun, 2019: 28; Shahgoli vd., 2019: 202).

23 "adam" (Shahgoli vd., 2019: 203).

24 "Allāh" (Azmun, 2019: 28; Shahgoli vd., 2019: 203).

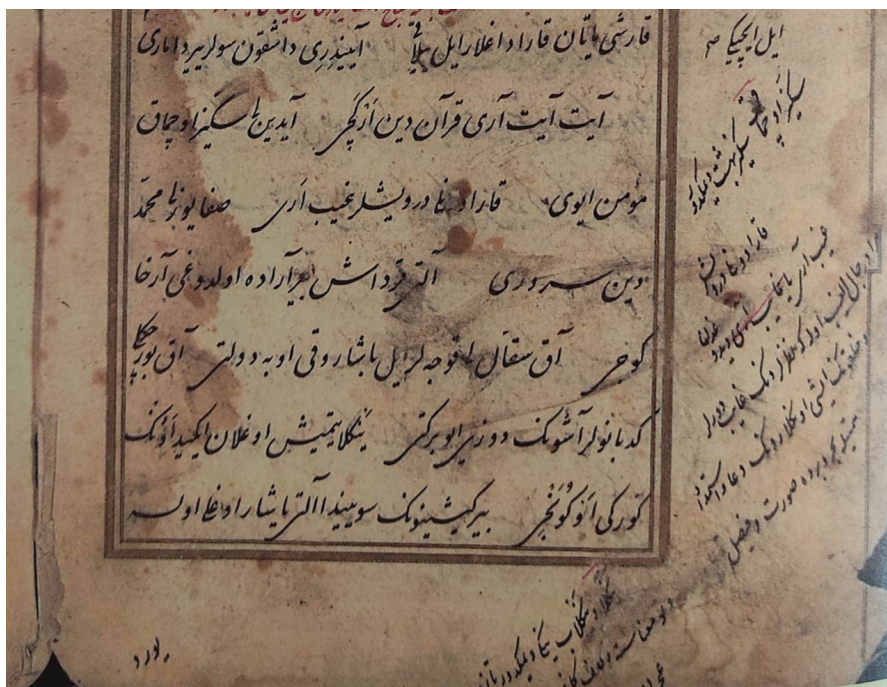
25 "cānuñuzı" (Azmun, 2019: 28).

26 Azmun, "el (?içiki)" (2019: 27) şeklinde tashih yapar, "Sekiz uçmaķ sekiz bihişt dimekdür." (2019: 28); Shahgoli vd. ise haşıyedeki "el içiği" (2019: 202) kelimesini metne ekleyip metni tamir ederek okuduklarından bu kısmı "Sekkiz uçmaķ sekkiz bihişt demekdür." (2019: 202) biçiminde verir.

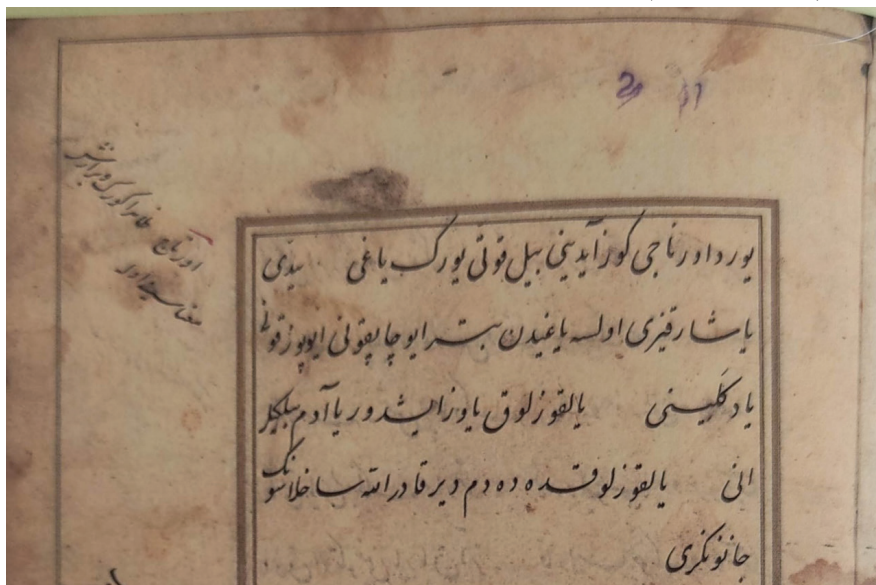
27 "Kāra donlı dervişler ğayb eri yāģayib eri diduğdan murād ricāl-ul-ğayb ola ki nazarlardan ğayıbdürler ve ħalkuñ işi onların du'āve istimdād himmetiyle baħr u bere şüret ve fayşal (?tapar)" (Azmun, 2019: 28); "Kāra donlı dervişler ğayb eri yā ğayib eri dedüģdan murād, ricālü'l-ğayb ola ki nazarlardan ğayıb-durlar ve ħalkuñ işi onlardan du'ā ve istimdād-ı himmetile baħr u berde şüret ve fayşal tapa" (Shahgoli vd., 2019: 202).

28 "Yañla ve yañlab yeñi dimekdür, taze ve nev ma'nāsına ve kāf, kāf-i 'acemidür." (Azmun, 2019: 28); "Yañla ve yañlab yeñi demekdür, taze ve nev ma'nāsına ve kāf, kāf-ı 'Acemî-dür" (Shahgoli vd., 2019: 202).

29 "Ornac zāhiren görk ve berāziş ma'nāsına ola." (Azmun, 2019: 28); "Ornac zāhiren görk ve berāziş ma'nāsına ola." (Shahgoli vd., 2019: 202).



Türkistan-Türkmen Sahra Nüshası/Günbed Yazması 3a (Ekici, 2019: 36).



Türkistan-Türkmen Sahra Nüshası/Günbed Yazması 3b (Ekici, 2019: 38).

## Ornaç Kelimesinin Etimolojisi Üzerine

Derleme Sözlüğünde *or* “hendek, düşmanın saldırısına karşı koymak için düzenlenmiş yer” (TDK, 1993a: 3285), Tarama Sözlüğünde de paralel biçimde *or (oru)* “kale, kale burcu ve hendek” iki anlamdadır. İlk anlamı için “*Sabah olucak leşkerin bâkisi kale orusuna seğirdim kılsın...*”, hendek anlamı için ise “*Bu mahalle Türk oru ya’ni Osmanlı hendeği denmesinin veçh-i tesmiyesi oldur kim...*” (TDK, 1996: 3004) örnekleri verilir. “Yer, kuruluş, birlik, düzen, ölçü, biçim, kesme bildiren” *or* sözcüğü, Ural Altay, Hind-Avrupa Dillerinde ortak bir köktür. Anlam değişimleri bu köke gelen eklerle gerçekleşir (Eyuboğlu, 1988: 240). Maddenin devamında kökle ilgili Türkçede elli farklı türemiş sözcük veren Eyuboğlu, bu sözcüklere, Anadolu ağızlarında türemiş “ortaç” dahil kırk iki farklı kelime daha ekler (1988: 240-241). “Or-“ kelimesinde öncül ses ise *a-u*, eylem eki *-mak*’tır (Eyuboğlu, 1989: 108); yani yeni türetilecek sözcükler “or-a-“ veya “or-u-“ şeklinde ortaya çıkacaktır.

“Ornak” *or* kelimesinden türer ve *ormaktan* “Or-n-ak/or-nak” yer, orun, yerleşilen-durulan yer (Eyuboğlu, 1991: 513) anlamlarına gelir. Aynı kökten “yerleşmek, yer tutmak” manasına gelen “ornamak” kelimesi için Tarama Sözlüğünde “*Ki tâ ornaya anda ehl-i iymân / Ya anlar cem’olup ola müselman*” (TDK, 1996: 3012) örneği verilir. Eyuboğlu, sözcüğün söyleyiş geleneğine göre, *or-mak* olması ve araya *n* sesinin girdiğine bakılırsa *orun-mak* biçiminde söylenmesi gerektiği, kelimenin önemli bir ses düşmesi sonucu *or-n-a-mak* biçimini aldığı (1991: 513-514) görüşündedir.

Orun kelimesi üzerine kapsamlı bir etimolojik araştırma yapan Sertkaya; Anna Dıbo’nun verdiği örneklerden Çince *roŋ* kelimesinin Ön Türkçeye geçen bir kelime olduğu görüşünü kelimenin taşıdığı anlamlar dolayısıyla -ejderha, imparator, imparatora ait, en yüksek- makul görür. Ancak Türkçede *r-* ünsüzü ile kelime başlamadığı için kelime başına *o-* ön sesinin (protezinin) gelmesi ile kelime *o-run* şeklinde Türkçeleşmiş -taht- olduğunu belirtir (2019: 5,9). Kelimeyi *or*; *tor*; *Turgut*, *tarkan*, *çor*; *çora*, *orhan* kelimeleri ile karşılaştırmak gerektiğini belirten Karaağaç, kelimeye “özel yer; makam, mansıp, mesnet, mevki” karşılıklarını verir (2008: 656).

Dîvânü Lügâti’t-Türk’te *ornamak*; yerleşmek, yurt/mekân tutmak, bir yerde karar kılmak ve günün batması, sona ermesi olarak iki anlamda verilir. (*orna-*) *men bu yi.rde orna.dım* ben bu yerde yerleştim, yurt tuttum. *Orna.dı nēŋ* bir şey, bir yeri mekân tuttu, orada karar kıldı. (*orna-*) *kūn orna.dı* gün battı. *orna.r*; *orna.ma.k*. (Kaşgarlı Mahmud, 2015: 127).

*Orna-* filinden türeyen bir başka sözcük ise *orna:ğ'*dir. Clauson'a göre sadece Kırgızca'da hayatta kalan bu nadir kelime “yer, koltuk” anlamındadır (1972: 234).

Aynı kökten türeyen edilgen *ornanmak* “oturtulmak, yerleştirilmek, yerleşmek ve etken *ornatmak* “te'sis etmek, yerine koymak, yerleştirmek, orun vermek” için Tarama Sözlüğünde “*Konula tarhlarına dürr ü cevher / Zebercet ornana lâ'l ile gevher*”, “*Ordusu ornandı.*”, “*İslâm dininin kanunlarını, kavâidlerini ornattı.*”, “*Gani bahtın vere mi her fakire / Kişi ornada mı lâ'lin bakıra*” (TDK, 1996: 3012) örnekleri verilir.

Dîvânu Lügâti't-Türk'te ise yalnızca etken fiil biçimi; (*ornat-*) *men nēḡ ornattım* ben nesneyi yerine koydum. *ornatur men, ornatma.k.* (Kaşgarlı Mahmud, 2015: 119) örnekleriyle zikredilir. Clauson da “*orna-*” ve “*ornat-*” fiilleri için Kaşgarlı'daki örnekleri alır ve onun ile aynı manayı verir (1972: 235).

*Or* ile *orun* arasındaki kök özdeşliği yola çıkan Eyuboğlu, *ornatmak*'ın *orun-a-t-mak/orun etmek* (yer etmek) biçiminde söylenebileceği, dilin akışına bakılırsa *ornatmak*'tan bu işi başkasına yaptırtmak anlamının çıkabileceği (1991: 514) fikrindedir.

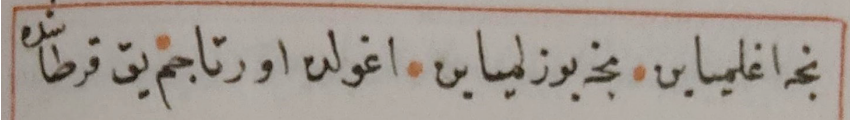
Dede Korkut'un Dresden Nüshasında Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek ve Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boyda geçen “*Oğulda ortacım<sup>30</sup> yok, kartaşta kaderim yok.*” “*Ey oğul, ortacım<sup>31</sup> oğul.*” soylamalarından yola çıkılarak “*ortaç*” kelimesi “mirasçı, veliht” (TDK, 1996: 3015) “mirasçı, mürüvvet, sevinç” (Genç vd., 2014: 611,658) şeklinde anlamlandırılır. Gökyay, Radloff'un tespiti “*urtaş*” kelimesi ile benzerliğinden ötürü “*babanın yerini tutacak, mirasçı, hissedar, ortak, beraber, birlikte*” anlamlarını zikretse de (2007: 383) kaynak ve sözlüklerde böyle bir kelimenin var olmadığını belirtir (2007: 946). Tezcan'a göre de *ortaç* ya da *ortacı* başka kaynaklarda bulunmayan sözcüklerdir (2018: 153). Ona göre, Gökyay'da *Urtaş* kelimesinin “hissedar, ortak” anlamı ile verilmesi yanlış çeviri sonucudur. Zira Radloff sözlüğünde bulunan sözcük bir ad değil, bir eylemdir. Orada Kazan Tatarcası olarak gösterilen “*urtaş-*” ‘ortak olmak’tır. Ancak Kazan Tatarcası ve Başkurtçanın yeni sözlüklerinde *urtaş-* eylemi yer almaz. Radloff sözlüğündeki ikinci *urtaş* ‘birlikte’ ise Gökyay tarafından doğru aktarılmıştır; fakat bunun Dede Korkut Kitabı'ndaki sözcükle bir ilgisi yoktur (2018: 153-154). Nişanyan da *ortaç* için Arapça ve Fransızca iki kelime ile “*mütevassıt- moyen*” (2021: 663) “aracı, vasıta, aracılığıyla, yardımıyla” karşılıklarını verir.

30 “ortacum” (Ergin, 2014: 116; Tezcan ve Boeschoten, 2012: 68; Özçelik, 2005: 458; Gökyay, 2007: 59)

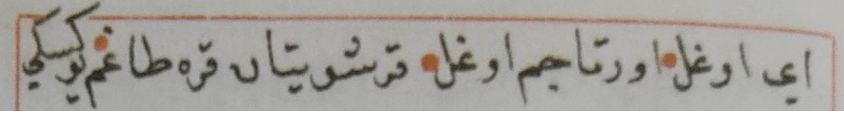
31 “ortacum” (Ergin, 2014: 164; Tezcan ve Boeschoten, 2012: 103; Özçelik, 2005: 596; Gökyay, 2007: 99)



İki ayrı soylamada geçen “ortacum” kelimesi, *ortaç*+1. kişi iyelik eki>*ortacum* ya da *ortacı* +1. kişi iyelik eki>*ortacum* olarak açıklanabilir (Tezcan, 2018: 153).



*Dresden Nüshası 36a (Erbay, 2014: 74).*



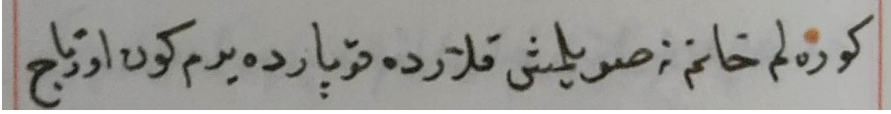
*Dresden Nüshası 70 (Erbay, 2014: 143).*

Basat’ın Depegöz’ü Öldürdüğü Boy’da, Depegöz ile söyleşen Basat konup göçtüğü yerden: “Kalarda kıparda yirüm gün ortaç” (Ergin, 2014: 214) diye bahseder. Derleme Sözlüğünde “ortaç” “tepe” (TDK, 1993a: 3288) anlamları ile verilen kelimeyi, Gökyay ve Özçelik de “gün ortaç” (2007: 152; 2005: 784) olarak okurken; Tezcan ve Boeschoten, Fonolojiye göre kelimenin söylenişi ç ile olması gerekirken *cīm* harfi ile yazıldığından ç kullanarak (2012: 21) “Gün Ortaç” (2012: 153) biçiminde okurlar. Muharrem Ergin kelimeye tam bir mana veremez, hem transkripsiyonda hem de indekste kelimeye şerh düşer: “ortada olan ?” “Gün ortaç” (2014: 214) (“güney?”) (2009: 237); Genç vd. de cümleyi Türkiye Türkçesine aktarırken anlam vermeme yoluna giderler: “Konduğumda göçtüğümde yerim Gün Ortaç.” (2014: 737).

*Gün Ortaç*’ın bir yer adı mı olduğunu, yoksa ‘güney’ veya ‘doğu’ anlamına mı geldiğini belirlemek mümkün değildir. Rossi, *gün ortac*’ı özel ad saymaz ve ‘mezzogiorno’ (öğle, güney) karşılığını verir (Tezcan, 2018: 316) ve bunun Yazıcıoğlu’ndaki *Gün toğusu gey yerden kıpan Oğuz* “gün doğusu geniş ülkeden çıkan Oğuz” ile karşılaştırılabileceğini düşünür (Tezcan, 2018: 316). Öte yandan eski bir biçimin korunmuş olduğunu kabul ederek *gün urtaç* okumak da mümkündür: *kün ur-tacı*>*gün urtaç* “güneş doğacak (yer), güneşin doğacağı yer, doğu” (krş. Orhon Türkçesi *kün tuğsuğ* ‘doğu’, *kün batsuğ* ‘batı’). Sözcükteki ek türetme eki *-daç*>*-daçı* biçiminde düşünülürse *doğdaç* ‘yeni doğmuş bebek’ yahut ‘doğurma kabiliyeti olan’ (2018: 316) anlamlarında da değerlendirilebilir.

Topkapı Sarayı Oğuznâmesi’nde “gün toğusu ortacı gey yerden kıpan Oğuz” cümlesinde satır arası eklenen *ortacı* kelimesini metni tamir ederek “Gün doğusundaki uçsuz bucaksız ülkelerden kalkan (yola çıkan) Oğuz” şeklinde okuyan (2020: 35,43,55) Tezcan, çalışmanın *Dizin* kısmında

*ortaç* için “doğu”, *gün ortacı* için ise “gün doğusu” karşılıklarını verir (2020: 297). Ona göre *Gün doğusu geniş yerden* kasıt Horasan’dır ve eski Farsçada Horasan “geniş ülke” olarak anılır. Satır arasına *ortacı* eklenmesinin nedeni *gün doğusu* ile *gün ortacı* ifadelerinin birbiri yerine kullanılabilmesinin gösterilmek istenmesidir (2020: 56). Dede Korkut’taki “Kalarda koparda yirüm gün ortaç”a da atıfta bulunan Tezcan, *kalarda* için “kal-mak” fiilinden Türkmencedeki “ayağa kalkmak”; *koparda* için ise “kop-mak” fiilinden Eski Anadolu-Rumeli Türkçesinde “kalkmak, ayağa kalkmak, yükselmek” -boyda kalkıp yola çıkmak, yola koyulmak-manalarını verir. *Gün Ortaç*’tan kastın ise Horasan olabileceğini düşünür (2020: 57).

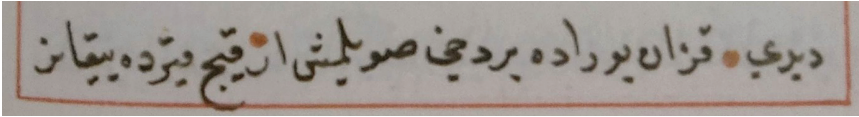


*Dresden Nuṣḥası 117 (Erbay, 2014: 237).*

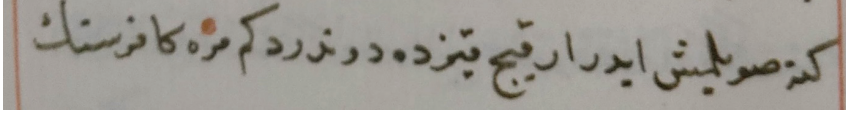
Dede Korkut’ta *ortaç* ile ilişkilendirilen bir başka sözcük ise “arkıç” tır. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boyda üç defa zikredilen ifade sırası ile *اورتاج قيرده ارقیخ; قیزده ارقیخ; قیرده ارقیخ* (Ergin, 2014: 278,279,280) “arkıç kırdı, arkıç kırdı, ortaç kırdı” olarak her yazımda başka tamlamalar kuracak şekilde müellifin elinden çıkmıştır.

Özçelik ve Gökyay son tamlamayı “ortaç” (2005: 882; 2007: 179) okumayı tercih ederken; Tezcan ve Boeschoten üçüncü tekrarda “ortaç” yazılan kelimeyi “arkıç” (2012: 181) biçiminde okur. Muhtemeldir ki Kazan Han’ın önceki iki soylamasında “Arkıç kırdı yaykanur”, “Arkıç kırdı -Kızda (Gökyay, 2007: 179); dipnot: قیزده (Ergin, 2014: 237; Özçelik, 2005: 880)- döndürdüm” (Ergin, 2014: 237) ifadelerinden hareketle bu kısımda bir yazım yanlışı olabileceğini düşünürler. Fakat *Yazılışlara İlişkin Notlar* kısmında “Yzm. ‘VRT’Ç ortaç” (2012: 305) biçiminde not düşerler.

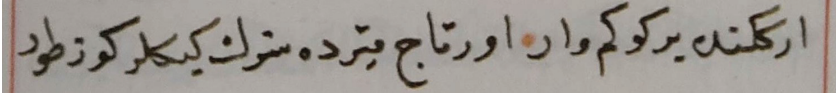
Arkıç sözcüğüne tam bir mana verilemese de *arhaç* “yazın sürünün istirahat ettiği yer”; Radloff. *arkaç* “dağ yamacı, bir dağın eteği, dağın yastığı olan sırtı” (Gökyay, 2007: 215); “bir yer adı, yazın sürünün barındığı dağ yamacı, dağ yastığı” (Genç vd., 2014: 781-782) anlamları zikredilir. Ergin, kelimeye herhangi bir anlam veremez (2009: 19); Gökyay da burasının bir yer adı olup olmadığını belli olmadığını ifade eder (2007:462). Tezcan notlarında aliterasyon dolayısıyla *Ortaç kır* olarak yazılmış sözcüğü *arkıç kır* olarak düzeltmeyi önerir ve net bir ifade ile “yer adı” (2018: 364) der.



*Dresden Nüshası 141a (Erbay, 2014: 284).*



*Dresden Nüshası 141 (Erbay, 2014: 285).*



*Dresden Nüshası 142a (Erbay, 2014: 286).*

*Ortaç* sözcüğünün etimolojisi üzerine farklı iki yaklaşım benimseyen Tezcan, Türkistan-Türkmen Sahra Nüshası/Günbed Yazmasını görememiş olsa da -yeri uçmak olsun- isabetli bir etimolojik tahlil ile fikrini beyan etmiştir; ilk kuramsal açıklamasında, bütün verilerde *ortaçı* yerine *ornaçı* okumak mümkündür; *orun* ‘yer’ sözcüğünden *orun+a>orna-* ‘yer almak, yerleşmek’ kimi eski ve çağdaş Türk dillerinde bulunan bir türetmedir; \**orna+ğu+çı>\*ornağuçı>\*ornaçı* ‘halef’. Ses gelişimi için krş. *kulunlağuçı>kulnaçı, kunlacı* vb. ‘karnında yavru olan kısırak’; ikinci kuramsal açıklamasında ise *orta+çı>ortacı*. Bugün Türkiye Türkçesinde kullanılan *ortakçı*’ya yakın bir anlamda ‘her şeye ortak olan’, ‘mirasçı olan’ (2018: 154) sonucuna varır.

*Ornaç* kelimesine; *orna-* eylemine -ç “küçültme, sevgi, okşama ve kuvvetlendirme” bildiren fiilden isim yapım eki (Gabain, 1988: 105) ile *orun+a>orna->orna-ç* “küçük halef, mirasçı, yer tutacak olan kişi, ortak” biçiminde bir izahat daha getirmek mümkündür.

Netice itibarıyla, kökü “or/or-“ olan ve bu kökten türediği düşünülen “ortaç” اورتاج kelimesi muhtemeldir ki Vatikan ve Dresden nüshalarının müellifinin اورناچ “ornaç” yerine bir nokta fazla koyması ile ortaya çıkmıştır. Dîvânu Lügâti’t-Türk’te ve kaynaklarda böyle bir kelimenin yer almaması, *ortaç* kelimesinin yalnızca Dedem Korkut’ta görülmesi, bu kelimeye anlam ve örneklerin yalnızca Dede Korkut’tan verilmesi, Tezcan’ın notlarında *ornaç* kelimesinin var olabileceğini söyleyip not düşmesi, diğer kaynaklardan hareketle yapılan bu çalışmadaki etimolojik tahlil neticesinde kelimenin aslının *ornaç* اورناچ manasının ise “yer tutacak/yer alacak olan, halef, mirasçı, ortak, ardıl” yani Dede Korkut’un Türkmen Sahra Nüshasındaki şekli olduğuna işaret eder.

## ***Ornaç* Kelimesinin Türk Kültürü ve Toplumsal Cinsiyet Bakımından Anlamı**

Toplumların veya kültürün cinslere yüklediği roller-ödevler ve onlardan sergilemelerini beklediği davranış örüntüleri toplumsal cinsiyet kavramı ile karşılanır. Bireyler, yetiştirilme tarzı, toplumsal yapı, kültürel bellek, biyolojik, psikolojik süreçler neticesinde insan gruplarındaki farklılaşma dişil ve eril cinsten; kadını, erkeksi yahut androjeni cinsel kimliğin oluşmasına yol açar.

Fertlerdeki zaman ve mekân gibi birçok değişkenin etkilediği rol farklılıkları kimi tanımlarda sadece biyolojik temelli olarak verilse de Giddens'a göre roller bireyin biyolojik cinsiyetinin neticesi olmak zorunda değildir (2013: 505). Dökmen de toplumsal cinsiyet kavramının ortaya çıkmasında kadın ve erkek arasındaki biyolojik süreçlerden ziyade sosyal süreçlerin etkili olduğuna işaret eder (2012: 23). Kottak'a ise bu ayrışmaya iktisadi ve siyasal durumu sebep gösterir (Kottak, 2008: 461-462); çünkü söz konusu iki kavram; iş bölümünü, ayrımı veya eşit dağılımı ortaya çıkarır.

Türkler de yaşadıkları coğrafya, tarih, bağlı buldukları inanç sistemleri, etkileşim içerisinde oldukları diğer milletler gibi etkenlerden ötürü diğer tüm toplumsal yapılardakine benzer biçimde hayatın her alanında iş bölümü yapma ihtiyacı hissetmiş ve roller dağıtılırken de baskın cinsiyet erkek olmuştur. Tarihi süreçte farklı aile tipleri -anaerkil, ataerkil, eşitlikçi- varlık gösterse de Türk toplumunda erkek gücünü zaman zaman kadın ile paylaşma yoluna gitse de iktidarı elinde tutmasını bilmiştir.

Uçsuz bucaksız bozkır ve mücadele edilmesi gereken iç ve dış problemler, milletin hedefleri, istedik özelliklere haiz bireylerin yetişmesine zihni zemin hazırlamıştır. Toplum ihtiyaç duyduğu kahramanı önce düşün dünyasında yaratmış daha sonra kendi içerisinde o bahadırın teşekkülü için gerekli şartları yerine getirmiştir. Kahramanın doğuşu sadece millet eli ile olmamış, hususen içinde bulunulan olağanüstü güç şartlar da buna katkı sunmuştur.

Milletin ortaya çıkardığı, arzu edilen ve hedeflenen özelliklere sahip bu tip, Türk destanlarında anlatmaların konusu bağlamında doğar. Kabaklı; millet, nasıl bir kahraman, nasıl bir baht, hangi hedefler, ne gibi arzular istemiş ve beslemişse, onları destanlarında gerçekleştirir (1985: 6) derken, Çobanoğlu'na göre bu tip destan geleneğinin baştan sona bütünleyen en önemli süreklilik unsurlarından birisidir hatta birincisidir; ayrıca kahraman benmerkezcilikten uzak, toplum menfaatleri ve inanılan dünya görüşünün mefkûreleri için varlığını feda edebilen, istedik tüm özellikleri yansıtan tiptir (2011: 101-102).

Oğuzun hayalini kurup yaşattığı destan kahramanı ekseriyetle erkektir. Buna yaşam şartlarının sadece doğa ile olan mücadeleyle sınırlı olmayıp savaşçı özelliklere haiz olmanın da lüzumluluğu neden olmuştur. Özçelik'e göre, ataerkil bir aile yapısı ve anlayışına sahip olan Oğuzlarda erkek çocuk, soyun devamıdır. O, evin kabzası ve babasının okluğundaki oka benzer, sadaktaki ok benzetmesi ile babanın veya ailenin gücü temsil edilir (Özçelik, 2015: 526).

Türk destanlarında işte bu nedenle Oğuz'un çocuğunun olmaması yahut çocuksuzluk önemli bir problemdir. Hususi olarak salt bu sorun ile başlayan anlatılar sayıca fazladır. Bu anlatılarda talep edilen, çeşitli ritüeller ile Allah (cc)'tan istenen erkek çocuktur ve onun yokluğu başta baba için dayanılmaz ve elem vericidir. Yıldız'a göre aslında mesele boyun başındaki beyin faniliği karşısında kendisinden sonraki nesil için toplumun bekasını sağlayacak bir başın gelip gelmeyeceğidir. Eğer beyin bir sonraki kuşak için halefi yoksa bu durum toplumun bekası için en önemli tehdittir (Yıldız, 2018: 82).

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyunda, Pay Püre bu sorundan mustarıptır. Bayındır Han'ın huzurunda diğer beylerin yiğit oğullarını gördüğünde âh eder, akli başından gider, mendilini eline alır ve bağıra bağıra ağlar. Ağlayıp feryat etmesinin sebebini soran Salur Kazan'a: “Han Kazan niçe ağlamayayın, niçe buzlamayayın, oğulda ortacum yoğ kartaşda kâderüm yoğ, Allah Ta'âla meni qarğayupdur, bigler tacum tahtum için ağlaram, bir gün ola düşem ölem yirümde yurdumda kimse kalmaya” (Ergin, 2014: 116) der. Erkek çocuk baba için geleceğin inşası, iktidarın yani maddi-manevi mirasın devri, soyun devamı demektir. Üstelik toplumun çocuksuz babanın Allah tarafından kınandığı ön kabulü, erkek çocuk sahibi olmanın ahiret saadeti için de lüzumlu olduğu düşüncesini doğurur.

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boyda, Boyu Uzun Burla Hatun, oğlu Uruz'un ilk avı olması şerefine Oğuz Beylerini toylamak için attan aygır, deveden buğra, koyundan da koç kestirir. Avdan dönen Kazan Han'ın yanında oğlu Uruz'u göremeyen Burla Hatun eşine oğlunu sorar: “Oğul oğul ay oğul/ Ortacum oğul/ Karşu yatan çara tağum yüksegi oğul/ Qaranguluça gözlerüm aydını oğul” (Ergin, 2014: 164). Görülüyor ki erkek çocuk sadece baba için değil anne için de önemlidir. Anne, göz aydınlığı oğlunu soylarının geleceği olarak görür. Anelik güdülerinin yanı sıra sosyal kabuller ve kültürel bilinçaltı veya bilinç ona bu sözleri söyletir.

Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü Boy'da çocuğun değeri cinsiyeti ile doğru orantılıdır, aile ve bilhassa baba namına erkek çocuğun önemi şöyle aktarılır: “yenile yëtmiş oğlan igid evün görki, ev

güvenci; bir kişinin soyunda altı yaşar oğlu olsa, yurd ornacı, göz aydını, bël kuvveti, yürek yağı” (Ekici, 2019: 37-39). İhtiyarlıkta Tanrı Teala'nın erkek çocuk bahşetmesi pederi adına başka bir sevinç başka bir kuttur: “altmış yaşar kocalar sevinür, kocaluk çağında oğlu olsa” (Ekici, 2019: 101).

Türk destanlarında ihtiyar baba ve anneden bir kahramanın doğması önemli bir epizottur. Yaşları gereği, biyolojik manada gelecekte ümitlerini kesen ebeveynler ağzı dualı birinden aldıkları bir alkış, giydirdikleri bir yalınca, doyurdukları aç bir kimse, başını okşadıkları bir yetim, verdikleri bir hacet (dilek) toyu<sup>32</sup> vesilesi ile özellikle erkek çocuk sahibi olurlar. İnanılması zor şartlarda dünyaya gelen bu çocuk anlatının hareket noktasını oluşturur, toplum adına başarılması imkânsız sayılabilecek işlerin üstesinden gelir, cihan hakimiyeti ve nizamı düşüncesi ile yola çıktığından sadece kendi milletini değil kendisinden yardım isteyen sair milletleri de topyekûn bir felakete uğramaktan kurtarır. Bu eylemini gerçekleştirirken bir taraftan da kendi iktidarı ve neslinin devamı için öz ailesini kurar.

Çalışmanın ana konusunu teşkil eden *ornaç* ifadesinin erkek evlat için kullanılması iktidarın devri dolayısıyla mirasın babadan oğula aktarımı, ataerkil aile yapısına işaret eder. Baba türlü nedenlerden ötürü yurdu terk ederse oğul babasının adına halkın başçısı vasfına bürünür. Daha altı yaşındaki bir çocuğun “yurd ornacı” olması, bahadır-yiğit sıfatları taşıyan erkek çocuğun çocukluk evresinin hemen hiç olmadığını gösterir. Dede Korkut'un bir cümlede, oğulu beş yaşına, beş yaşından on yaşına, on yaşından on beş yaşına (Ergin, 2014: 118) ergenlik çağına yetiştirmesi gibi benzer kültürel öğelerin yer aldığı Oğuz Kağan Destanı'nda erginlenmenin bu denli süratli olmasını Kaplân, “yiğit olma ideali”ne bağlar (1979: 29). Oğuz beylerinin babalarının adı ile anılması; “Kara Göne yavrisı Kara Budag; Ğıyan oğlu Delü Dünder, Ulaş oğlu Ğazan” (Ekici, 2019: 129,131,133) erkek egemen bir toplumsal yapıya işaret ederken babanın-soyun erkek çocuğa statü, yönetim hakkı, prestij kazandırdığına delalet eder.

Boyda Kuran-ı Kerim'den nakledilen bir kıssada Hz. İbrahim (as) ve Hz. İsmail (as)'in Allah (cc)'a tam tevekkül edip teslim oluşları neticesinde cennetten boynuzu burma bir koç indirilmesi erkek çocuğa verilen değer toplumbilimsel bakış açısı ile ilahi bir ifadesidir: “münâcatda söyleşdi İbrahim Hâlılullah hocası-y-ilen; yâ İlâhî menüm oğlum yoğdur, sen oğlan vèrgil baña, öz oğlumı keseyim yoluñda kurbân-içün; Allah İsmâ'ili İbrahime onda vèrdi, apardı 'Arafât Dağına, İsmâ'ile pıçağ çekdi, pıçağ oña kâr étmedi, boynuzu burma koç indürdi Hakk Te'âlâ kudretinden

32 Hacet (dilek) toyu için bkz. Koca, 2011: 475-476.

İsma' ile *ķurbān-iķiū*” (Ekici, 2019: 31-33). Kıssanın toplumun belleğinde yer etmesi günümüzde dahi erkek çocukların *koç* ifadesi ile sevilmesi; hatta çocuk için bunun bir övünç meselesi olması, kültürel bellekte Hz. İbrahim (as) ve oğlu Hz. İsmail (as)'in kıssasının topluma cinsiyetlerin ayrımı noktasında güçlü dinî bir dayanak sağladığını gösterir.

Lala Kılbaş'ın Kazan Han'ı hayvanların erkek cinslerine teşbih etmesi: “kazaķucun aygırısın olmag-ileñ, kaybatanun buğurusın olmag-ileñ, ağayılun koçķarısan olmag-ileñ” (Ekici, 2019: 137); erkeklerin koç vasıflı olması da: “koç alınlı igidler, koç igidler” (Ekici, 2019: 63,87) zikredilen fikri alt yapının sonucudur. Dede Korkut toylarında Oğuz Beylerini toylamak için attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kestirmek bunun bir yansıması olarak görülse de Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü Boyda geniş katılımlı kutlamalarda koyun kesildiği de olur: “toħulısı çok duman ķoyın, toylan şilanda ölür” (Ekici, 2019: 95). Lâkin İnan, erkek cinse ait örneklerin çokluğundan bu fikri genelleyerek, Türk kavimlerinin anane ve âdatına dair toplanan bütün materyallerden görülüyor ki, âyin ve merasimde yalnız erkek hayvanın makbül (1998: 267) olduğu sonucuna varır.

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boyda, Tomanın Kalesi Tekürüne tutsak düşen Salur Kazan, Tekür ile söyleşmesinde oğlu Uruz'dan bahis açar: “Aķ ķayanun ķaplanınun irkeğinde bir köküm var/ Ortaç kırdı sizün geyiklerünüz turgurmaya/ Aķ sazın aşlanında bir köküm var/ Kıaz alaca yundunı turgurmaya/ Azvay kurt enügi irkeğinde bir köküm var/ Ağça yunlu tümen ķoyunun gezdürmeye/ Ağ şunķur ķuşı irkeğinde bir köküm var/ Ala ördek ķara ķazun uçurmaya/ Kıalın Oğuz ilinde bir oğlum var Uruz adlı” (Ergin, 2014: 238). Salur Kazan'ın soylamasında erkek çocuğun vurgusu nesil ile yapılıdır. Erkek yine gücün sembolü sayılabilecek kaplan, aslan, kurt, sungur gibi hayvanlara benzetilerek yüceltilir. Baba, oğlunu kendi soyunun sürerliğinin garantörü olarak gördüğünden “köküm” ifadesi yinelenir ve sözcük yükleme yaklaştırlarak vurgulu olması sağlanır.

Dede Korkut'ta kadın, at binmesi, silah kullanması, erkeği kadar savaşçı olması, hatta Türk toplum hayatında erkeğe yakın, onunla her yönden ortak bir hayat sürmesi (Demirel, 1995: 89) ile her ne kadar toplumun arzuladığı androjeni kimliğe haiz ise da kız çocuk, erkek çocuktan aşağıda yahut farklı bir konumdadır, Oğuz beyleri bu bilinci toyları aracılığıyla toplumsal pratikte de yaşatırlar: “Oğlı olanı ağ otağa kıızı olanı kızıl otağa kondurun” (Ergin, 2014: 78). Babaların çocuklarının cinsiyetlerine göre oturacağı otağın, daha doğru bir ifadeyle konumunun farklılaşmasına benzer biçimde Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyunda olduğu gibi oğlan çocukların “iyi haber, muştu” kız çocukların ise “kötü haber” anlamına gelmesi (Gökyay, 2007: 1086) kız çocuğun erkek

çocuktan ayrıldığını gösterir: “Dede oğlan mısın kız-mısın? Dede oğlanam didi” (Ergin, 2014: 127).

Anlatının iskeletini oluşturan erkek erginlenme hızı ile çocukluk çağını hiç yaşamasa yahut bu çağ hemen geçse de yaş yaş yapıp etikleri ve kahramanlıkları ile anlatıya konu olur. Oysa kız hakkında evlilik çağına erişinceye kadar toplum konuşmaz, söz söylemez. Öyle ki kız çocuklarının çocukluk çağları destanlarda hemen hiç yer almaz. Evlenme çağı gelinceye kadar pasif bir role bürünen kız, hayatını bir erkek ile birleştirme arifesinde olay ve durumlara müdahil olur, yani gençlik çağı gelen kızın toplumsal rolü evlenmek yahut yuva kurmak istendik eylemi ile belirginleşir. Evlenilecek kız öncelikle fiziksel olarak güzel olmak zorundadır, burada dahi kız, erkeğin bakış açısı ile görünür. Yazmadaki şehirlerin güzellerinin ön plâna çıkarılması ile erkeğin hayalindeki kız; kara gözü, ince beli, siyah ve örülü saçı ile verilir: “gözi kara béli ince Hıtā éli; kara saçı hörmeli Gürci éli” (Ekici, 2019: 101). Şehirler aynı zamanda güzelleri ile ünlüdür yahut geline benzetilir: “Keşan” geline benzerken: “cemi’i şehrler gelini degül-midür Kāşān şehri” (Ekici, 2019: s.99); “Şiraz” güzelleri ile nam salar: “yayağ geldi maħbūbı çok Şirāz” (Ekici, 2019: 99). Küheylanların methinde atın başına düşen yelesi “kız bürçekli” (Ekici, 2019: s.63) benzetmesi ile verilir, böylelikle kızın zülfü de bir güzellik sembolü haline gelir. Boyu ve kilosu yüzünden talihi kapanan kızın bahtının yaver gitmesine sevinmesinden, kızın boyunun uzun olması ve zayıf olmasının da dikkat edilen bir kıstas kabul edildiği anlaşılır: “tüka boylı kız sevinür, baħtı açılsa” (Ekici, 2019: 103). Kazan’ın eşi Burla Hatun’un “Boyu Uzun” (Ekici, 2019: 107) şeklinde nitelendirilmesi de eş adayı kızın boy uzunluğunun önem verilen bir unsur olduğunu gösterir.

Sümer’in Oğuz beylerinin yeni doğmuş çocukları, “*dolaması altın beşiklerde*” uyutması ve dâyeler’e verip büyütmesi ve Oğuz boylarında kız çocuğa sahip olmanın *Arablar’da* olduğu gibi bir zillet sayılmadığını söylemesi ve buna Bay Biçen Beg’in Tanrı’nın kendisine kız çocuğu vermesi için Kalın Oğuz beylerinden alkış istemesini (1999: 390) örnek vermesi kız çocuğunu erkek çocuktan değer, ödev, hak ve sorumluluklar açısından ayırıştırılma düşüncesini değiştirmez. Sümer’in verdiği örnekte, Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyunda, Pay Piçen’in kız evlat dilemesi örneği esasen doğacak bir kahramana beşik kertmesi yapılacak eş adayı dilemekten öteye gitmez, üstelik Pay Piçen’in, Banı Çiçek’i isteyen öldüren Delü Karçar adında bir erkek evladı da vardır. Banı Çiçek’in bahsi evlenme çağı gelinceye kadar da görülmez (Ergin, 2014: 117,122,124). Türklerde kız çocuk hiç şüphesiz zillet sayılmaz lâkin erkek çocuk kadar büyük bir rahmet olarak da görülmez.

Evliliğin akabinde sözü ve bilhassa eşine akıl vermesi, birlikte iç ve dış düşmanlara karşı savaşması gibi bireysel refleksleri ile öne çıkan



kız, eşine çocuk vererek annelik rolüne bürünür. Kıymeti az yahut karşı cinsinden aşağı konumlandırılan bu birey, evlat sahibi olunca anne ve ilerleyen yaşı ile nine; sofranın düzeni, yemeğin tuzu, evin bereketi olur: “yağlı sütin toğ emitse ana yaşı” (Ekici, 2019: 117), “ağ bürçekli kedbânular aşuñ düzi, év bereketi” (Ekici, 2019: 37). Her ne kadar hane, anne eli ile bereket kazansa da erkeğin savaşta korkuya kapılmasında suçlanan annedir: “er igidüñ ğanîmi karşı gelse, yüz çevirüb geri dönse yüreginde korkusu var, dāyisinde kötisi var māni’i andañ” (Ekici, 2019: 119). Bunun ile birlikte yaşı kocadıkça kıymeti ziyadeleşen erkek, dede rolünü kuşanınca oba uğuru olur: “ağ saqqallı qocalar él başaruqı, oba devleti” (Ekici, 2019: 37).

Tüm bunlara rağmen Türk Destanlarında erkek bahadırlardan daha önde olan bazı kızlar istedik özellikler ile kuşansa da hatta toplumun yüce ülkülerini gerçekleştirecek ve bir destana adını verecek derecede öne çıksa da toplumun eril ve dişil cinslere bakış açısı ve onlara verdiği roller gereği akli ve fiziksel güçlerini gizlerler. Han Orba Destanı’nda, Han Orba zaferin elde edilmesinde daha etkin bir rol oynasa da abisi Han Mirgen’den çekinir daha akıllı ve güçlü olduğunun farkındadır; lâkin abisinin atının önüne geçecek atının ilerlemesine engel olur (Aktaş, 2011: 58-96,106-108).

Sonuç olarak kız çocuğunun erkek çocuktan daha değersiz, geri plânda veya farklı konumda düşünülüp görülmesi toplumun yaşam biçim ve tarzı ile yakından alakalıdır. Konar göçer yahut yarı göçebe yaşam tarzı erkeğin gücüne hem sosyal hayatta hem de iç-dış düşmanlarla mücadelede ihtiyaç duyuyordu. Türklerin değer verdikleri bağımsızlık-özgürlük, nizam-ı âlem fikri hülâsa Türk cihan hakimiyeti mefkûresi eril cinsin maskülen karakteri ile ön plâna çıkmasını sağlıyor ve değerini artırıyordu. Feminin karaktere sahip olan kadın Dedem Korkut’taki gibi bedensel manada zayıf “cici bici Türkmen kızı” (Ergin, 2014: 185) dayanıklı olmadığından yiğitlerin arzuladığı kız tipi olamaz. Erkek, bozkırın zorlu yaşam şartları gereği kendisine “hampa” (Ergin, 2014: 124) “cılasun bahadır” (Ergin, 2014: 185) alp bir kız arar. Anadolu’da hala var olan, yaşam şartları ile gerektiğinde tek başına mücadele edebilen, kendi ayakları üzerinde durmayı başaran manasına gelen “erkek gibi kız” tabirinin bir övgü ifadesi olması benzer fikrin yaşadığının kanıtıdır.

Günümüzde Altay Türkleri arasında kız ve erkek çocuk ayrımının toplumsal pratiklerde varlığını koruması Türk tefekküründe toplumsal belleğin değişmediğini gösterir: Doğumdan sonra çocuğun doğduğu eve gelen akrabalar ve diğer insanlar anne ve babaya “bu çocuk gerekli mi? gereksiz mi?” diye sorarlar. Eğer doğan çocuk kız ise gereksiz, erkek ise gerekli cevabı verilir. Doğan çocuk eğer kız ise ona toy yapılmaz (Dilek, 1996: 51,52). Anadolu’da erkek çocuğun doğum, sünnet, yaş, askerlik,

evlilik gibi geçiş donemi torenlerinin daha fazla onemsenip daha gorkemli yapılması; duğunu erkek tarafı kurar-yapar duğuncesi ile kız tarafının duğunu sahiplenmemesi; mirastan kıza pay verilmemesi yahut “gonul alma-gonul gorme” diye tabir edilen kucuk hediyeler ile kız çocuklarını mirastan vazgeçirme gibi uygulama ve pratikler, erkek çocuğun hala “yurd ornacı” olduğunu gosterir.

Hulasa, yalnız Dede Korkut Kitabı’nın değil, genel olarak eski metinlerimizin doğru okunmasında en buyuk yardımcının Anadolu’nun dort bucağında bugun konuğulan dil olduğu, masalın, halk hikâyesinin, bilmecenin, tekerlemenin, atasozünün ihmale gelmeyeceği unutulmamalı (Başgoz, 1986: 305) dusturundan hareketle Dedem Korkut’un yeni yazması “Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı oldurduğu Boy” ozulemeyen yahut ortaya çıkan birçok yeni ilmi mesele ile araştırmacıları beklemektedir.

## KAYNAKÇA

- Aktaş, E. (2011). *Hakas Destanları III*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Azmun, Y. (2019). *Dede Korkut'un Üçüncü Elyazması-Soylamalar ve İki Yeni Boy ile Türkmen Sahra Nüshası*. İstanbul: Kutlu Yayınevi.
- Başgöz, İ. (1986). *Dede Korkut'ta Yanlış Okunan Bazı Kelimeler*. *Folklor Yazıları*. İstanbul: Adam Yayınları, 303-305.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. London: Oxford University Press.
- Çobanoğlu, Ö. (2011). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*. (Üçüncü Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Demirel, H. (1995). *Türk Destanlarında Güzellik-Destan-Masal ve Din Unsurları İle Yabancı Destanlarda Türk Kahramanları*. İstanbul: Ötüken.
- Dilek, İ. (1996). *Altay Türklerinde Çocuğun Doğması ve Doğum Günü Kutlamalarına Dair Bazı İnanışlar*. *Bilig*, (1), 51-55.
- Ekici, M. (2019). *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası-Soylamalar ve 13. Boy-Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Erbay, H. (2014). *Dede Korkut Kitabı orijinal nüshalar*. (cilt II). Ankara: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği.
- Ercilasun, A. B. (2019a). *Dede Korkut Kitabı'nın Yeni Nüshası ve Üzerindeki Yayınlar*. *Milli Folklor*, (123), 5-22.
- Ercilasun, A. B. (2019b). *Dede Korkutun Yeni Nüshası Üzerine Konu-Bağlantılar-Yer-Zaman-Okuyuş*. *Dil Araştırmaları*, (24), 7-13.
- Ergin, M. (2014). *Dede Korkut Kitabı-1*. (Dokuzuncu Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2009). *Dede Korkut Kitabı-2*. (Dördüncü Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eyuboğlu, İ. Z. (1988). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Eyuboğlu, İ. Z. (1989). *Türkçe Kökler Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eyuboğlu, İ. Z. (1991). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*. (Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş İkinci Basım). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Gabain, A. V. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. Akalın, M. (Çeviren). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Giddens, A. (2013). *Cinsellik ve Toplumsal Cinsiyet*. *Sosyoloji*. Yılmaz, İ. (Çeviren). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Genç, İ.; Kılıç, A.; Aksoyak, İ. H. (2014). *Dede Korkut Kitabı han'ım hey*. (cilt I). Erbay, H. (Editör). Ankara: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği.

- Gökyay, O. Ş. (2007). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- İnan, A. (1998). *Makaleler ve İncelemeler II*. (İkinci Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kabaklı, A. (1985). *Destan Milletinin Rüyası. Türk Edebiyatı Destan Özel Sayısı*, (145), 6.
- Kaşgarlı Mahmud. (2015). *Dîvânu Lugâti 't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ercilasun, A.B.; Akkoyunlu, Z. (Hazırlayanlar). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaağaç, G. (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Koca, S. (2011). *Oğuz Kağan Destanının Türk Kültür Tarihi Bakımından Değeri*. Yeşil, Y. (Editör). *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu*. Ankara: TÜRKSOY.
- Kottak, C. P. (2008). *Antropoloji İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış*. Altuntek, S. N.; Aydın Şafak, B.; Erdal, D.; Erdal, Y. S.; Eroğlu, S.; Ersoy, E. G.; Özbek, S.; Özbudun, S.; Pala, Ş.; Uysal, G. (Çevirenler). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Nişanyan, S. (2021). *Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*. İstanbul: Liberus Kitap.
- Özçelik, S. (2005). *Dede Korkut Araştırmalar, Notlar/Dizin/Metin*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özçelik, S. (2015). *Dede Korkut Destanlarında Oğuzların Teşkilatlanması Hakkında Bazı Kültürel Unsurlar*. Gündüz, T.; Cengiz, M. (Editörler). *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 523-532.
- Özkan, İ. (2015). *Hazihi'r-Risâlet-i, Min Kelimât-ı Oğuznâme El-Meşhûr Bi-Atalar Sözü*. Gündüz, T.; Cengiz, M. (Editörler). *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 343-350.
- Öztürk, F. (2020). *Maḥmûdu'bnü Ḥusayni'l-Kāşğari Divanü Lugati't-Türk'teki Arapça Söz Varlığının Dizini*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sertkaya, O. F. (2019). *Orun Kelimesinin Etimolojisi Üzerine*. *Türk Dili*, Haziran, 4-9.
- Sertkaya, O. F. (2020). *Dede Korkut Kitabı'nın Günbed Yazmasında Kaç Tane Boy (veya boylama) Var?*. Sertkaya, O. F.; Uzuntaş, H. *Dede Korkut'un Günbed Yazması Üzerine Araştırmalar ve İncelemeler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 161-165.
- Sertkaya, O. F. (2020). *Dede Korkut'un Günbed Yazmasının Azmun ile Ekici Yayınlarında Düzeltmeler ve Tamamlamalar*. Sertkaya, O. F.; Uzuntaş, H.

*Dede Korkut'un Günbed Yazması Üzerine Araştırmalar ve İncelemeler.*  
İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 25-46.

- Sertkaya, O. F. (2020). *Dede Korkut'un Günbed Yazmasında Geçen 50 Moğolca Kelime.* Sertkaya, O. F.; Uzuntaş, H. *Dede Korkut'un Günbed Yazması Üzerine Araştırmalar ve İncelemeler.* İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 55-81.
- Sertkaya, O. F.; Uzuntaş, H. (2020). *Dede Korkut'un Günbed Yazması Üzerine Araştırmalar ve İncelemeler.* İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 9-10.
- Shahgoli, N. K.; Yaghoobi, V.; Aghatabai, S.; Behzad, s. (2019). *Dede Korkut Kitabı'nın Günbet Yazması: İnceleme, Metin, Dizin ve Tıpkıbasım. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi,* 16(2), 147-379.
- Sümer, F. (1999). *Oğuzlar (Türkmenler).* (Beşinci Baskı). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1996). *Tarama Sözlüğü V.* (İkinci Baskı). Ankara: Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1993a). *Derleme Sözlüğü IX.* (İkinci Baskı). Ankara: Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1993b). *Derleme Sözlüğü XI.* (İkinci Baskı). Ankara: Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tezcan, S.; Boeschoten, H. (2012). *Dede Korkut Oğuznameleri.* (Dördüncü Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tezcan, S. (2018). *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar.* (İkinci Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tezcan, S. (2020). *Topkapı Sarayı Oğuznamesi.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yaşın Dökmen, Z. (2012). *Toplumsal Cinsiyet Sosyal Psikolojik Açıklamalar.* (Üçüncü Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yıldız, M. (2018). *Siyaset Felsefesi Açısından Dede Korkut Hikâyeleri.* *Bilig,* (86), 65-88.



# Bölüm 6

**TÜRK HÜMANİZMİ VE HURİYE ÖNİZ'İN  
“BİR ÖĞRETMENİN ROMANI” ADLI ESERİNDE  
İDEAL CUMHURİYET İNSANI**

*Semih ZEKA<sup>1</sup>*

---

<sup>1</sup> \* Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Kayseri, Türkiye, ORCID: 0000-0003-2319-5229





## Giriş

TDK sözlüğünde “İnsancılık” (Türkçe Sözlük, 2011: 1120) olarak ifade edilen hümanizm, filoloji açısından Antik kültürün estetik ideallerini ön plana çıkaran, felsefi açıdan her türlü bilginin insanoğlunun doğası ve ihtiyaçları doğrultusunda ele alınmasını önceleyen düşünce yapısıdır (Kefeli, 2017: 19).

Antik çağ görüşlerinin ortaçağ düzeninin gevşemesiyle kendini gösterdiği İtalya’da şehir devletleri –iç çatışmalar ve görece demokrasi ortamıyla- kişiyi yeteneklerini geliştirmeye, kendine özgü dünya görüşleri edinmeye ve birey olmaya zorlar. Böylece benliğinin ve kişiliğinin farkına varmış, dünyadaki varlığının anlamını kilisede bulmayan, “ben neyim?” ve “ne olacağım?” sorusunu sorarak verili konumunun ötesine geçmeyi amaçlayan bir insan tipi ortaya çıkar. Özellikle Francesco Petrarca (1304-1374) ile akli önemseyen bu insan tipi, dünya hayatını hiçe saymaz, anlamaya çalışır; çünkü onun için tek başına bir değere sahip olan dünya, öte dünyaya bir geçit değildir (Gökberk, 2012: 168-170).

Aynı tarihi dönemde ve birbirinin nedeni ve sonucu olarak ortaya çıkan hümanizm, Rönesans ve reform arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Hümanizm, Batı toplumunun dünya görüşüdür. Rönesans ise bu dünya görüşünün etkisinde meydana gelen kültür ve medeniyet sentezidir. Bunun yanında reform, hümanist dünya görüşü bağlamında şekillenen kültür ve medeniyet sentezinin dini yönüdür (Çetişli, 2017: 54). Hümanizm, Rönesans ve Reform hareketleri ile bireyi ve akli merkez alan Batı, Aydınlanma çağı ile akli her tür değerın üstünde görmeye başlar. Aklin pozitif bilimlerle işlenmesi ise 1750’li yıllar ile birlikte Sanayi Devrimi olarak karşımıza çıkar (Korkmaz, 2011:14). Böylece Batı, dünya siyasetini, kültürünü ve ticaretini şekillendiren ve yönlendiren egemen güç haline gelir.

Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından Batı’nın gelişmişliğini kavramak ve uygulanabilecek yöntemlerini almak amacıyla 1719 yılında Viyana’ya bir elçilik heyetinin, 1721 yılında da Paris’e Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi’nin gönderilmesiyle Batı takip edilmeye başlanır (Budak, 2008: 39-40). Ancak III. Selim döneminin dış ilişkilerinden sorumlu devlet adamı Atıf Efendi’nin ifadesinde –Avrupa’yı “Ruso ve Volter misüllü meşhur zındukların eserleriyle husule gelmiş bir fisk u fücür cümbüşü” olarak görür- de fark edileceği gibi bu yüzyılda Osmanlı Devleti, Batı’ya küçümser bir tavırla yaklaşır (Korkmaz, 2011: 17). 19. yüzyılda ve özellikle “asırlar içinde yaşadığı bir medeniyet dairesinden çıkarak, mücadele hâlinde bulunduğu başka bir medeniyetin dairesine girdiğini ilân ettiğii” (Tanpınar, 2008:126) Tanzimat Fermanı ile Osmanlı Devleti, Batı medeniyetini şekillendiren dinamikler vasıtasıyla ayakta

kalma mücadelesi verir. Bu yolda Osmanlı aydını, hal çareleri arar. Bu hal çarelerinden biri de “Nev-Yunanîlik” düşüncesidir.

Nev-Yunanîler 1912 yılında kendilerini gösterir. Fransa’dan Türkiye’ye dönen Yahya Kemal, coğrafyaya dayanan bir tarih anlayışını dile getirir. Buna göre Malazgirt Savaşı öncesi, bu yeni medeniyet anlayışının başlangıcı kabul edilir ve Akdeniz Havzası medeniyeti, Türk tarihini ve medeniyetini şekillendiren unsurlar içinde değerlendirilir. Bu anlayış, Latin ve Yunan medeniyetine dönüş Avrupa’da Rönesans’ı tetiklediği gibi Türk medeniyetinde de bu etkiyi gerçekleştirebilir düşüncesine dayanır. Öncülüğünü Yahya Kemal ve Yakup Kadri’nin yaptığı Nev-Yunanîlik anlayışı, Balkan Savaşları’nın etkisi, Milli edebiyat taraftarlarının ve özellikle Ömer Seyfettin’in eleştirileri sonucunda benimsenmez (Argunşah, 2011: 231-232).

Cumhuriyet yıllarında hümanizm tartışmalarının yeniden ortaya çıkışı Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun 1934 yılında Kadro dergisinde “İnkılap Edebiyatı” başlıklı yazısıyla olur. Hümanizm, 1935 yılında Yücel dergisinin öncülüğünde Şişli Halkevi’nde yapılan bir toplantıyla varlığını daha derinden hissettirir. Avrupa’nın hümanizm çerçevesinde Antik Yunanla yaptığı dönüşümü Yücel dergisi kadrosu, özünü kaybetmemiş Türk edebi dönemlerine dönmekle gerçekleştireceklerini düşünür. Buna göre Türk hümanizmi, edebiyatın ve sanatın millileştirilmesi çerçevesinde gerçekleşecektir. Bu bağlamda ortaya atılan hümanizm, öncelikle geçmişte Türk olduğu bilincine daha sonra geçmiş ve gelecekte insan olma bilincine ulaşmayı kapsar (Yıldırım, 2013: 748).

1938 yılında Mustafa Kemal Atatürk’ün vefatının ardından Türkiye’de yeni bir dönem başlar ve 1939-1945 yılları arasında kültür politikalarında hümanist anlayış egemen olur. Bunda Hasan Âli Yücel’in milli eğitim bakanı olmasının etkisi büyüktür (Atabay, 2009: 458). Hasan Âli Yücel’in milli eğitim bakanlığı döneminde önem verdiği faaliyetlerin başında dünya klasiklerinin Türkçeye çevrilmesi gelir. O, 2-5 Mayıs 1939 tarihinde yapılan Birinci Türk Neşriyat Kongresi’nin açılış konuşmasında ifade ettiği gibi çeviri eserlerle, Batı medeniyetinin hissediş ve düşünme biçimiyle bireyin benliğinin güçlendirilmesini amaçlar (Binyazar, 2011:206). Alper Akçam bu noktada Hasan Âli Yücel’in önemini şu şekilde vurgular: “Anadolu aydınlanması ya da bence çok daha doğru bir deyişle, yarım kalmış Anadolu Rönesansı, Batı ve Doğu kültürlerinin bir ve büyük insanlık kültürü içinde birlikte varoluşlarına giden önemli bir yol ve köprüydü. Hasan-Âli Yücel, bu köprünün önemli temel taşlarını atmış bir kültür insanıydı. (...)” (Akçam, 2011: 140)

Hasan Âli Yücel’in hümanist anlayışının da etkisiyle 1940-1941 eğitim-öğretim yılıyla birlikte Ankara Atatürk Lisesi, Ankara Kız Lisesi ve

İstanbul Galatasaray Lisesi'nde Latince ve Yunanca öğretilmeye başlanır. Bunun yanında Tercüme Bürosu açılır, Tercüme Mecmuası yayınlanmaya başlar. Böylece Batı medeniyetinin temelini oluşturan eserlerin yakından tanınması ve insan aklı ile doğasını önemseyen hümanist eserlerin geniş halk kitlelerine ulaşması amaçlanır (Giorgetti ve Batır, 2008: 41-42). Hasan Âli Yücel ve dönemin eğitim anlayışını Songül Sallan Gül şu şekilde ifade eder: “Hasan-Âli Yücel döneminde eğitim ve kültür hamlelerinde milli kültür ve milli kültür içinde hümanizm ruhu öne çıkar. Eğitim hamlelerinde amaç, aynı zamanda yeni toplumun aydın, yetkin, kendine güvenen ve eleştirel bireyini kırdı da yetiştirmektir” (Gül: 2011: 311). Böylece Cumhuriyet'in “ideal insan” resmi kendini gösterir: içine doğduğu milli kültür ile hümanist anlayışı kendinde birleştiren, olayları, durumları ve kişileri eleştirel değerlendirebilen, kendine güvenen aydın birey.

Yerel ve evrensel değerleri kendinde birleştiren “ideal” Cumhuriyet insanının özelliklerini Hasan Âli Yücel'in “İyi Vatandaş İyi İnsan” adlı eserinde de görmek mümkündür. Hasan Âli Yücel, bu eserinde bireye düşen ilk görevin yaşamak olduğunu ifade eder: “Öyle ise insanın ilk “Hakki” olan hayat, aynı zamanda ilk “Vazife”sidir” (Yücel, 1978: 314). Bunun hemen ardından o, “yaşatmak” görevini de zikreder. Yücel, saadetin hayatını başka insanların hayatı ile dengeleyen, yaşamını başkalarını yaşatmakla uyumlu kılan bireylerden oluşmuş bir toplumda aranabileceğini ifade eder. Ona göre ahlak bu denge ve uyumdan doğar ve fazilet bireyin başkalarını en az kendi kadar düşünebilmesidir (Yücel, 1978:315).

Hasan Âli Yücel, insanî değerlerin başında insana değer vermek geldiğini ifade ettikten sonra İslam dininin de insanı doğuştan temiz bir varlık olarak kabul ettiğini belirtir. Yücel, insanların birbirlerine karşı duydukları şüphenin gereksiz mücadelelerin kaynağı olduğunu vurgular ve şu şekilde devam eder: “Namusluya namussuz, doğruya eğri, iyiye kötü demek durumuna düşeriz. Bu türlü peşin ve kanıtsız hükümlere iftira ve bühtan derler ki, ahlâksızlığın en ağır şekilleri, günahın en zararlıları bunlardır. Din ve Ahlâk, insanı bunlardan şiddetle menetmiştir” (Yücel, 1978: 317). Hasan Âli Yücel, insanın kişiliğindeki değerlerin fark edilmemesinin doğru toplumsal davranışın önünü tıkadığını, insana değer verilmeyen toplumlarda değerli insan yetiştirmenin imkânsız olduğunu, başkalarını tanımanın ve onlara değer vermenin gerekliliğini ifade eder (Yücel, 1978:320).

Hasan Âli Yücel'in milli değerlerden hareket eden ve merkeze insanı koyan dünya görüşü, edebiyata bakış açısını da belirler. O, edebiyat alanında başarının ancak yerel özelliklerden hareket edip evrensel değerlere ulaşmak ile mümkün olabileceğine inanır. Yücel'e göre Türk

edebiyatının dünya edebiyatı içinde yerini sağlamlaştırması ancak Türk halkının anlatılmasıyla mümkün olacaktır (Kerimoğlu, 2011: 260).

Hasan Âli Yücel'in 1939-1945 yılları arasında milli eğitim bakanlığı görevi sürecinde yukarıda ifade edilen insana ve hayata bakış açısının birçok edebi esere yansıdığı söylenebilir. Anadolu Türk insanını anlatırken evrensel değerleri de önceleyen eserlerden biri ise Huriye Öñiz'in 1939 yılında yayınlanan "Bir Öğretmenin Romanı" adlı romanıdır.

1887 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Huriye Öñiz, ilk ve ortaöğrenimini Leylî Sanayi Mektebinde tamamlar. Bursa Amerikan okulunda Türkçe öğretmenliği yapan Huriye Öñiz, Londra Üniversitesinin kadınlara mahsus Bedford Kolejinde pedagoji üzerine öğrenimini tamamlar. Huriye Öñiz, yurda döndükten sonra İstanbul İnâs İdadisinde, İstanbul Dârülmualimât, Beyoğlu 3. Rum, Haydarpaşa Musevi, Galata Musevi Erkek, Hasköy İtalyan, Feriköy Menemetayan (Menemetcian) ve Yeniköy Rum okullarında öğretmenlik yapar. Huriye Öñiz, 8 Şubat 1935 tarihinde yapılan seçimde Cumhuriyet Halk Partisi 5. dönem Diyarbakır milletvekili seçilir. Öñiz, 12. Uluslararası Kadın Kongresinde ve 24-31 Ağustos 1936'da gerçekleştirilen 3. Türk Dil kurultayında da bulunur. Milletvekilliği görevinin bitmesiyle İtalyan, Ticaret, Erenköy Kız ve Beyoğlu Kız Liselerinde öğretmenlik yapar. "Köprüaltı Çocukları" adında eserin de yazarı olan Huriye Öñiz, 2 Kasım 1950 tarihinde vefat eder (Duroğlu, 2007: 81-82).

Huriye Öñiz, "Bir Öğretmenin Romanı" adlı romanında Fatma öğretmenin yaşadıklarını anlatır. Fatma öğretmen, İstanbul'da doğup büyümesine rağmen kendi isteğiyle Anadolu'da bir köyde öğretmenlik yapar. O, halka yakınlığı, mesleğine sevgisi ve çalışkanlığı ile hem halkın sevgisini kazanır hem de tesadüfen köye gelen maarif vekilinin dikkatini çeker ve Ankara Gazi Eğitim Enstitüsünde eğitim hakkı kazanır. Bu çalışmada sözü edilen romanda yer alan kişiler üzerinden ideal cumhuriyet insanının resmini veren değerler incelenmiştir.

## 1. Çalışkanlık

Huriye Öñiz, romanında köy öğretmeni Fatma'nın ve çocuğundan yaşlısına köy ahalisinin çalışkanlığını ön plana çıkarır. Fatma, kendisi çalışkan olduğu gibi diğer insanların da çalışkan olmasını ister. Onun bu özelliğini, İstanbul'da bir dilenci çocukla konuşmasında görmek mümkündür. Fatma, annesinin rahatsızlığı nedeniyle hastaneye gitmek için tramvay beklerken yanına dilenci bir çocuk gelir ve ondan para ister. Sıhhatli görünen bu çocuğa Fatma, dilenmemesi gerektiğini söylediği gibi onu polise şikâyet edeceğini de belirtir: "Neden yalan söylüyorsun; sen aç değilsin. Anan ve baban da var. Şimdi seni polise söyleyeceğim; dilenirsen

ona haber vereceğim, dedi” (Öniz, 1939:43). Böylece Fatma, çocuk da olsa çalışmak yerine dilenmeyi tercih eden birine hem para vermez hem onu polise şikâyet etmekle tehdit eder.

“Bir Öğretmenin Romanı” adlı eserde çalışkanlık, köy insanının önemli hasletlerinden biridir. Fatma, köyün hastalarıyla bir pazar günü ilgilendikten sonra iki gün önce nişanlanan Ayşe ile karşılaşır. Ayşe, elindeki bohçanın nasıl kesileceğini Fatma’dan öğrenmek ister. Fatma, yanında Ayşe olduğu halde okula gider. Ayşe’nin getirdiği bohçanın içinden evde dokunmuş küçük bir top bez çıkar. Bu bezi Ayşe’nin ninesi dokumuş ve ona çeyiz olarak vermiştir. Ayşe’nin anlattığı üzere ninesi keteni eker, sonra onu ağılın önündeki dereye ıslatır, mengeneden geçirir, sonra da keteni beyaz olana kadar çocuklara dövdürür, bunun ardından da ipliği bükerek, tezgâhta dokuyup bezleri meydana getirir. Böylece Ayşe’nin ninesi çalışkanlığı ile ön plana çıkarılır. Yazar, Fatma’nın ağzından bunu şu şekilde ifade eder: “Gördün mü değerli Türk kadını. Çocuklarına hazırladığı bezleri hem elile yapıyor, hem de torunları bile ondan istifade ediyorlar” (Öniz, 1939:15).

Huriye Öniz, köylülerin yılın her döneminde yaşlısından çocuğuna çalıştığını belirtir. Köylüler, kadın ve erkek hep beraber Fatma’ya misafir olurlar; ancak bu misafirlik yatsı namazına kadar sürer. Çünkü sabah erkenden erkeklerin bazısı ekinlerinin durumunu görmek için tarlaya, bazısı değirmene gidecektir. Kadınlar ise inekleri sağdıktan sonra buzağları ineklere emzirtecek ve ardından da hayvanları köyün meydanında bekleyen sığırtmaca götürecektir. Yazar, köyde orak zamanı ise herkesin güneşin altında çalıştığını vurgular: “Çocukların en küçüğü bile, hiç olmazsa, harmanda döğene oturur, hayvanları dürterdi” (Öniz, 1939:27). Orak zamanında da yatsıdan sonra hiçbir evde ışığın yanmadığı, insanların güneşin doğuşu ile birlikte tarlaya gittiği belirtilir. Yazar, köylünün çalışmayı dahi tatlı bir ana dönüştürdüğünü, öğle arasında meşenin altında yemeklerini yiyip ayranlarını içtikten sonra güzel sesli kızların köy türküleri söylediğini ifade eder. Yazar, oraktan sonra harman zamanında da harmanın kenarına bir çardak kurulup öğle vakitlerinin “neşe ve şataret içinde” (Öniz, 1939: 29) geçirildiğini belirtir.

## 2. Yardımseverlik

Huriye Öniz, “Bir Öğretmenin Romanı” adlı eserinde yardımseverliğin köylüsünden şehirlisine, öğretmeninden şoförüne Türk milletinin önemli bir hasleti olduğunu romanına yansıtır. Mustafa, Fatma’nın görev yaptığı okulun öğrencilerinden biridir ve bir gün okula geç gelir. Fatma, Mustafa’ya geç kalma sebebini sorar. Mustafa da okula geç gelme sebebini açıklar. Buna göre Mustafa, okul yolunda yağın kar içinde ihtiyar bir kadını görür. Donmak üzere olan bu kadın, Mustafa’dan kendisini sıcak

bir yere götürmesini ister. Mustafa, yaşlı kadını Ahmet Dayı'nın yakındaki samanlığına güçlkle götürür, altına samandan bir yatak yapar ve eve koşup durumu annesine söyler. Mustafa'nın annesi sobadaki kaynar çorbadan bir tas alıp samanlığa gider, yaşlı kadına çorbayı içirir. Mustafa ve annesi, bir süre sonra kendine gelen bu kadını evlerine götürür. Fatma: "Aferin sana; bu sabah çok iyi bir iş yaptın, bu, bir Türk çocuğuna lâyıık, asil bir harekettir." (Öniz, 1939: 5) diyerek geç gelme sebebini açıklayan Mustafa'nın davranışını onaylar.

Fatma, cumartesi günü öğleden sonra okulun olmamasını da fırsat bilerek öğrencileriyle Mustafa'nın evine bu yaşlı kadını ziyarete gider. Burada misafir olan Hatice nine, bu yaşlı kadının adının Hatice olduğu öğrenilmiştir, çocuklarını "büyük harpte" şehit vermiş yalnız yaşayan bir kadındır. Evinde yiyecek olmadığı için Fatma'nın görev yaptığı köye, alacağı olan bir miktar unu almak için gelmiştir. Fatma, Hatice nineyi okulda misafir eder. Okulun öğrencileri de derslerden sonra bu yaşlı kadının yanına gelip ondan masallar dinler. Bunun yanında çocuklar, akşamları okulda kalan bu yaşlı kadına yoğurt, taze pişmiş tarhana çorbası, bir bakraç ayran getirir. Fatma, çocukların bu davranışına engel olmaz. Çünkü o, küçük yaşlarda sergilenen bu gibi olumlu davranışların ileride çocukların doğası haline geleceğini, insani duygularının kuvvetleneceğini düşünür. Yazar bu düşünceyi şu şekilde ifade eder: "Genç öğretmen, çocukları bundan menetmiyordu. Biliyordu ki, küçükten başlayacak olan bu gibi hareketler, onlarda bir itiyat haline gelecek ve insanî hislerini kuvvetlendirecekti" (Öniz, 1939: 16).

Fatma'nın görev yaptığı köyde Türk köylüsünün yardımsever vasfı türlü vesilelerle ön plana çıkarılır. Bunlardan biri, doğumdan sonra ölen Emine'nin geride bıraktığı çocuğunun bakımı çerçevesinde romana dâhil edilir. Emine'nin yetim kalan çocuğuna o sıralarda doğum yapmış buzakçının karısı, sütannelik yapar. Fatma da bu çocuğun bakım sorumluluğunu üzerine alır. Fatma, buzakçının evine gider, buzakçı ve karısına emeklerinin karşılığını vereceğini söyler. Ona, buzakçının karısının karşılığı, maddi bakımdan sıkıntılar yaşasa da Anadolu köylüsünün yardımseverliğini gösterir: "Hayır, dedi. Ben bir şey istemem. Bu öksüz çocuğu kendi evlâdım gibi seviyorum. Çok zamanlar südümün çoğunu ona verirsem içim rahat ediyor. Siz hiç merak etmeyiniz; ona kendi çocuğumdan ziyade dikkat ederim" (Öniz, 1939: 21). Karısı gibi buzakçı da bu çocuğa sevgisini gösterir. Bu iki yardımsever Türk köylüsü karşısında Fatma'nın durumunu ise yazar şu şekilde ifade eder: "Fakir, fakat insanlık duygularile kalpleri dolu olan bu iki asil ruhlu Türk köylüsüne söyleyecek bir söz bulamadı. İkisinin de muhabbetle ellerini sıkarak okula döndü" (Öniz, 1939: 21).

Fatma, bir gün bir adamın dağdan köye doğru gelmeye çalıştığını fark eder. Fatma derhal bu adamın yanına gider ve adamı kolundan tutup okulun önüne getirir. Bu adam izinli bir askerdir ve köyüne giderken hastalanmıştır. Fatma, öğrencilerinden Mustafa'nın vasıtasıyla köyün muhtarına haber gönderir. Bir süre sonra köyden üç delikanlı gelir ve bu hasta askeri muhtarlığın misafir odasına yerleştirir. Köyün gençlerinden biri bu hasta askeri tanır ve ona hemen çorba yapmaya gittiği gibi ertesi gün de öküzlere koşmuş arabayla bu askeri köyüne götürür.

Fatma, annesi hastalandığı için İstanbul'a dönmek zorunda kalır. Hastaneye gitmek için tramvaya binen Fatma, kucağında bir bebek olduğu halde tramvayda yolculuk yapan bir kadının bilet parasını ödeyemediğine şahit olur. Bunun üzerine Fatma, kadının yerine bilet parasını verir. Çocuğunu hastaneye götüren bu kadın, hastanenin yerini de bilmez. Fatma ona yol göstereceğini belirtir. Fatma, hastaneye ulaştıktan sonra da bu kadını ve bebeğini yalnız bırakmaz; gördüğü bir doktora yanındaki kadının çocuğunu nerede muayene ettirebileceğini sorar. Doktorun cevabı üzerine Fatma, bu kadın ve çocuğunu muayene olacakları odaya götürür ve orada bulunan doktora durumu izah eder. En nihayetinde doktor soğuk algınlığı nedeniyle çocuğun rahatsız olduğunu söyler. Fatma, bu kadını ve çocuğunu hastaneden uğurlar. Kadın ise onun yardımına minnettardır: "Kadıncağız, ondan ayrılırken o kadar samimî ve candan teşekkürler ediyordu ki, Fatma bundan çok mütehassıs oldu" (Öniz, 1939: 47).

Fatma, tipinin olduğu soğuk bir İstanbul kışında görev yaptığı azınlık okuluna gider. Müdür, öğrencilerin gelememesi nedeniyle o gün ders yapılmayacağını, onun da eve dönebileceğini söyler. Bunun üzerine Fatma vapurla evine dönerken üç kişinin bulunduğu vapurda, bir adamın para saydığını fark eder: "Yalnız bir tanesi önünde duran, yanları körüklü küçük bir el çantasından kalın desteler yapılarak, ortaları sicimlerle bağlı banknotlar çıkarıp sayıyor, yine yerine koyuyordu" (Öniz, 1939: 88). Vapur iskeleye yanaşınca bu adam ve diğer iki yolcu onu takip ederek çıkar. Fatma da çıkış kapısına ilerlerken para sayan adamın oturduğu kanepede "üzeri sımsıkı sarılı bir paket banknot" (Öniz, 1939: 89) görür. Fatma, paraları sayan adamın vapurun iskeleye gelmesi üzerine telaşla paraları çantasına yerleştirirken bu bir deste banknotu düşürdüğünü anlar.

Fatma, maddi sıkıntılar yaşasa da bu parayı almayı aklına dahi getirmmez: "Ona refah, saadet ve istikbal temin edebilecek olan bu bir deste banknot, kendisinde hiçbir heyecan uyandırmamıştı. Yalnız parayı alarak sahibine yetiştirmek aklına geldi" (Öniz, 1939: 89). Vapurdan çıkarken adama yetişen Fatma, bu banknotu ona verir. Adam patronunun parasını bir yere götürmekle görevli olduğunu, bu banknotu kaybetmiş olsa hapishanelerde çürüyeceğini söyledikten sonra Fatma'ya nasıl teşekkür edeceğini bilmediğini ifade eder. Fatma ise kendisine teşekkür etmesine

gerek olmadığını, bunun kendisi için bir vazife olduğunu belirtir: “Teşekkür etmeniz hiç lâzım değil. Eğer bu parayı ben bırakmış olsaydım onu da siz bulmuş olsaydınız tabiatıyla bana getirip verecektiniz. Ben bana düşen vazife ne ise onu yaptım, siz de aynı şeyi yapacaktınız. Bana karşı yapılacak ne şükran, ne de minnet borcunuz yoktur” (Öniz, 1939: 90-91).

Yazar, yardımseverlik bağlamında İstanbul’da bir şoförü de romanına yansıtır. İstanbul’da bulunan Fatma, bir gün sağ tarafında ağrı hisseder. Bunun üzerine bir otomobil (taksi) ile hastaneye gider. Burada doktor onun rahatsızlığının sebebini belirtir: apandisit. Fatma’nın derhal ameliyat edilmesi gerekse de hastanede boş yatak yoktur. Fatma, aynı taksi ile gittiği bir başka hastanede de boş yatak olmadığını öğrenir. Bunun üzerine şoförün Fatma’ya ifadeleri onun yardımsever yönünü göstermesi açısından önemlidir: “Merak etmeyiniz. Sizi ortada bırakmam. Şu İstanbul yok mu, onun bütün hastanelerini dolaşmak lâzım gelse de, yine dolaşacağım. Bu ne biçim iş yahu!, dedi” (Öniz, 1939: 57).

Üçüncü hastaneye ulaştıklarında şoför, kapıcıya aldırış etmeden doğrudan başhekimin odasına gider, iki hastaneye gittiklerini, boş yatak bulamadıklarını, ameliyatın gecikmesi halinde hastanın hayatının tehlikeye gireceğini ifade eder. Bunun üzerine başhekim, hastabakıcıyı çağırır ve hastayı hastaneye almalarını emreder. Şoför, hastabakıcıdan önce Fatma’nın yanına gider ve sevinç içinde “Yatak bulundu. Şimdi rahat edeceksiniz.” (Öniz, 1939: 58) der. Yazar, hiç tanımadığı halde kendisine bu şekilde yardım eden şoföre yönelik Fatma’nın duygularını ise şu şekilde ifade eder: “(...) Hastaya veda eden şoför yarın gelip kendisini göreceğini söylerken, hiç tanımadığı halde böyle insanca alâka gösteren şoföre teşekkür ediyor ve gözleri gülüyordu” (Öniz, 1939: 58).

Şoför, ertesi gün ameliyattan sonra elinde bir demet çiçekle Fatma’yı hastanede ziyarete gelir. Şoför, Fatma’ya beş dakikalığına geldiğini, bir müşteriyi götürmek zorunda olduğunu ifade ettikten sonra Fatma’ya veda edip odadan çıkar. Burada önemli olan daha önceden hiç tanımadığı bir kadına, hastane bulmasında yardım eden şoförün ertesi gün onu ziyarete gelmesidir. Ayrıca o, bu iyiliği yaparken hiçbir çıkar gözetmez. Zaten bu şoför, romanda bir daha da görülmez.

### 3. İdealistlik

Fatma, öğretmen okulunda öğrenci iken bütün isteği köylerde öğretmenlik yapmaktır. “Pek iyi” diplomasını aldığı anda bu idealinin gerçekleşeceğini düşünür: “Bu suretle hem ideale kavuşacak, hem de biricik anacığına bakabilecekti” (Öniz, 1939: 10). Başarılı bir şekilde okuldan mezun olan Fatma, il merkezlerinden birine tayin edileceğini



öğrenince yetkili mercilere başvurur ve kendisinin bir köye gönderilmesini ister. “Bütün arzu ve emeli bir köyde öğretmen olmaktan ibaret” (Öniz, 1939: 11) Fatma, en sonunda Orta Anadolu’da bir köye tayin edilir. Bu köyde Fatma, “derin bir nefis feragatiyle” (Öniz, 1939: 11) çalışır ve etrafındaki insanları kendine hayran bırakır.

Cumartesi günleri öğrencileri evlerine gönderdikten sonra Fatma, karla kaplı yolları aşarak içinde kinin ve aspirin gibi hafif ve zararsız ilaçlar ile pamuk, tentürdiyot ve gazlı bez bulunan çantasını alıp köydeki hastaları dolaşır; onların iyileşmelerine yardımcı olur. Yazar, onun bu idealist tavrını “Hava ne kadar soğuk olursa olsun, bu ziyaretleri kendine vazife edinmişti. Bir hastanın ateşler içinde yanan başına, yaş bir bez koyduğu veyahut bir sıtmalıya kinin verdiği, bir başka gün düşen bir çocuğun sıyrık bacağına sarıp bağladığı zaman, duyduğu manevî zevki hiçbir zevkle değışmezdi.” (Öniz, 1939: 12) şeklinde ifade eder.

Fatma, köyün sadece öğretmeni değildir. O, aynı zamanda sağlıklı ilgili acil durumlarda başvurulmuş Fatma’nın yanına öğrencilerinden Hasan gelir ve kız kardeşinin sokakta düştüğünü, başını taşa çarptığını ve baygın bir halde olduğunu söyler. Fatma, kahvaltısını olduğu gibi bırakıp küçük ilaç çantasını alır, Hasan ile birlikte yaralı kızın yanına gider. Fatma, çocuğun başındaki yarayı bir parça pamukla temizler, tentürdiyot ile siler ve sarar. Bu işlemler bittikten sonra çocuk gözlerini açar. Fatma, bu evden çıktıktan sonra Mehmet Dayı’nın yeni doğum yapan gelininin yanına gider, durumunu sorar. Daha sonra köyden İsmail isimli bir kişinin hasta eşinin yanına gider. Sıtma gelmediği için kadını ayakta bulur. Onun gibi sıtmalı olan Galip’e gider ve ona sulfataya devam etmesini öğütler.

Fatma, dedelerden savaş hatıralarını, ninelerden de eski zamanların hayat tarzını dinler. Fatma, oğlu askerde olan annelerin mektuplarını yazar, genç kızların sırdaşı ve dert ortağı olur. Fatma, köydeki hastalarla yaralılarla ilgilendiği gibi nişanlı genç kızların el işlerine de yardım eder. İki gün önce nişanlanan Ayşe’ye elindeki bohçanın nasıl kesileceğini öğretir.

Fatma, hayatları salonlarda bulunmaktan, çaya veya pokere gitmekten, süslenmekten ve sadece kendileri için yaşamaktan ibaret olan kadınlara acır, onları “bedbaht mahlûklar” (Öniz, 1939: 12) olarak görür. Fatma’nın idealizmi annesinin ölümü ardından kendi kendine konuşmasında da görülür. Fatma, annesinin ölümüyle bir an için dünyada yapayalnız kaldığını düşünür. Ancak köyden Kaya’nın gelen fotoğrafı onun düşüncesini eski haline getirir. Onun ömrünü başka insanların hayatını daha güzel kılmaya vakfettiği şu ifadelerinden anlaşılır: “Ben yalnız kendim için değil, başkaları için de yaşamalıyım. Elemlerimi izhar

etmek, acılarımı başkalarıyla paylaşmak demek, kendini sevmek demek değil de, nedir? Başkalarını derdime ortak etmeğe hiç hakkım yok. En büyük teselliyi köyde, Kayanın yanında bulacağım, hemen gitmeliyim” (Öniz, 1939: 54).

#### 4. Azim

“Bir Öğretmenin Romanı” adlı eserde Fatma’nın azimli yönü de ön plana çıkarılır. O, annesinin ölümü ardından bir süre üzülse de bunun kendini sevmek manasına geleceğini, başkaları için de yaşaması gerektiğini düşünüp görev yaptığı köye dönmeye karar verir. Ancak Fatma, köye dönecek paraya sahip değildir; çünkü parasını annesinin hastalığı ve cenaze işlemleri münasebetiyle harcamıştır. Bundan dolayı tefeci bir kadından senet karşılığında faizle para almak zorunda kalır. Böyle kötü bir kadının varlığından haberdar olması Fatma’yı psikolojik olarak olumsuz etkiler. Evine geldiğinde vücudunda halsizlik hisseder. Hasta olacağından korkan Fatma’da akşamüzeri hafif bir kırıklıkla ateş kendini gösterir. Gece de iyi uyuyamaz. Buna karşın o, sabah kendisini düne göre daha iyi hisseder. O, ayağa kalkmakta azimli davranır; çünkü bilir ki hasta olsa da ona bakacak kimsesi yoktur: “Yatsa bile, bir tas çorba verecek biri olmayınca, yatmakta ne fayda vardı. İsteksiz yatağından kalktı” (Öniz, 1939: 56). Buna karşın Fatma, o gün köye yazdığı mektupta döneceğini belirtirken ertesi gün de eşyalarını komşusu Hatice Hanım’ın evine taşır.

Fatma’nın azimli yönü İstanbul’da görevlendirildiği azınlık okulu müdürünün davranışı bağlamında da görülür. Fatma, görev yaptığı köy okuluna başka birinin tayin edilmesi üzerine İstanbul’da bir azınlık okuluna görevlendirilir. Bu okula gittiğinde okulun müdürü tarafından hoş karşılanmaz. Müdür, okulunda öğretmene ihtiyaç olmadığını, bu nedenle kendisini derse alamayacağını belirtir. Fatma buna karşılık “Görüyorsunuz ki tayin edildiğime dair elimde emrim var, buna istinaden vazifemi yapmak istiyorum.” (Öniz, 1939: 77) der. Müdür, onu göreve başlatmamakta direnir. Bu durum Fatma’nın gururuna dokunsa da üzüntüsünü belli etmez. Müdür en nihayetinde “Yarın ben görüşeyim, öbürgün bir kere yine uğrayınız, o zaman size cevap veririm (...)” (Öniz, 1939: 77) der. Fatma, maarif müdürlüğüne gider ve durumu anlatır. Bunun üzerine bu azınlık okuluna “derhal” telefon edilir ve Fatma’nın yarın derse başlaması istenir. Ertesi sabah Fatma, bu azınlık okulunda göreve başlar: “Ertesi sabah okulda müdürün burnu kırılmış gibi göründü. Onu dershaneye götürdü. Nihayet dersini vermeğe başlamıştı” (Öniz, 1939: 78). Böylece Fatma, öğretmenlik yapma noktasında kendisine zorluk çıkaran bu müdürün karşısında yılmaz, maarif müdürlüğüne gidip durumu

anlatır ve görevine başlar. Böylece yazar, Fatma'nın zorluklar karşısında yılmayan azimli yönünü göstermiş olur.

## 5. Misafirperverlik

Huriye Öviz, “Bir Öğretmenin Romanı” adlı eserinde Türklerin misafirperverliğini çeşitli vesilelerle okura yansıtır. Bu misafirperverlik örneklerinden birinde Mustafa'nın yolda ölmek üzere iken karşılaştığı ve annesiyle evine getirdiği Hatice nineyi, Fatma ve öğrencileri cumartesi öğleden sonra ziyarete gider. Mustafa, misafirlerin rahat geçebilmesi için onlar gelmeden önce evinin önündeki karları temizler ve küçük bir meydancık oluşturur: “Misafirlerin geleceğini bilen çocuk, kapının önüne biriken karları kürekle atarak temizlemiş, büyücek bir meydancık açmıştı” (Öviz, 1939: 7). Mustafa'nın ve annesinin gelen misafirleri karşılama şekli ise romanda şu şekilde verilir: “‘Buyurun’, diye onları karşıladı. Annesi merdivenin alt başına kadar inmiş, güler yüzle onları bekliyordu” (Öviz, 1939: 7). Hatice ninenin davranışı da gelen misafire saygının bir göstergesidir. Çünkü o, öğretmen Fatma ve öğrencileri içeri girdiklerinde ayakta karşılamak için çaba sarf eder.

Mustafa'nın annesi, Hatice nineyi, hava açılmadan bırakmayacağını belirtir: “Hatice nine, hava tamamilen açılmadan seni bırakmayacağız. Sıcacık ocağın başında otur. Bak benim de evde büyük kimsem yok. İki lâf ederiz. Mustafanın babası gelip seni bizde görürse ne kadar sevinecektir. O artık dünyada seni bırakmaz, dedi” (Öviz, 1939: 8). Bu noktada Fatma öğretmen de devreye girer ve Hatice nineyi okulda misafir etmek istediğini ifade eder: “Hava açsın. Sokağa çıkacak gibi olunca nineyi biraz da bana misafir ederim. Yine böyle çocuklarımla gelip, onu okula benim odama götürürüz; olur mu nineciğim? Dedi” (Öviz, 1939: 9). Bu sırada Mustafa'nın babası da gelir. Onun ifadesinden misafirin evinde bulunmasından hoşnut olduğu anlaşılır: “Hepiniz hoş geldiniz. Vay Hatice nine bizde misin? Ne iyi ettin de geldin. Ne vakit geldin? Dedi” (Öviz, 1939: 9).

Köyün genç kadınlarından Emine'nin ölümü ardından yeni doğmuş bebeğinin sorumluluğunu Fatma öğretmen alır. Bunun üzerine Fatma, yeni doğum yapmış ve Emine'nin bebeğini de emziren buzakçının evine gider. Buzakçının karısının onu karşılama şekli Anadolu insanının misafirperverliğini gösterir niteliktedir: “Kadın, onu her Anadolu kadınının yaptığı gibi güler yüzle karşılayarak: ‘Buyrun!’ dedi” (Öviz, 1939: 20). Buzakçı da bütün gün çalışması nedeniyle yorgun olsa da Fatma içeri girince yerinden fırlayarak ayağa kalkar ve “Hoş geldiniz” der.

Romanda buzakçının karısının misafirperverliği, Fatma'nın İstanbul'dan köye gelen annesi ile ziyareti sırasında da fark edilir.

Genç yaşta ölen Emine'nin geride kalan oğlu Kaya'yı buzakçının karısı emzirmektedir. Kaya'nın manevi annesi olarak Fatma ile annesi, Kaya'yı görmek için buzakçının evine gider. Yazar, buzakçının karısının misafirleri hoş karşılayışını "Buzakçının karısı, onları nasıl karşılayacağını, nasıl ikram edeceğini, hangi mindere oturtacağını şaşırıldı." (Öniz, 1939: 38) şeklinde belirtir.

Huriye Öniz, Türklerin misafirperverliğini İstanbul'da Fatma'nın komşusu Hatice Hanım üzerinden de sergiler. İstanbul'da bir azınlık okulunda öğretmenlik yapan Fatma'nın birlikte kaldığı Hatice Hanım'ın evine bir akşam Fatma'nın görev yaptığı köyden Osman Ağa, yanında Kaya olduğu halde gelir. Fatma ve Hatice Hanım, Osman Ağa'yı derhal eve buyur ederler. Fatma ve Osman Ağa, daha hal hatır sorarken Hatice Hanım, bir fincan kahveyi Osman Ağa'ya ikram eder: "Onlar konuşurken, Hatice Hanım, pişirdiği büyücek bir fincan kahveyi Osman Ağaya 'buyurun' diyerek uzattı" (Öniz, 1939: 79). Hatice Hanım'ın bu davranışı Türk milletinin misafire ikramda bulunmayı ne denli önemseydiğinin bir göstergesidir.

## 6. Güvenilir Olma

Fatma öğretmen, bulunduğu köyün insanlarının güvenini kazanmış biridir. Bu, ölen Emine'nin yeni doğmuş bebeği bağlamında kendisini gösterir. Emine bir yıl önce evlenmiş, zorlu bir doğum sürecinin ardından bir erkek çocuğu dünyaya getirmiştir. Ne var ki Emine, doğumdan bir süre sonra ölür. Emine'nin ölüm acısına fazla dayanamayan annesi de bir süre sonra ölür. Emine'nin kocası ise bu sırada askerden çağrılır. Emine'nin bebeği her ne kadar o sıralarda doğum yapmış buzakçının karısının yanına verilmiş olsa da onun sorumluluğunu alacak bir kişiye ihtiyaç duyulur. Emine'nin kocası çocuğunu emanet etmek için Fatma'ya rica eder: "Bu akşam size yalvarmağa geldim. Evlâdımı siz alınız. Şayet ben sağ dönmezsem, onun annesi siz olunuz. Ölürsem de gözüm arkamda kalmaz" (Öniz, 1939: 19). Bu adamın sözleri, bir çocuğun sorumluluğu verilecek denli Fatma'nın güvenilir olduğunu gösterir.

Fatma'nın güvenilir olduğu toplumsal değerlere aykırı bir davranış sergilemeyeceği annesi üzerinden de verilir. Fatma'nın annesi, kızı İstanbul'a gelemediği için onun görev yaptığı köye gider. Bir süre dinlendikten sonra yaşlı kadına Fatma, bir oğlu olduğunu söyler; çünkü o ana kadar Emine'nin çocuğunun sorumluluğunu üzerine aldığı annesine söylememiştir: "Ben, şimdi anne oldum. Tosun gibi bir oğlum var! Göreceksin ya! Ne sevimli, ne tombul bir şey" (Öniz, 1939: 37). Fatma'nın annesi bu ifade karşısında aklıdan olumsuz bir düşünce geçirmez. O, kızının ahlakından emindir. Yazar, bunu "Kızının ahlâk ve seciyesinden çok emin olduğu için, anne, 'Tosun gibi bir oğlum var' demesine hiç

hayret etmedi. Onun, şefkat ve merhamet hislerinin derecesini pek iyi bildirdi.” (Öniz, 1939: 37) şeklinde belirtir.

Köye arabasının arıza yapması nedeniyle gelen maarif vekili, Fatma'nın pazar günleri köy kadınlarına çocuk bakımı ve okuma yazma dersi vermesinden, ders yönteminin etkili oluşundan ve okulun düzen ve temizliğinden etkilenir ve ona Gazi Enstitüsünde eğitim görüp büyük okullarda öğretmenlik yapmasını teklif eder. Fatma, bu teklife çok memnun olsa da Kaya'nın babasına o askerden dönene kadar Kaya'ya bakacağına söz verdiği için beklemesi gerektiğini söyler: “Şüphesiz efendim, çok mesut olurum. Yalnız Kayacığımın babası gelinceye kadar buradan ayrılmamağa mecburum. Çünkü babasına söz verdim. Bu yaz askerliği bitiyor, gelecek” (Öniz, 1939: 113). Bunun üzerine maarif vekili Fatma'ya Kaya'yı babasına teslim edinceye kadar bekleyebileceğini, kendisinin onun adına Ankara'da işini takip edebileceğini belirtir. Yazar, bu durum üzerinden de Fatma'nın güvenilir bir insan olduğunu belirtmiş olur.

## 7. Nezaket ve Görgü

Romanda yazar, nezaket ve görgü kurallarına da uygun örnekler verir. Bunlardan biri, Fatma'nın annesinin köye gelmesi üzerine gerçekleşir. Fatma'nın annesi İstanbul'dan köye kızının yanına gelir. Okula gelen Fatma ve annesi çantalarını arabadan indirmeye başlar. Bu sırada başta okulun hademesi Ayşe Kadın olmak üzere yakın evlerdeki kadınlar onların yanına sevinçle koşar. Fatma'nın annesi odaya girince Ayşe Kadın ve köyün diğer kadınları onun elini öper: “Onu misafir odasına soktu ve sedirin üzerine oturttu. Ayşe kadın da dahil olduğu halde, köylü kadınlar gelip, misafirin elini öptü” (Öniz, 1939: 36). Fatma, annesi ve köylü kadınlar, birbirlerinin halini hatırlamaya sorarken Ayşe Kadın da sofraya bir tas sıcak çorba getirir.

Ertesi sabah anne kız hem Kaya'yı görmek hem de köyü dolaşmak için dışarı çıkar. Bu noktada yazar, köylü kadınların görgü ve nezaketlerine dair örnekler verir. Köylü kadınlar, Fatma ve annesine “hoş geldiniz” dedikleri gibi hem kadının elini öperler hem de onu ve kızını evlerine davet ederler: “İkisi yanyana yürüyerek, tepeyi indiler. Köye girdiler. Köyün kadınları, kapılara çıkıyor, misafire, ‘Hoş geldiniz’ diyorlar, kızlar gelip, elini öpüyorlardı. Gördüğü bu samimiyetten misafir de pek mütehassis olmuştu. Epey dolaştılar. Onları, içeriye davet edenler de oldu. Fakat genç öğretmen, Kayaya gideceklerini söyliyerek, özür diledi” (Öniz, 1939: 37).

Bir gün, Fatma, görevli olduğu okula bir başka öğretmenin hem de kendisine haber verilmeden gönderildiğini öğrenir. Bunun için İstanbul'da maarif müdürlüğüne gider. Ne var ki müdürün ondan önce görüşmesi

gereken insanlar vardır. Fatma, bir süre ayakta bekledikten sonra hastaneden yeni çıkmış olmasının da etkisiyle yorulur ve bir sandalyeye oturur. Müdürlükte görevli hademe gelince Fatma sandalyenin ona ait olması nedeniyle ayağa kalkar. Hademe ise kendisinin uzun süredir oturduğunu, ayakta durabileceğini ifade eder. Bu ikisi arasındaki konuşma nezaket ve görgüye örnek olur:

“(…) Fatma ayağa kalkmak istedi. Adam atılarak:

-Rahatsız olmayınız, bayan. Sabahtanberi ben oturdum. Biraz da ayakta durayım, siz dinleniniz.

-Çok teşekkür ederim ama, siz ayakta kalıyorsunuz.

-Ben zaten dolaşacağım. Bizim mümeyiz bey dışarı çıktı. Daha masasına dönmedi, merak ediyorum. Bir yerde bayılıp kalmasın, gidip her tarafta arayacağım” (Öniz, 1939: 71).

Fatma, bu nazik ve görgülü hademenin tavrından etkilenir. Yazar bu durumu “Bu yüksek duygulu hademeye karşı Fatmanın kalbinde derin bir takdir uyandı. Ona bir şey söylemedi.” (Öniz, 1939: 71) şeklinde ifade eder.

Fatma, köy okulunda kadınlara çocuk bakımı dersi vermeye başlar. Bu derse sadece kendi köyünden kadınlar değil komşu köylerden kadınlar da katılır. Pazar günü yapılan bu derse kadınlar temiz yeldirmelerini, beyaz temiz başörtülerini örterek katılırlar. Kadınlar arasında komşu köyden olup dersin verildiği köyden delikanlılarla nişanlı genç kızlar da vardır. Meydanda toplanıp gelenleri seyreden delikanlılar, nişanlılarını görmeye çalışırlar. Bunun yanında yazar, delikanlı ve genç kızların nezakete ve görgü kurallarına aykırı davranış sergilemediklerini belirtir: “(…) Meydanda efendice duruyorlardı. Bir şehirli gibi, nişanlıya karşı hiçbir taşkınlık ve coşkunluk göstermiyorlardı. Genç kızlar da delikanlıların önünden geçerken saf ve masum bir tavırla başlarını önlerine eğiyorlar, göz ucile bakmağa cesaret edemiyorlardı” (Öniz, 1939: 105).

## 8. Özgüven

Romanda Fatma'nın özgüven sahibi bir kadın olduğu görülür. Annesinin rahatsızlığı dolayısıyla hastaneye giden Fatma, tramvayda karşılaştığı bebeği hasta bir kadına da yardım eder. Fatma'nın hastanede başhekim olduğunu sonradan öğrendiği doktor ile konuşması onun özgüvenini sergiler niteliktedir: “Şu yanımda duran bayan, hasta çocuğunu muayene ettirmek için çok uzak bir yerden buraya kadar çocuk kucağında geldi. Nerede muayene olacaksa kendisine refakat edip götüreceğim” (Öniz, 1939: 46). Başhekimin odasını da soran Fatma'ya bu kişi başhekimin kendisi olduğunu söyleyip arzusunu sorunca Fatma, “Ricamı, odanıza gelip arz ederim.” (Öniz, 1939: 46) der. Yazar, onun

bu özgüveninin doktor üzerindeki etkisini “Onun sade tavrı, açık ifadesi, tertemiz yüzü, doktorun dikkatini çekmişti.” (Öniz, 1939: 46) şeklinde belirtir.

Fatma, sağlık sorunu yaşayan annesinin hastaneye yatırılması gerektiği kanaatinde. Bundan dolayı o, başhekim ile konuşmak üzere odasına gider. Onun özgüveni, başhekim ile odasında konuşması sırasında görülür: “(...) Evde, bir hastaya yapılması lâzım gelen herşeyi yapmak mümkün olamıyor. Müsaade ederseniz şimdi eve dönüp kendisini getireceğim, dedi” (Öniz, 1939: 47). Başhekim, hastanede boş yatağın bulunmadığını söyleyince Fatma isteğinde ısrar eder: “Doktor, anneciğim her gün biraz daha fenalaşüyor. Size yalvarırım, onu bugün doktorların ihtimamına terketmeme müsaade ediniz. Kendisi de buraya gelmeği çok istedi; rica ederim, bugün getireyim” (Öniz, 1939: 47). Sonunda her ne kadar annesini hastaneye yatıramasa da başhekim, adresini alır ve onu boş yatak olduğunda arayacağına temin eder. Fatma, dört gün sonra hastanede boş bir yatağın olduğu haberini alır.

Yazar, Fatma'nın özgüvenini, annesi hastaneye yattıktan sonra da sergiler. Hastaların ancak haftada iki gün ziyaret edilebileceğini öğrenen Fatma, hemen ilk karşılaştığı doktorun yanına gider ve ona isteğini belirtir: “Doktor, ben her gün gelip annemi görmeği, mutlak olarak isterim, bana müsaade ediniz. Başka türlü hareket etmeme imkân yoktur, dedi” (Öniz, 1939: 51). Doktorun sert tavrı ile karşılaşan Fatma, bu defa başhekimin yanına gider ve ona isteğini ifade eder: “Sizden bir istirhamım var. Ben her gün annemi gelip görmek istiyorum, bana müsaade ediniz. Emin olunuz ki hastaları hiç rahatsız etmem” (Öniz, 1939: 51). Başhekimin olumsuz tavrına karşılık Fatma, şu şekilde konuşmaya devam eder: “Doktor, sizin anneniz yok muydu, onu sevmez midiniz? Ben size anneniz namına yalvarıyorum, bana izin verin, gelip her gün annemi görebileyim” (Öniz, 1939: 51). Başhekim, Fatma'nın ısrarı üzerine ona her gün annesini görmesi için izin verir.

Fatma'nın kendini ifade etme noktasında özgüveni, görev yaptığı köye bir başka öğretmenin tayin edilmesi üzerine de romana yansıtılır. Fatma, Maarif Müdüriyetine gider ve burada müdür ile konuşur. Yazar, onun müdür ile konuşmadan önce ruh durumunu ve hazırlığını şu şekilde ifade eder: “Fatma, onu beklerken, başının içinde söyleyeceği sözleri düşünüyor, nereden söze başlamasının muvafık olacağını bir türlü kararlaştıramıyordu” (Öniz, 1939: 71). Fatma'nın müdüre meramını anlatışı onun hem özgüven sahibi hem de dile hâkim olduğunu gösterir:

“-Efendim, ben... köyünün öğretmeniyim. Tatili geçirmek, aynı zamanda hasta annemi tedavi ettirmek üzere, İstanbulda idim. Bu müddet zarfında yerime bir başkası tayin edilmiş, ben yerimden memnundum. Tahvilimi mucip olacak bir harekette de bulunmadım. Köylü, zannedirim, benden

memnundu. Neden değiştirildiğimi anlayamadım. Lûtfen beni tenvir eder misiniz?”( Öviz, 1939: 72)

Yazar, böylece Fatma üzerinden mevkice kendisinden yüksek konumda birine kişinin meramını uygun bir dille ve kendinden emin bir şekilde ifade etmesinin örneğini verir.

## 9. Yeni Bilgilere Açıklık ve Eğitime Önem Vermek

Huriye Öviz, roman kişileri üzerinden yeni bilgilere açık olmanın ve eğitime önem vermenin gereğini vurgular. Fatma, köydeki okulda kadınlara “doğan bir çocuğa nasıl bakılacağını ve büyüdükçe ona neler yapmak lâzım geleceğini gösteren, öğreten” (Öviz, 1939: 104) çocuk bakımı dersi vermeye başlar. Bu derse katılan kadın sayısı doksandır. Büyüklerinden gördüklerini çocuklarına uygulamış köylü kadınlarının Fatma’ya ve vereceği derse yönelik önyargılarının olmadığı fark edilir. En yeni ve doğru bilgiyi öğretmen Fatma’dan alabileceklerine inanmaları, köylü kadınlarının yeni bilgilere açıklığını gösterir. Yazar, onların Fatma karşısında duruşunu ise şu şekilde belirtir: “Ona gönülden bağlı olan bu insanlar, her sözünü bir keramet sayıyor ve ona göre ehemmiyet vererek dinliyorlardı” (Öviz, 1939: 106). Dersin bitmesi ardından Fatma, dinleyenlere anlamadıkları bir nokta varsa kendisine sorabileceklerini söyler. Bunun üzerine kadınlar, bilmediklerini öğrenmek için soru sormaktan çekinmezler ve Fatma da onların sorularını yanıtlar: “Hepsine de açıkça cevaplar vererek onların bilmedikleri, anlayamadıkları yerleri güzelce anlattı” (Öviz, 1939: 106).

Yazar, Fatma’nın pazar günleri verdiği derslere ilgi gösteren kadınlar üzerinden Türk köylüsünün yeni bilgilere açık, onları benimsemeye hazır oluşunu belirtir: “Hele yakında ana olmağı bekleyen genç kadınlar için bu ders çok ehemmiyetli idi ve şimdiden çocuğunu genç kızın tarifi üzere büyütmeği düşünüyorlardı” (Öviz, 1939: 106). Fatma, çocuk bakım dersinin ardından kadınlara okuma yazma dersi vermeyi de düşünür. Bunu çocuk bakım dersine gelen kadınlara söylediğinde kadınlar böyle bir dersin verilmesine çok sevinirler: “Üçüncü dersin yapıldığı Pazar günü bunu kadınlara tebşir etti. Çocuk gibi sevindiler” (Öviz, 1939: 107). Fatma hemen o gün bu derse başlar ve kadınlar da istekle katılır.

Romanda yeni bilgilere açık olmaları bakımından sadece köylü kadınlar ön plana çıkarılmaz. Fatma da yeni öğretim yöntemlerini uygulaması yönüyle eğitim bilimlerindeki gelişmeleri takip ettiğini gösterir. Çünkü yazar, Fatma’nın yeni öğretme yöntemlerine başvurduğunu ifade eder. Böylece kadınlar hem kolay öğrenirler hem de derse katılmaktan sıkılmazlar: “Yarattığı öğretme usulile, kadınlara çok kolay öğretiyor ve öğrenenler, zerre kadar güçlük çekmiyordu. Bu kolay öğrenme, onlarda



derse devam hevesini art(tır)mıştı; adeta bir düğüne gider gibi sevinerek okula koşuyorlardı” (Öniz, 1939: 107).

Yazar, erkeklerin de kadınların okuma yazma öğrenmesine destek olduğunu belirtir. Erkekler akşamları eşlerine o gün öğrendiklerine dair sorular sorarken onları güdüleyici güzel sözler söyler. Yazar, bütün kadın ve erkeği ile köyün öğrenme isteğine çocukları da katarak topyekûn bir eğitim seferberliğinin resmini verir: “Analarının çok sevdikleri öğretmenlerle daha sıkı temasta bulunduğunu gören çocukların kalbi masumane sevinçlerle dolup boşalıyordu” (Öniz, 1939: 107).

## 10. Alçakgönüllülük

Fatma'nın bir hasleti de alçakgönüllü olmasıdır. O, öğrencilerine şefkatle muamele edip onlara hem okulu hem dersleri sevdirir. Hafta sonları köyün kadınlarına ders verir. Genç kızların çeyizlerine yardım ederken evlenecek kızların gelin başını dahi düğün öncesi o yapar. Köyün evlerini tek tek dolaşp hastalara çare olmaya çalışırken insanların hal ve hatırını sormayı ihmal etmez. Yolda kalmış hasta ve izinli askerlere köyelerine gitmesinde yardımcı olur. Buna karşın o, bu yaptıklarıyla övünmez; aksine bunları önemsemez. Onun bu özelliği, köyün yaşlılarından Tefvik Dayı'nın karısı ile konuşmasında görülebilir.

Bir gün Tefvik Dayı'nın karısı, kocasına inme indiği gerekçesiyle Fatma'ya başvurur. Fatma, bu iki yaşlı köylüye bu belirtilerin romatizmanın şiddetinden kaynaklandığını, üzülmemelerini söyler. Ardından da ispirto ile Tefvik Dayı'nın bacağına ovar, sonra yün ile sarar. Tefvik Dayı, bir süre sonra ayağa kalktığı gibi köyün kahvesine de gider. Bunun üzerine Tefvik Dayı'nın karısı, Fatma'ya “Allah sizden razı olsun. Bilmiyorum, biz sizin hakkınızı nasıl ödiyeceğiz. Bütün bu köy ahalisinin her gün duasını alıyorsunuz. Allah sizi bizim başımızdan eksik etmesin!” (Öniz, 1939: 103-104) der. Fatma'nın bu kadına karşılığı, onun alçakgönüllü yönünü gösterir: “Size öyle geliyor, ben ne yapabiliyorum ki?” (Öniz, 1939: 104)

## 11. Empati Kurma

Huriye Öniz, “Bir Öğretmenin Romanı”nda Fatma'nın birçok güzel özelliğini ön plana çıkarır. Böylece okura Fatma üzerinden bu güzel değerlerin gerçek hayatın içinde yer alabileceği izlenimini verir. Fatma'nın sözü edilen özelliklerinden biri de diğer insanlarla empati kurabilmesidir. Fatma, okulda hademe olan Ayşe kadının pazar günleri evine gitmesini, okulda kalıp çalışmamasını ister. Çünkü Fatma, bu kadının çocuklarına vakit ayırması gerektiğini bilir. Fatma'nın bu özelliğini yazar, romanda şu şekilde ifade eder: “Pazar günleri hademe kadının gelip, ona iş görmesini istemezdi. O günlerde her işini kendisi yapar, kadıncağzın da bir gün

olsun, çocuklarla oturmasını ve onların dikişlerini dikmesini temin ederdi.” (Öniz, 1939: 14)

## 12. İyilikbilirlik

Fatma, görev yaptığı köyde işini okulun dört duvarı ardına sıkıştırılmaz. O, köyün hastaları ve yaşlıları ile ilgilendiği, onların dertlerine deva bulmaya çalıştığı gibi genç kızların çeyiz hazırlıklarına da yardım eder, gelinlerin başını yapar, oğlu askerde olanların mektuplarını yazar, annesiz babasız kalmış çocuğa kol kanat gerer. Onun bu davranış ve tutumu köylünün gözünde değerini artırır. Çünkü Türk köylüsü iyilikbilir vasfı haizdir. Türk köylüsünün bu özelliği, köyde rahatsızlanan annesini İstanbul'a götürürken Fatma'yı uğurlama sırasında görülür. Romanda bu yolcu uğurlama sahnesi şu şekilde yer alır:

“(…) Bütün köy halkı, kadın, erkek, çocuk ve kalabalık bir insan yığını okulun etrafını sarmış, sessiz, sedasız bekliyorlardı. İyi kalpli köylülerin yüzünde çok derin bir üzüntü okunuyordu.

(…) Beli iki kat olmuş ihtiyar dedeler bile, ona hürmet gösteriyor, kasketleri ellerinde selâm veriyorlardı. Yaptığı iyiliklerle, bu sade, fakat temiz Türk köylüsünün kalbinde tahtını kurmuş olan genç kız, onlara çok samimî bir veda yaparak, annesini arabaya yerleştirmek için arkasından yokuşu indi ve onlara yetiştirdi. Şimdi yukarıdaki halk ta, akın halinde tepeden arabaya doğru iniyordu” (Öniz, 1939: 40-41).

Köyün delikanlılarından biri anne ve kızı, tren istasyonuna kadar götürmek için onların yanında gelir. Bu delikanlı istasyonda hastayı arabadan indirip trene yerleştirdiği gibi tren hareket edene kadar da istasyondan ayrılmaz.

Bu noktada Fatma'nın İstanbul'daki komşusu yaşlı kadın önemlidir. Fatma, annesinin ölümünün vermiş olduğu üzüntüden kurtulup görev yaptığı köye dönmeye karar verdikten sonra apandisit ameliyatı olmak zorunda kalır. Hastaneden çıktıktan sonra onu komşusu bu yaşlı kadın karşılar. Bu kadın evinde bir odayı Fatma için hazırlar, ona işleri yoluna girinceye kadar beraber kalabileceklerini söyler. Bunun yanında o, Fatma'ya hiç üzülmemesini, onun da kendisinin bir kızı olduğunu, onun kundağın içinde mışıl mışıl uyuyuşunu hatırladığını ifade eder. Bu yaşlı kadının Fatma'ya bu denli iyi davranmasının altında onun iyilikbilirliği vardır. Onun bu özelliği şu sözleriyle romana yansır:

“-Kızım, annenle ben, tıpkı bir kardeş gibiydik. Bu kadar sene komşuluk ettik. Bir gün bile birbirimizi incitmedik. Sana yapmak istediklerim az bile. Anneciğinin bana ne kadar çok iyiliği dokunduğunu bilemezsin kızım. O, ne iyi bir insandı. Sen de tıpkı ona benziyorsun yavrum. İyilik yapmayı, kimsesizlerin imdadına koşmayı biliyorsun! Dedi.” (Öniz, 1939: 68).

Fatma, arabasının arızalanması nedeniyle köye ve ardından okula uğrayan maarif vekilinin teklifiyle Ankara'da Gazi Enstitüsünde eğitim almaya başlar. O, Ankara'da bulunmasına ve okulunda başarılı olmasına karşın kendisini yıllarca bağrına basmış köyü ve okulunu unutmaz. O, şahsi girişimleri ile köydeki okulun beş sınıflı olmasına aracılı olur. Yazar, bunu köyün kızları arasında geçen konuşmada şu şekilde verir. "Kızlar, bugün öğretmenimizden köye haber gelmiş. Köyün okulu beş sınıflı olacağını bildirişirmiş. Muhtar Osman Çavuş diyor ki; bu işi mutlak öğretmenimiz yapmıştır. Bunu duyan herkes çok sevindi. Artık çocuklar ilk okumalarını köyde tamamlayacaklardır. Ne iyi değil mi?" (Öniz, 1939: 118-119)

### 13. Tutumluluk

Fatma, kendisini çalıştığı köyde ziyarete gelen annesi ile bir süre sonra İstanbul'a dönmeye mecbur kalır. Çünkü annesi hastalanır. Fatma, İstanbul'a geldiğinin ertesi günü annesini komşularına emanet ederek hastaneye gider. Ancak hastane yolunda gelen tramvayların hepsi dolu olduğu için onun beklediği durakta durmaz. Birkaç tramvayın bu şekilde durmadan geçmesi üzerine Fatma'nın aklına bir otomobile (taksi) binmek gelir. Ancak Fatma, tasarruf yapması gerektiğini düşünür: "Tasarruf yapmağa, parasını idareli sarfetmeye mecburdur. (...) Bilmiyordu, belki annesinin hastalığı uzar, ilaç ve doktor parası lâzım gelir, sıkıntıya düşer" (Öniz, 1939: 42). Bu noktada yazar, geleceğin ne getireceğinden emin olamayan Fatma'nın tutumlu yönünü ön plana çıkarır.

Fatma, parasını gereksiz harcamayan biridir. Tramvaya veya taksiye binebilecekken binmez. Ama gerekli olduğu zamanlarda parasını harcamaktan da çekinmez. Bu, annesinin cenaze işlemleri bağlamında görülür. Annesinin öldüğü hastanenin başhekimini, cenaze işlemlerinin hastane tarafından mı yoksa kendisi tarafından mı yapılmasını istediğine dair sorusuna o, cenaze işlemlerini kendisinin üstleneceğini söyler. Yazar, bu konuda onun durumunu şu şekilde ifade eder:

"Talih ona bu genç yaşında, anacığının son hazırlığı için lâzım olan her şeyi bulmak için düşünmeyi de nasip etmişti. Kimsesiz, kırık, öksüz kalan varlığında bu da bir acı oldu. Parasını, son kuruşuna kadar annesine sarfetti. Ferdayı hiç düşünmüyor, nasıl ve ne ile geçineceğini hesap etmiyor, sarfediyordu" (Öniz, 1939: 53).

Böylece yazar, Fatma'nın tramvay yerine otomobile binmeyecek denli tutumlu olduğunu gösterdiği gibi gerektiğinde cebindeki son kuruşu kadar parasını harcamaktan çekinmeyen yönünü de sergiler.

### 14. Sabır

Romanda Fatma'nın sabırlı yönü de ön plana çıkarılır. Onun sabrı, çocuk yaşlarda babasını kaybetmesi ile kendini gösterir. Babasının

tedavi için gönderildiği sayfiyeden ölüm haberinin gelmesi üzerine Fatma çok ağlar. Onu babasının yokluğuna alıştıran annesinin sözleri olur: “Fatmacığım, ne yapalım evlâdım, dünya böyle, her gelen gitmeye mahkûm, ağlama kuzucuğum, ağlama, (...)” (Öniz, 1939: 10) Fatma sadece babasının ölümüne değil oğlunun acısına dayanamayıp kısa süre sonra ölen babaannesinin, kendisine ve kız kardeşine şefkatle yaklaşan halasının ölümüne de sabretmek zorunda kalır.

Fatma'nın annesi ise hastanede ölür. Bu haberi telefonda öğrenen Fatma, derhal hastaneye gider. Onun bu halini yazar, “Ne yaptığını bilmeyen bir mecnun gibi koşarak, tramvaya gitti.” (Öniz, 1939: 53) şeklinde ifade eder. Bununla birlikte o, gözyaşlarına mani olur. Hastaneye geldiğinde ise metin bir hal sergiler: “Başhekim odasına girdi. Artık çok metin görünüyordu” (Öniz, 1939: 53). Başhekim cenazeyi hastanenin mi yoksa kendisinin mi kaldıracağı sorusu üzerine Fatma, annesine son hizmeti kendisinin yapmak istediğini belirtir. Fatma sorumluluk üzerinde iken kendini kaybetmez ve sabırlı bir şekilde davranır. O, ancak, yakınlarda ikamet eden bir yakınım evinde duygularına mani olamaz ve ağlar: “Hastaneye yakın bir tanıdığı vardı. Oraya gitti. Şimdi gözlerinin yaşlarına cereyan vermişti” (Öniz, 1939: 53).

Romanda köylü gençler üzerinden de sabır örneği verilir. Fatma, köyde gerçekleştirilecek düğüne davet edilir. Düğün köyün iki genci arasındadır. Onların ön plana çıkarılan en önemli özelliği ise yedi yıl nişanlı kalmış olmalarıdır. Bunun sebebi ise erkeğin askerde iki yıl bulunması ve kızın da yaşının küçük olmasıdır. Bu iki genç yedi yıl nişanlı ve birbirlerinden uzak kalmalarına karşın evlenecekleri günü sabırla beklerler. Böylece hem ailelerinin hem de toplumun hilafına bir davranış sergilememiş olurlar. Kız, nişanlısı askerdeyken dikişlerini diker, oyalarını yapar, çevrelerini işler. Erkek de askerlik görevini yerine getirir. Bu iki gencin sabırlı bekleyişlerinin ardından toplumun onayı çerçevesinde düğünleri gerçekleşir.

## 15. Sorumluluk

Huriye Öniz, romanında Fatma'yı sorumluluklarının bilincinde bir kişi olarak yansıtır. Birleştirilmiş sınıfta öğretmenlik yapan Fatma, okulun ilk dersi başlamadan önce öğrencilerini sınıfta bekler. O, küçük öğrencilerinin saçlarını okşarken hangi öğrencinin geldiğini hangisinin gelmediğini de takip eder. Bu özelliği ile o, kendisine emanet edilen öğrencilerin sorumluluğunu yüklenmiş görülür. Bunun içindir ki Mustafa isimli öğrencisinin sınıfa gelmediğini derhal fark eder:

“Zil çalındı.

Öğretmen masasının başına geçti. Derse başlamadan evvel sıralara bir göz attı. Çocukların hepsi gelmiş, yalnız bir tek çocuk gelmemişti. Öğretmenin gözleri o boş yere takılıp kaldı. Sonra:

-Çocuklarım! Acaba Mustafa nerede kaldı? Sakın hasta olmasın. O, hiçbir gün mektebe geç gelmemiştir. Merak ettim. Dedi” ( Öñiz, 1939: 3).

Ahmet isimli bir öğrenci, Mustafa’yı sabah gördüğünü, hayvanları ahırdan çıkarıp sığırtmacın yanına götürdüğünü söyler. Böylelikle Fatma, Mustafa’nın hasta olmadığını öğrenir ve ardından da derse başlar.

Fatma’nın sorumluluk sahibi biri olduğu, yaptığı doğumun ardından ölen köyün kadınlarından Emine’nin çocuğunun bakımını üstlenmesi ile de sergilenir. Fatma, bütün bir kış İstanbul’da yaşayan annesinden uzak kalır. Fatma, annesini çok özlemesine karşın Emine’nin çocuğunu köyde bırakmamak için annesinin yanına, İstanbul’a, okullar yaz tatiline girince de gitmez. Ona göre sorumluluğunu aldığı, buzakçının karısı tarafından emzirilen bebek daha süttten kesilmemiştir ve ona ihtiyaç duyabilir. Bunun için Fatma, annesini yanına getirmeyi düşünür.

## 16. Olumlu Düşünme

Fatma, hem yaz tatili hem de annesinin tedavisi için İstanbul’a gider. Ancak bir süre sonra görev yaptığı köydeki okula kendisine de haber verilmeden bir başka öğretmenin tayin edildiğini öğrenir. Bunun üzerine İstanbul’da yetkili müdür ile görüşür. Ancak müdür, onun başka bir yerde de görev yapabileceğini söyler. Fatma görev yaptığı okuldan ve okulun bulunduğu köyden, köylüler de Fatma’dan memnun olduğu halde böyle bir değişim Fatma’yı üzer. Bununla birlikte çalışmaya, para kazanmaya mecbur olan Fatma, maarif müdürüne mutlaka bir yere tayin edilmesi gerektiğini söyler. Müdür, İstanbul’da azınlıklara ait bir okulda öğretmene ihtiyaç olduğunu ancak okulun uzakta kaldığını ifade eder. Buna rağmen Fatma, bu okulda görev yapmayı kabul eder. Yazar, yolu uzak ve masraflı olmasına karşın Fatma’nın olaylara olumlu yaklaşımını şu şekilde verir:

“Onu Fatihe götürecek olan tramvayda bulduğu yere oturduktan sonra, düşünmeğe başladı. Hemen ilk müracaatında kendisine şöyle bir yerin teklif edilmesi ne iyi olmuştu. Parasız kalmak tehlikesi artık geçmişti. Kayayı düşündü. Kimbilir şimdi ne sevimli olmuştur. Onu bir kere kucığına alsa, sevse, okşasa, bütün kederleri geçecek zannediyordu” (Öñiz, 1939: 74).

Fatma, görev yapmaktan memnun olduğu köyden, köyün insanlarından, okulundan, öğrencilerinden ve manevi evladından kendisine haber verilmeden uzak düşürülür. Buna karşın, ilk başvurusunda uzak ve yol masrafının fazla olduğu bir azınlık okulunda göreve başlayacağı için memnun olur. Bu, Fatma’nın olayları olumlu tarafından değerlendirdiğinin bir göstergesidir.

## 17. Örnek Olma

Huriye Öñiz, çocuklara toplumsal değerlerin yetişkinlerin örnek davranışlarıyla aktarabileceğini vurgular. Fatma'nın görev yaptığı okulda öğrenci olan Mustafa, sabah okula gelirken kar içinde ölmek üzere olan Hatice nineye rastlar ve onu annesinin de yardımıyla evine götürür. Mustafa'nın köyüne, alacağı olan bir miktar un için gelen Hatice nine yorgunluk ve tipi nedeniyle ilerleyememiştir. Mustafa'nın annesinin ve o gün ziyarete gelen Fatma öğretmenin Hatice nineye gösterdiği yakınlık ve misafirperverlik öğrencilerin toplumsal değerleri görerek öğrenmesine vesile olur. “Bütün bu sözler geçerken çocuklar susmuşlardı. Fakat bütün bu yüzlerde masum ifadelerle karışık hayret ve teessür alâmetleri görünüyordu.” (Öñiz, 1939: 9) diyen yazar, çocukların kürsüden verilemeyecek bir ahlak ve sosyal yardım dersi aldıklarının da altını çizer: “Genç öğretmen, o gün, hiçbir zaman kürsüden verilemeyecek olan bir ahlâk ve bir sosyal yardım dersini çocuklarına vermişti” (Öñiz, 1939: 9).

Yazar, Fatma'nın öğrencilerine örnek olarak onları kötü davranıştan uzaklaştırdığını ifade eder. Fatma'dan önce köyde görev yapan erkek öğretmen, çocuklara kötü muamelede bulunur, hatta okulda bir falaka eksik kalır. Buna karşın Fatma, öğrencilerine şefkat, merhamet ve sevgiyle yaklaşır. Öğrencileri onun bu davranış şekline şaşırırlar. Sonrasında kendilerine şefkat, merhamet ve sevgiyle yaklaşan öğretmenlerine öğrencilerin sevgileri artar ve öğrenciler, onun her söylediğine itaat eder hale gelir. Fatma'nın öğrencileri arasında yazarın da belirttiği üzere “her zaman ve her yerde görüldüğü veçhile, ahlâken biraz aykırı” (Öñiz, 1939: 76) öğrencileri de vardır. Bu öğrenciler de öğretmenlerinin insanlara olan tavrını taklit etmek suretiyle aykırılıklarından uzaklaşırlar. Bu durum romanda şu şekilde ifade edilir: “(...) fakat tıpkı maymunlar gibi mukallit olan çocuklar, gözlerinin önündeki bu şefkat ve fazilet timsalini hemen kopya edivermişler, haşarılar bile yola girmişlerdi” (Öñiz, 1939: 76). Böylece yazar, Fatma öğretmen üzerinden çocukların istenilen olumlu özellikleri, kendilerine dikte edilmesiyle kazanamayacaklarını belirtir. Öñiz, yetişkinlerin bu davranışları, örnek olarak yeni nesillere aktarabileceklerini vurgular.

## 18. Şefkat

Huriye Öñiz, “Bir Öğretmenin Romanı”nda öğretmenlerin müşfik olmaları gerektiğinin altını çizer. Çünkü öğretmenler, muhatapları olan çocuklarla iletişimi şefkat ile gerçekleştirebilirler. Yazar, buna romanında örnek verir. Bir gün köyün çocuklarından Mustafa, okula gelirken kar ile dolu yolda donmak üzere bir yaşlı kadına rastlar ve onu annesinin de yardımıyla evine götürür. Böylece o, bu yaşlı kadını ölümden

kurtarır. Bununla birlikte Mustafa, okula da geç kalmıştır. Fatma, sınıfta Mustafa'nın olmadığını fark eder ve onun için endişelenir.

Mustafa, bir süre sonra sınıfa gelir; ancak heyecanı nedeniyle geç gelme sebebini öğretmenine açıklamakta güçlük çeker: “O, bir şeyler mırıldanmak ister gibi, dudaklarını oynatıyor, fakat boğazından bir ses bile çıkaramıyordu. Çok heyecanlı idi” (Öniz, 1939: 4). Mustafa'nın bu halini fark eden Fatma, “çocuğun bütün ruhunu saran gözlerle” (Öniz, 1939: 4) ona bakar ve “Ne dedin çocuğum? Ne oldu da geç kaldın?” (Öniz, 1939: 4) diye sorarak onun geç gelme sebebini öğrenmeye çalışır. Fatma'nın sesindeki şefkat, Mustafa'nın heyecanını gideren bir unsur olur. Bunu yazar, “Bir ana şefkati kadar tatlı ve cana yakın olan bu ses çocuğun cesaretini arttırdı: (...)” (Öniz, 1939: 4) şeklinde belirtir. Bunun üzerine Mustafa, derse geç gelme sebebini ifade eder.

Romanda Fatma'nın müşfik tavrı Emine'nin oğlu Kaya bağlamında da gösterilir. Fatma ve annesi, buzakçının evine Kaya'yı görmeye giderler. Burada Fatma'nın Kaya'ya tavrı, onda bir anne şefkati olduğunu gösterir: “(...) Çocuk uyanmıştı. Diğerini uyandırmamak için, yavaşça kucaklarına aldılar, sevdiler, okşadılar. Kaya küçük, tombul ellerini genç kızın yüzüne götürdükçe, tıpkı bir ana gibi onu okşuyor, havaya kaldırarak hoplatıyordu. Çocuk kalkıp, indikçe gülüyor, fıkırdıyordu” (Öniz, 1939: 38).

## 19. Temizlik ve Düzen

Romanda Fatma, bir öğretmen olarak okulunda temizliğe ve düzene önem veren biri olarak sergilenir. Fatma, pazar günleri görev yaptığı köyden ve civar köylerden gelen kadınlara çocuk bakımı ve okuma yazma dersi verir. Yine bir pazar günü Fatma, kadınlara ders verirken sınıfa iki ziyaretçi gelir. Fatma, ders arasında bu kişilere okulu gezdirir. Bu sırada sınıflarda sıraların tertemiz, üzerlerinde tek bir leke olmadığı, camların hatta karatahtanın dahi pırlıl pırlıl, sınıfın her tarafının tozsuz ve tertemiz olduğu görülür. Bunun yanında öğretmen masasının yan tarafında iki saksı konmuş, pencerelerin içlerinin de yeşil saksılarla “bezenmiş” olduğu fark edilir. Bu saksılarda ise “sararmış tek bir yaprak bile” (Öniz, 1939: 112) olmadığını ifade eden yazar, şöyle devam eder: “Çiçek seven bir elin, bunlara itina ile baktığı belli idi” (Öniz, 1939: 112). Daha sonra çocukların kış mevsiminde hem teneffüs yeri hem de yemek odası olarak kullandığı odaya girilir. “Bu odada herşey yerli yerinde ve çok temizdi” (Öniz, 1939: 112). Böylece yazar, Fatma'nın temizliğe ve düzene önem veren yönünü göstermiş olur.

## 20. Vatan ve Millet Sevgisi

Yazarın romanında vatan ve millet sevgisini ön plana çıkardığı görülür. Doğum sonrasında ölen köyün kadınlarından Emine'nin çocuğuna

isim verilmesi gerekir. Çocuğun askerde bulunan babası, çocuğa verilecek ismi annesi sıfatıyla Fatma'ya bırakır. Fatma da çocuğun sütannesi buzakçının karısı ile çocuğa Kaya ismini koyar. İsim verme sırasında Fatma'nın ifadelerinde Türk evladının yüreğinin yurt ve millet sevgisi ile dolu olması, onlar için yaşayıp ölmesi gerektiği fark edilir: “‘Yavrum’, dedi. Gözlerinin içi yaşlarla dolmuştu. ‘Sana Kaya diyeceğim. Adın Kaya olacak. Bir kaya gibi metin, bir kaya gibi sağlam, bir kaya gibi ketum, bir kaya gibi gürültüsüz ol. Kalbin, yurdunun ve milletin sevgisile dolsun, onlar için yaşa ve öl!’” (Öniz, 1939: 23-24)

Fatma, derslerinde de yurt sevgisini ön plana çıkaran bir öğretmendir. Okulun tatil zamanı yaklaştıkça o, yurt sevgisini ve bireyin yurduna olan borçlarını öğrencilerine daha fazla aşılama gayret eder. Yazar onun diğer zamanlarda da her vesile ile yurt sevgisini öğrencilerine benimsetmeye çalıştığının altını çizer: “Ya bir hesap dersinde veyahut yazma dersinde çocukların yorulduğunu hisseder etmez bahsi hemen yurt dersine çevirir. Kurtuluş savaşının bin türlü menkıbelerini onlara söyler ve çocuklarını kendine hayran ederdi” (Öniz, 1939: 24).

Fatma'nın yurt ve millet sevgisine dair ifadeleri çocuklar üzerinde o denli etkili olur ki bir gün öğrencilerinden biri Kurtuluş Savaşı günlerinde yaşamış olsaydı başkumandana, Atatürk'e, kendisine görev verilmesi için yalvaracağını, hiçbir şey yapamasa dahi askerlere su taşımayı isteyeceğini belirtir. Bir başka kız öğrenci ise o günlerde yaşasa askerlerin işini göreceğini, ocakları yakacağını, çalı çırpı toplayacağını belirtir. Bir erkek öğrenci ise hangi işe koşursalar onu yapabileceğini, hayvanlara bakabileceğini, onları suya götüreceğini, yemlerini vereceğini söyledikten sonra başkumandan emri doğrultusunda toptan, tüfekten, ölümden korkmadan hareket edeceğinin altını çizer. Bir süre sonra sınıfta bulunan her öğrenci, Kurtuluş Savaşı'nda bulunmuş olsalar yapacaklarına dair düşüncelerini öğretmenlerine ve arkadaşlarına aktarırlar. Bu da Fatma'nın derslerinde yurt ve millet sevgisine dair anlattıklarının çocuklar üzerinde etkisini gösterir.

Fatma, öğrencilerine yurt sevgisini o denli etkileyici anlatır ve çocuklara benimsetir ki çocuklar bu konuda konuşmaya devam etmek isterler ve sınıftan çıkmazlar: “Bu tatlı konuşmadan çok hoşlanan çocuklar, bir türlü dershaneyi terketmek istemiyorlar, birer bahane ile orada daha çok kalmak istiyorlardı” (Öniz, 1939: 25). Fatma, öğretmen olarak öğrencilerine yurt ve millet sevgisini benimsetebilmenin de mutluluğunu yaşar. Bunu yazar şu şekilde belirtir: “Genç öğretmen, onları evlerine yollarken, genç ömrünün en tatlı heyecanlarından birini yaşıyordu!” (Öniz, 1939: 26)



## 21. Toplumsallık

Fatma, öğretmenliğin yanında görev yaptığı okulda doktor, genç kızlara biçki dikiş öğreten bir abladır. O, bütün sevecenliği ve saygısı ile içinde bulunduğu köyün değerli bir ferdidir. Onun bu özelliği yine köyün hastaları ile ilgilendikten sonra okula dönerken ona sevgi gösteren köylünün davranışlarında somutlaşır: “Bu ziyaretlerden sonra, öğle olmuştu. Sakin bir tavırla ve iyilik yapmanın yarattığı vicdan rahatlığıyla okula doğru yürürken, köyün çocukları, kadınları, delikanlıları, ihtiyarları, onu selâmlıyor, hakiki bir saygı gösteriyorlardı. Yapma hiçbir şey olmıyan temiz yüzünde, onlara karşı bir tebessüm ve sevgi okunuyordu. (...)” (Öniz, 1939: 14)

Fatma, öğretmenliği okulun duvarları arasına hapsedmez; hastaları, yaşlıları, hamileleri ziyaret eder. Onların ihtiyaçlarına çözüm yolları bulmaya çalışır. Bunun yanında o, köydeki etkinliklere de katılır. Bu etkinliklerden biri ise düğünlerdir. O, köydeki düğünlere davet edildiği gibi bu davetlere de icabet eder. Bunu yazar, romana şu şekilde dâhil eder:

“Birkaç kız okula uğradı: ‘Sizi, biz düğün evine götüreceğiz’ dediler. Fatma, onların bu içten gelen sevgilerine bir kere daha memnun oldu; gülerek:

-On dakikaya kadar hazır olurum. Biraz oturunuz, dedi.

On dakika sonra, neşeli gülüşmelerle kapıdan çıkıyorlardı” (Öniz, 1939: 32).

Böylece yazar, Fatma üzerinden toplumun sorunlarıyla ilgilenmenin, o toplumu oluşturan diğer fertlerle etkileşim içinde olmanın önemini vurgular ve buna dair örneğini de vermiş olur.

## 22. Saygı

Fatma'nın diğer insanların varlığına saygı duyduğu, onları rahatsız etmemeye özen gösterdiği görülür. Annesinin rahatsızlığı nedeniyle gittiği hastanede boş yatak olmadığını duymanın üzüntüsü ve hayal kırıklığı içinde hastanenin koridorunda ilerleyen Fatma, aynı zamanda diğer hastaları rahatsız etmemek için topuklarının sesini çıkarmamaya özen gösterir: “Bu sessizliği, bu intizarı ihlâl etmemek için topuklarının sesini çıkarmamağa çalışarak uzun koridordan geçti ve sokağa çıktı” (Öniz, 1939: 48).

## Sonuç

Huriye Öniz'in “Bir Öğretmenin Romanı” adlı eserinde cumhuriyet insanının sahip olması gereken özellikleri yansıttığı görülür. O, roman kişilerinin davranışlarıyla bu özellikleri, günlük hayata yansıması bir

vaziyette verir. Öñiz, roman kişilerinde bu özellikleri sergilerken okuyucuya da bu güzel özellikleri sen de benimse der gibidir.

Romanda başta Fatma öğretmen olarak üzere roman kişilerinin çalışkanlıkları ön plana çıkarılır. Huriye Öñiz, yardımseverliği Türk toplumunun hemen her bireyinin önemli bir hasleti olarak yansıtır. Büyükler, bu bağlamda hem küçüklere örnek olur hem de bu haslet onların doğası olsun diye onlara, insanlara yardım etme imkânı verir. Yazar, Fatma öğretmen bağlamında her zorlu koşula direnerek görevini yerine getiren idealist cumhuriyet insanının resmini verir.

Yazar, Türklerin misafirperver vasfını çeşitli vesilelerle romana yansıtırken herkesin güvenini kazanmış Fatma öğretmen ile güvenilir olmanın ne olduğunu somutlaştırır. O, köylülerin ve İstanbul'da maarif müdürlüğünde çalışan hademenin üzerinden Türk'ün nezaket ve görgü kurallarına hem uyduğunu ifade eder hem de bu davranışa örnek verir. Romanda üzerinde durulan bir özellik de özgüvendir. Yazar, Fatma'nın isteklerini ifade etme noktasında özgüvenli tavrına yer verir. O, bu tavrıyla etrafındaki insanların saygısını kazandığı gibi isteklerini de onlara yaptırır.

Huriye Öñiz, köylülerin en yeni ve doğru bilgilere yüzlerce yılın alışkanlıklarını bir kenara bırakarak yöneldiklerini gösterir. Bunun yanında Fatma, öğretmenliğin dışında köylülerin hayatını kolaylaştıracak birçok etkinlik yapmasına ve insanların övgüsünü kazanmasına karşın mütevazı kişiliğinden ödün vermez. Romanda vurgulanan hasletlerden biri de empati kurma yeteneğidir. Fatma, okulda görevli hademe Ayşe Kadın'ın çocuklarına vakit ayırması gerektiğini, onun herhangi bir ifadesine gerek kalmadan anlar. Böylece yazar, Fatma öğretmen üzerinden Türk insanının karşısındaki insanla empati kurma yeteneğini somutlaştırır.

İyilikbirlik, bir toplumda insanların birbirlerine iyilikte bulunmasının yolunu açan unsurlardan biridir. Romanda Türk köylüsünün kendine yapılan iyilikleri unutmadığı vurgulanır. Bununla birlikte yazarın bu haslete şehrli insanların da sahip olduğunu Fatma'nın İstanbul'daki komşusu Hatice Hanım vasıtasıyla ifade eder. Huriye Öñiz, insanların tutumlu olması gerektiğini ise romanının başkışisi Fatma üzerinden ifade eder.

Romanda sabır kavramına babasını, babaannesini, annesini kaybetmesi ardından Fatma'nın metin duruşu bağlamında yer verilir. Bunun yanında köylü genç kız ve erkeklerin ahlaki kurallara uyarak evlenme zamanlarını beklemeleri sabır çerçevesinde ele alınabilir. Fatma'nın karşılaştığı olumsuz durumlarda dahi iyi bir taraf keşfetmesi, romanda olumlu düşünebilmenin somutlaşması açısından değerlidir. Sorumluluk ise Fatma'nın mesleğine verdiği önem, öğrencileri ile

ilgilenmesi ve doğum sırasında ölen Emine'nin oğlu Kaya'nın bakımına gösterdiği ihtimam bağlamında ele alınır.

Romanda toplumsal değerlerin gelecek nesillere aktarılmasında yetişkinlerin çocuklara örnek olmaları gerektiği vurgulanırken Fatma, müşfik bir Türk aydını olarak bu kavramın içini doldurur. Yine Fatma öğretmenin davranışları çerçevesinde bireyin diğer insanlara saygılı olması gerektiğinin altı çizilir. Bir ülkenin vatandaşından birinci beklentisi, onun vatanını ve milletini sevmesidir. Öniz, bu hasleti Fatma'nın Kaya'ya isim vermesi sırasında ifade ettiği sözleri, derslerinde vatan ve millet sevgisini dile getirmesi, öğrencilerin de bu sevgiye ortak olmalarıyla yansıtır. Bunun yanında vatan ve millet sevgisi, Fatma'nın milleti oluşturan bireylerle bir arada ve olumlu iletişim halinde olması ile somutlaştırılır.

## Kaynakça

- Akçam, A. (2011), “Batı” ve “Doğu” Kavramlarının Kültürel Geriliminde Anıtsal Bir Köprü: Hasan-Âli Yücel, Ed. K. Kocabaş içinde *Hasan-Âli Yücel*, (135-144), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Argunşah, A. (2011), Milli Edebiyat, Ed. R. Korkmaz içinde *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000*, (183-236), Ankara: Grafiker Yayınları.
- Atabay, M. (2009), Cumhuriyet Kültürü, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 43, 455-465.
- Binyazar, A. (2011), Klasikler ve Hasan-Âli Yücel, Ed. K. Kocabaş içinde *Hasan-Âli Yücel*, (201-220), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Budak, A. (2008), *Batılılaşma ve Türk Edebiyatı Lale Devri’nden Tanzimat’a Yenileşme*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Çetişli, İ. (2017), *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*, 18. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Duroğlu, S. (2007), *Türkiye’de İlk Kadın Milletvekilleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Giorgetti, F. M. ve Batır, B. (2008). İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Eğitim Politikaları. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, (13-14), 27-56.
- Gökberk, M. (2012), *Felsefe Tarihi*, 24. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gül, S.,S. (2011), Cumhuriyetten 1940’lı Yıllara Toplumsal Dönüşümler: Eğitim ve Hasan-Âli Yücel, Ed. K. Kocabaş içinde *Hasan-Âli Yücel*, (305-323), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kefeli, E. (2017), *Batı Edebiyatında Akımlar*, 3. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kerimoğlu, C. (2011), Hasan-Âli Yücel’in Dil ve Edebiyata Bakışı, Ed. K. Kocabaş içinde *Hasan-Âli Yücel*, (249-263), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Korkmaz, R. (2011), Yeni Türk Edebiyatına Giriş, Ed. R. Korkmaz içinde *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000*, (13-42), Ankara: Grafiker Yayınları.
- Öniz, H. (1939), *Bir Öğretmenin Romanı*, İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi.
- Tanpınar, A. H. (2008), *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Haz. A. Uçman, 3. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TDK, (2011), *Türkçe Sözlük*, 11. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yıldırım, E. (2013), Erken Cumhuriyet Yılları Milli Kimlik Tartışmaları: Hasan Ali Yücel ve Türkiye’de Hümanizma Arayışları, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(7), 745-763.
- Yücel, H. Â. (1978), *İyi Vatandaş İyi İnsan*, 4. Baskı, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.